

EEN JAAR HEEMKUNDE KRING "TILBORGH".

Nu de Heemkunde Kring één jaar bestaat, is het nuttig eens om te zien. Al was de oprichting op 10 december 1969, het is toch beter 14 januari 1970 als officiële geboortedatum aan te houden. Toen immers, in de Tiendschuur werd de kring aan de Tilburgse bevolking gepresenteerd. Het grote aantal mensen, dat deze avond bezocht, en het feit, dat we een dertigtal leden mochten winnen, was voor de oprichters een bewijs, dat er in Tilburg behoefte was aan een heemkunde kring.

Daarom ook is het bestuur enthousiast aan het werk gegaan. Als een van de voornaamste taken werd gezien de uitgave van een contactblad. Hiermee kan voortdurend contact onderhouden worden met de leden. Het is een uitstekend middel om kennis over te dragen van Tilburgs geschiedenis en het geeft de leden een kans actief mee te werken.

Natuurlijk konden we niet verwachten, dat ons blad meteen maandelijks zou verschijnen. Daartoe ontbraken nu eenmaal de financiële middelen. Ook is het geen eenvoudige zaak terstond voldoende copy te hebben. Desondanks zijn we in staat geweest het eerste jaar met vijf nummers uit te komen, waarvan we U vooral het laatste nummer met gepaste trots toestuurd.

Op deze plaats willen we onze dank overbrengen aan die leden, die door het insturen van copy de verschijning van ons blad mogelijk hebben gemaakt .

In het bijzonder denken we dan aan de Heren C. Weijters, C. Robben en frater M.D. Simons, die al direct bij het begin voor mooie en gedegen artikelen zorgden.

Hun voorbeeld is later gelukkig door andere schrijvers gevolgd. Ondanks deze medewerking zal het in het komende jaar toch moeilijk zijn geregeld uit te komen.

Daarom doen wij op allen een beroep om medewerking te verlenen.

Verdere activiteiten in het afgelopen jaar waren:

De voordracht door de Heren Hoogendoorn en Robben, de "Brabantse Rhapsodie", gegeven op 24 april 1970 in de Postelse Hoeve.

De lezing door Drs. Knippenberg, "Heksen en Bijgeloof", gegeven in de Postelse Hoeve op 5 november 1970.

Het bezoek, aan het Textielmuseum op 9 oktober 1970.

We menen, dat we het aardig gedaan hebben voor het eerste jaar. Niet dat we onze borst ,hoog opsteken, we moeten blijven zorgen voor een geleidelijke verbetering.

Wat betreft de activiteiten voor het komende jaar kunnen we nog niets exact mededelen. Er zijn al wel verschillende evenementen gepland. Allereerst de jaarvergadering, eind januari, opgeluisterd met een voordracht door Dr. Ruhe, van de kring Hilvarenbeek.

Begin maart hopen we middels een lezing een archeologisch onderwerp aan te snijden. Eind mei willen we een kleine excursie organiseren, bijvoorbeeld naar de abdij van Tongerlo.

In het einde van het seizoen 1971 zouden dan nog twee lezingen of voordrachten gehouden kunnen worden.

Mocht iemand andere - en betere - ideeën hebben, dan horen we die graag.

Op de lange termijn denken we aan het aanleggen van een eigen bibliotheek, registratie van het weinige aan historische gebouwen, dat Tilburg nog heeft en mogelijk het verzamelen van oude volksverhalen en/of liedjes. U begrijpt, dat deze dingen niet in een jaar af te werken of te verwezenlijken zijn en dat hulp van de leden gevraagd zal worden. Het doet ons een genoegen, dat het ledental blijft stijgen. We naderen het getal 120. Hoe meer leden des te meer mogelijkheden. Wanneer de stijging zo doorgaat zullen vele moeilijkheden volgend jaar beslist kleiner zijn.

De voorzitter.

HET ONTSTAAN VAN DE TILBURGSE SCHEPENBANK

Inleiding

Als men aan iemand die zich met de bestudering van Tilburgs verleden bezighoudt, vraagt naar het ontstaan van de schepenbank van die plaats, wordt men gewoonlijk - en ons inziens terecht - verwezen naar een charter van 1453, waarin Philips van Bourgondië aan zijn leenman Pauwels van Haestrecht, heer van Tilburg en Goirle, en diens nakomelingen een aantal rechten verleent. De tekst van deze brief, die in het gemeentearchief van Tilburg berust, is nog nooit gepubliceerd. Bij het tweede gedeelte van dit artikel, in het volgende nummer van "Historische Bijdragen", zal hij in zijn geheel worden geplaatst 1).

Heeft men, naar we reeds hebben opgemerkt, het ontstaan van de Tilburgse schepenbank terecht gekoppeld aan het hertogelijk charter van 1453, ons inziens geheel ten onrechte heeft men eruit geconcludeerd dat Tilburg eerst toen op het gebied van de rechtspraak zelfstandig werd. In dit artikel zullen wij trachten aan te tonen dat Tilburg al veel eerder gerechtelijke zelfstandigheid heeft gehad en dat de brief van 1453 in sommige opzichten zelfs een ernstige inbreuk op die zelfstandigheid heeft gemaakt. Een belangrijk hulpmiddel daarbij is een privilege van 1342, waarin hertog Jan III van Brabant aan de ingezetenen van zijn dorpen Tilburg en Goirle een aantal rechten verleent. Dit privilege is opgenomen in een privilege van hertogin Johanna van 1395, dat op zijn beurt weer opgenomen is in een vidimus van 1400, dat ook in het Tilburgse gemeentearchief berust. De volledige tekst van dit vidimus treft u hierbij aan 2).

I. HET TILBURGSE GERECHT VÓÓR 1453

a. Onder de Giselberten en onder de hertogen

In het tweede kwart van de veertiende eeuw richtten de ingezetenen van de hertogelijke dorpen Tilburg en Goirle zich gezamenlijk tot de hertog met het verzoek om voortaan altijd te worden gehouden in hun oude rechten en gewoonten, waarin ook de vroegere heren van Tilburg hen gelaten hadden. Deze heren, de Giselberten genaamd, bezaten een gebied dat veel groter was dan het huidige Tilburg. In de loop van de dertiende eeuw hebben zij hun rechten aan de Brabantse hertogen moeten afstaan en zijn zelfs spoorloos in de historische mist verdwenen. In het begin van de veertiende eeuw zijn Tilburg en Goirle beide hertogelijke dorpen 3).

In een brief van 21 juli 1342 willigt Jan III van Brabant het verzoek van zijn Tilburgse en Goirlese ingezetenen in.

Uit de inhoud van deze brief blijkt overduidelijk dat Tilburg al vanouds een eigen rechtbank heeft gehad. Dit gerecht, gevestigd in de parochie Tilburg, is competent om te oordelen over zaken betreffende de eigendom van grond binnen zijn rechtsgebied, de "eninghe" van Tilburg en Goirle, alsmede over alle misdrijven door ingezetenen van Tilburg en Goirle binnen deze eninge begaan. De formulering van deze brief geeft ons inziens een duidelijke aanwijzing dat het Tilburgse gerecht competent is om over alle civiele en criminele zaken te oordelen. Zelfs als deze veronderstelling onjuist zou zijn, zou men, op grond van andere gegevens in deze brief en elders, toch moeilijk de al vanouds bestaan hebbende zelfstandigheid van de Tilburgse bank in twijfel kunnen trekken:

De hertog zal zijn "luden van Tilbourch ende van Goerle" geen schepenen zetten. Hieruit concluderen we dat de ingezetenen zelf hun vertegenwoordigers mogen kiezen. Onze veronderstelling

wordt bevestigd door het charter van 1453, waarin vermeld wordt dat de rechtspraak in Tilburg al vanouds wordt uitgeoefend door de schout "ende den gemeynen gebueren ende ingesetenen".

Blijkens de brief van 1342 wordt de schout door de hertog aangesteld. Van enige bemoeienis met de rechtspraak door andere rechterlijke colleges is, naar wij menen, nergens in de bronnen sprake. Dit stemt overeen met het gegeven in de brief dat het Tilburgse gerecht geen hoofdbank heeft, maar te rade gaat bij de hertogelijke leenmannen uit de omgeving, en dit nog wel naar eigen keuze.

Op de vraag, waarom men desalniettemin meent dat de gerechtelijke zelfstandigheid van Tilburg pas in 1453 bereikt werd, komen we in het tweede deel van ons artikel, in het volgende nummer van "Historische Bijdragen", nog uitvoerig te spreken.

b. Onder de eerste pandheren

In 1387 verpandt hertogin Johanna onder andere Tilburg en Goirle aan Pauwels van Haestrecht. Blijkens de pandbrief gaan Tilburg en Goirle deel uitmaken van een hoge heerlijkheid 4).

Dat de invloed van de pandheren op de rechtspraak vooralsnog niet bijzonder groot wordt, blijkt wel heel duidelijk uit het charter van 1453: de heer mag weliswaar de schout aanstellen, maar schepenen zetten is er (nog) niet bij. Uit de teneur van die brief blijkt trouwens dat de pandheer bij de hertog steen en been geklaagd heeft over de slechte gang van zaken, lees: zijn te geringe inspraak (en inkomsten!) bij de rechtspraak. Ook hierop komen we in het tweede deel van ons artikel nog terug.

Waren de Tilburgers en Goirlenaren blij met hun heren? Wij kunnen het moeilijk geloven. "Beter een verre hertog dan een naaste heer", denken wij

en de ingezetenen zullen destijds wel niet anders hebben gedacht. Waren zij bang voor schending van hun oude heerbrengen en geplogenheden en hebben zij zich beklagd? Het lijkt er wel op: in een brief van 6 februari 1395 (n.s.) bevestigt hertoging Johanna de door haar vader in 1342 verleende rechten en verleent de ingezetenen van Tilburg en Goirle tevens een aantal voorrechten. Waren deze een pleister op de wonde der verloren vrijheid? We kunnen er alleen maar naar raden....

Deken en kapittel van Breda oorkonden dat zij een brief gelezen hebben, waarin Johanna, hertogin van Brabant, een privilege van haar vader, hertog Jan III, aan de ingezetenen van Tilburg en Goirle viddimeert en deze ingezetenen tevens vrijstelt van gruitgeld, hoggeld, vreemd bier en maaldwang.

Brussel, 21 juli 1342.

Wij deken ende capittel van Onser Vrouwen kerke tot Breda doin kont ende kenlike allen luden, dat wij gesien ende overlesen hebben enen brief gans ende ghave, ongecancelleert ende ongheraseert, wael ende wittelec bezegelt, sprekende van woerde te woerde, gelijk dat hier na gescreven staet:

Johanna, bider gracies Goids hertoghinne van Luccemborch, van Lotrijc, van Brabant ende van Lymborch, marcgravinne des Heylichs Rijcs doen cont allen luden;

want onse lieve here ende vader hertoge Jan van Brabant seliger gedencnessen gegeven heeft ende verleent onsen goiden lieden van Tilborch ende van Goerle zekere punten van privilegien, gelijk die begrepen sijn in sinen oepenen brief, die van woerde te woerde hier na volgt:

Wij Jhan, bider gracies Ons Heren hertoge van Lothrik, van Brabant, van Lymborch ende marcgreve des Heilichs Rijx, ende Henrec van Brabant, sijn oudste soen, doen cont hen allen die dese litten selen sien ende hoiren lesen;

want ons onse lude van onsen dorpen van Tilborch ende van Goerle ghemeinlic versocht hebben ende gebeden, dat wise houden willen voertane emmermeer in alsulken punten van rechte ende in alsulken heerbrenghen alse si voirmaels hebben geploghen ende heerbracht ende dairse voirmaels die heren van Tilbouch in lieten;

wi, die haer redenlik bede ende versuec aenzien hebben, geven ende consenteren hen, haren hoir ende erfnamen na hen erfleke ende emmermeer die punten die hier na volghen:

inden yersten, dat wi hen neghene scepenen setten en selen noch ander recht geven dan si voirmaels gehadt hebben ende heerbracht;

item, dat neghene papen, gheordende liede noch anders yeman eenich erfnisse binnen den prochien van Tilbouch ende van Goerle vercrigen en selen mogen, si en selen dair af aldair ten vonnisse ende ten recht moeten staen, gelijc onsen anderen luden van Tilbouch ende van Goerle;

item wt dat zake, dat onse voirscreven lude van Tilbouch ende van Goerle eens vonnisse gemaent worden ende si des binnen den naisten drien genechten niet vroet en consten geworden, soe willen wi, dat dan die ghene, die onse schoutheit aldair sijn sal, onsen voirscreven luden van Tilbouch ende van Goerle hebben doe die wijste van onsen mannen, dair omtrent wonende ende die si daer toe begeren selen hen mede te beradene; ende wat dan mit haren raide gewijst sal worden voir een recht ocht mit gevolge, dat dat vast ende gestedichlike blive gehauden; ende soe wie dair tegen seide, dat hi dat beteren soude, na datmen voirmaels geploghen heeft en heerbracht;

item consenteren wi ende geven onsen luden van Tilbouch ende van Goerle ende willen, dat men hen van allen zaken, die sij misdaen hebben ofte naemaels misdoen moghen binnen der eninghen van Tilbouch ende van Goerle, vonnisse ende recht sal doen binnen der prochien van Tilbouch ende anders nerghent, na datmen voirmaels heerbracht heeft ende geploghen.

Ende om dat wi willen, dat alle dese voirscreven punten onsen voirscreven luden van Tilbouch ende van Goerle ende haren erfgenamen na hen emmermeer vast ende wel ghehouden bliven, soe hebben wi hen gegeven dese letteren, bezegelt mit onsen segelen in kennissen der wairheit.

Dit was gedaen ende gegeven tot Bruessel in Sente Marien Magdalenen avonde inden jaere Ons Heren dusentich driehondert twee ende viertech.

Wij, die ons voirscreven liefs heren ende vaders brieve houden ende volghen willen, confirmeren ende stedeghen den voirscreven ons liefs heren ende vaders brief ende alle punten dair in bescreven voir ons, onse hoir ende nacomelingen, ende geloven onsen goiden luden onser banc van Tilborch ende van Goerle voirscreven te houdene ende te latene bi allen hairen rechten, vryheiden ende heerbrenghen, onverbroekelic als si die heerbracht hebben, tot ewigen dagen emmermeer.

Voert geven wi ende verlenen mit desen brieve onsen voirscreven luden onser banc van Tilborch ende van Goerle voir ons, onse hoir ende nacomlinge, overmids zeker hoefftheit van gelde, die si ons hebben ghedaen, dat si voertane allewege vry sullen wesen van gruytgelde, van hoppelde ende van vreemden biere, datmen binnen onsen dorpen van Tilborch ende van Goerle drinken ende sliten sal, dat welc Johannes die Juede, wisseler in onser stad vanden Bosch, van hen heeft willen boeren, overmids brieve die hi dair af hadde ende

dair hi onse man van leen af was, dair op dat die selve Johannes, mids zeker voirlief dat hi van onsen voirscreven luden dair af heeft gehad, voir ons ende voir onse manne van leen nu heeft vertegen, soe dat wi onse voirscreven luden dat hebben vereygent; ende van desen dage voert selen onse voirscreven lude haere gruyt moghen halen dair hen dat best ghenrecht, onbedwongen van yeman, ende en sal inden selven dorpen enghen gruytstad liggen in enghenen tiden toecomende, behoudelic dien, of onse lude van Tilborch ende van Goerle mit haren toebehoirten hoppen bier, vreemt bier of ander buten onser banc van Tilborch ende van Goerle buerden of bueren deden, tot Oesterwijn of in enege andere gruytstad onder ons, dat men van dien bier tot dier gruytstad sal mogen nemen vanden genen die dat bier daer cochten of taptten alsulc gelt als men dair af sculdich is te hebben;

item geven wi ende verlenen onse voirscreven luden van Tilborch ende van Goerle mit hueren toebehoirten, dat si altoes hoir coren selen mogen doen malen dairt hen evenste coempt en dair af onbedwongen wesen vorder gehouden te sijn te malen op één molen dan op een ander, buten onsen voirscreven dorpen of dair binnen, gelijc si heerbracht hebben.

Allen argelist wtgescheiden.

In orconden des briefs dair wi onsen segel aen hebben doen hanghen.

Gegeven te Bruessel zes dage in februario inden jair Ons Heren M CCC XCIIII na costume shoifs van Cameric.

Ende want wi deken ende capittel voirscreven desen brief voirscreven overlesen ende gesien hebben, gelijc voirscreven es, soe hebben wi dit vidimus dair af oepen bezegelt met onsen segel int jair Ons Heren M CCCC twe dage in decembri.

Bronnen

1. Charter van 28 maart 1453 (n.s.), thans bewaard in het gemeentearchief van Tilburg. C.C.D. Ebell, Inventaris van de bescheiden afkomstig uit het archief der heerlijkheid Tilburg en Goirle, nr. 21 oud, 23 nieuw, regist. nr. 5, in: Verslagen omtrent 's rijks oude archieven, deel XXXII, 1909, 's-Gravenhage 1910. Bijlage in het volgende nummer van "Historische Bijdragen".
2. Vidimus van 2 december 1400, waarin opgenomen een privilege van Jan III, hertog van Brabant, van 21 juli 1342 en een privilege van Johanna, hertogin van Brabant, van 6 februari 1395 (n.s.), thans bewaard in het gemeentearchief van Tilburg, ex collectie - L.G. de Wijs. Zie bijlage in dit nummer.
3. H. Hardenberg. Het ontstaan van de vrijheid Tilburg, in: Van heidorp tot industriestad, Tilburg 1955, blz. 29 e.v..
4. B. Dijksterhuis, Bijdragen tot de geschiedenis der heerlijkheid Tilburg en Goirle, Tilburg 1899, bijlage A, blz. 193 e.v..

M.W.J. de Bruijn.

VAN EEN BOZE VADER EN ZIJN ONGELUKKIGE DOCHTER.

Op de vijftiende van de Hooimaand 1809 wordt het huwelijk gesloten tussen Jan Cornelis Coolen en Maria Geerts. Het huwelijk kwam niet zonder strubbelingen tot stand. De vader van de bruid kon niet instemmen met de keuze van zijn dochter. Jan en Maria hadden tevoren zeven jaar verkering gehad en in al die jaren speelden zich ten huize van de familie Geerts vaak heftige taferelen af. Daarover getuigden al op 27 september 1806 voor de schepenen Johanna Maria Verbunt, Jan Baptist Geerts en Jacobus Geerts.

Johanna Maria Verbunt heeft in de vier jaar die zij als dienstmeid bij Geerts doorbracht verschillende malen gemerkt dat Maria's ouders "niet zeer vergenoegd" waren met de vrijage van hun dochter. Ze vonden dat ze beter kon uitzien naar een jongen van "haars gelijken". Jan Coolen was blijkbaar niet bemiddeld genoeg. Maria bleef echter van haar Jan houden. Het gevolg was dat vader Geerts "meermalen tegens zijne dochter doldriftig uitviel met schelden en drijven". Op een dag kwam de meid thuis van een boodschap en vond Maria "bitter schreiende" in de kamer. Maria verklaart dat vader haar "met een stok op den arm geslagen had, waarvan zij het lidteken nog lang zouw dragen". Daarbij vertoonde ze de meid een blauwe plek op de arm. Dat alles omdat ze haar vader niet wilde beloven "van Johannes Kolen af te zien".

Enige tijd later vond het volgende gesprek plaats tussen Maria en haar ouders. De meid was erbij aanwezig. Moeder Geerts vroeg haar dochter: "Mieke, wij zijn hier nu onder ons vieren, zegt mij of gij met Johannes Koolen zult trouwen ja of nee?". Het antwoord luidt: "Moeder, als het mijn deel is, dan zal ik er mede trouwen". Daarop is de vader razend en scheldend opgesprongen, heeft een tang gegrepen en wilde daarmee zijn dochter te lijf. Gelukkig kon de meid tussenbeide springen en "alzo het ongeluk dat daaruit vermoedelijk stond geboren te worden, voorkomen". Buiten zich zelve moet Geerts toen geroepen hebben: "De canalje moet eruit; ik zal ze eruit slaan!".

Op aandringen van de meid is Maria, die al klaar stond om aan de wens van haar vader gevolg te geven, toch thuis gebleven.

De tweede getuige, grootvader Jan Baptist Geerts, moet tot zijn leedwezen bekennen dat zijn zoon, de vader van Maria van jongs af aan een koppig mens is geweest. Volgens hem heeft zijn zoon meer dan eens gezegd: "Johannes Koolen, dien rooden blixem, zal mijn dochter nooit hebben; ik geeft ze nog liever aan een soldaat".

Tot slot verklaarde de derde getuige dat hij verschillende keren bij Geerts thuis is geweest "en meest altoos de voornoemde Geerts heeft hooren schelden op zijn dochter en ook op Johannes Koolen". Zo moet Geerts eens tegen een schoenmakersknecht die bij hem in de kost was, hebben gezegd: "Johannes Kolen zal mijn dochter niet hebben. Jouw geef ik ze, als jij ze krijgen kunt".

Dan verklaren de drie getuigen dat Jan Colen bij hen bekend is als een braaf, fatsoenlijk jong man, op wiens gedrag niet het allerminst valt te zeggen.

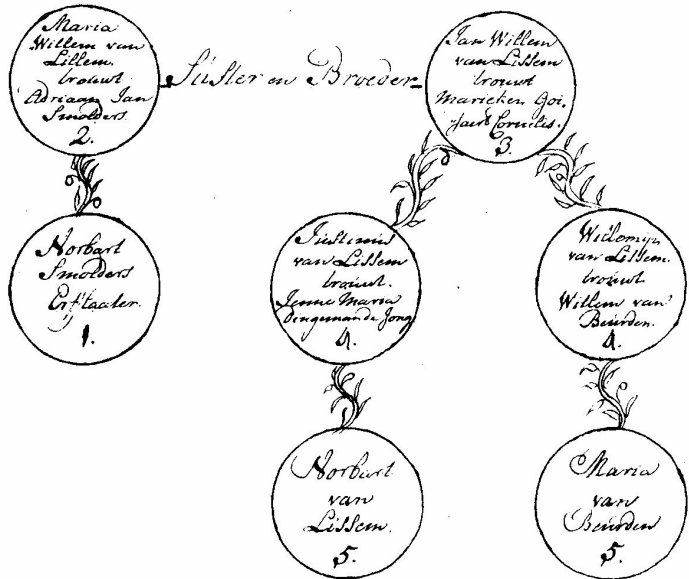
Toch duurde het nog een kleine drie jaren voordat Jan en Maria elkaar man en vrouw konden noemen.

G.A. Tilburg. R 652; 27-9-1806

W.v.Hest.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1971-1, blz. 13-14

Geslagt Boom off Genealogie. van wijlen Corbaert Smolders I Moeders zijde.

Wij Schepenen der Aertlykheid Tilborgh
 Wijlen van Oosterwijk Mejerie van I Bollen, gesien,
 hebbende de seuen Naechten of Saght Boom off Genealogie van
 wijlen Corbaert Smolders I Moeders zijde. Gestefficereert by deelen
 der requistie van Corbaert van Lillien en Maria van Beunders
 dat Corbaert Smolders is een Peltt en Welbige Soen geweest van
 Adriaan Jan Smolders en Maria Willem van Lillien, So all
 dat selve is geblecken by Gloncken nyl het Doop en Trouw Boeken
 van Tilborgh.

Dit voorn Maria Willem van Lillien Moeder van den Offtaler
 (Hosbaert Smolders) heeft aenals een Broeder aenacant Jan Willem
 van Lillien, is ont geblecken by Gloncken mit den Trouw van voorn
 Maria Willem van Lillien, met Adriaan Jan Smolders, al waer
 en trouwelyk is aenacant. Maria Willem van Lillien, met
 Jan Willem van Lillien, ald naeren Groeder, byt Iet en miseren,
 vandat Huerlyk is voo Lillien geweest, Huerlyk is nog
 nyl een verkiaring van Lillien van Lillien, inden Eer van
 Schepenen Lillien gepastleert den 7^{en} December 1700.

Dat geleyde Jan Willem van Lillien p. Iet en miseren van den
 Offtaler (Hosbaert Smolders) aenacant aenacant met
 Marriken Goyjaert Cornelis, vollen vericht een Lillien van
 Jullien van Lillien, vollen vericht van Lillien is een
 aenacant geweest met Iet en miseren Maria Dingeman de Jong
 nyl welk Huerlyk is vericht Hosbaert van Lillien al
 nog in leeren.

Dat nyl het Huerlyk van meergeseyde Jan Willem van
 Lillien en Marriken Goyjaert Cornelis, al sieg is geboren
 Willemijn van Lillien, welke is getrouwt geweest mit
 Willem van Beunders, en hebben nagelaten, Maria van
 Beunders, al nog in leeren, al welke out is geblecken
 by Gloncken nyl het Doop en Trouw Boek van Tilborgh
 en Gorte.

In kennide der Waarheid hebben Wy deze Iet en miseren
 den negen en twintigsten July 1700 nyl
 aenacant.

J.

M. B.
 B. B.

OUD SCHRIFT

In nummer 3 van vorige jaargang werd een akte afgedrukt van 1792. We gaan nog iets verder terug, naar 1769. (G.A.T., R 644, fol 5 en 5 verso)
Dit schrift is nog gemakkelijk te lezen.

De akte luidt:

Geslachtsboom.

Wij Scheepenen der Heerlijkheid Tilborgh quartiere van Oosterwijk Meijerije van 's Bosch, gezien hebbende voorenstaande geslagt Boom off Genealogie van wijlen Norbart Smolders s moederszijde certificeeren bij deesen ter requisitie van Norbart van Lisse en Maria van Beurden dat Norbart Smolders is een Echte en Wettige Soon geweest van Adriaan Jan Smolders en Maria Willem van Lisse, soo als ons sulx is gebleeken bij Extracten uijt het doop en Trouwboeken van Tilborgh.

Dat voorn(oemde) Maria Willem van Lisse Moeder van den Erfflater Norbart Smolders heeft gehad een Broeder genaemt Jan Willem van Lisse, is ons gebleeken bij Extract uijt den Trouw van voorn (oemde) Maria Willem van Lisse, met Adriaan Jan Smolders, alwaar zij namentlijk meergemelde Maria Willem van Lisse, met Jan Willem van Lisse als haaren Broeder, bij 't solemniseeren van dat Huwelijk is geadsitteert geweest, mitsgaders nog uijt een verklaring van Jacob van Reijnen onder Eeden voor Scheepenen alhier gepasseert den 5e December 1768.

Dat geseijde Jan Willem van Lisse (Oom maternel van den Erflater Norbart Smolders) getrouwt geweest zijnde met Marieken Goyaart Cornelis, hebben verwekt een zoon genaemt Justinus van Lisse, welken Justinus van Lisse is getrouwt geweest met Jenne Maria Dingeman de Jong uyt welk Huwelijk is verwekt Norbart van Lisse al nog in leeven. Dat uyt het Huwelijk van meergezeijde Jan Willem van Lisse en Marieken Goyart Cornelis, al nog is gebooren Willemijn van Lisse, welke is getrouwt geweest met Willem van Beurden, al nog in leeven, al 't welke ons is gebleeken bij Extracten uyt het Doop en Trouw Boek van Tilborgh en Goirle.

In kennisse der waarheijd hebben wij deeze etc...

Actum den negen en twintigsten July 1700 negen en sestig.

Corn. Bles
E. Roessing
Pieter Coster.
1769

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1971-1, blz.16-19

EEN VERGETEN MOLENAAR.

In een artikel over de Goirlese molens, enkele jaren geleden gepubliceerd in het Goirle's Belang, zien we als molenaars van de windmolen aan de Abcoven 1794-1821 Victor van de Poel, vanaf 1821 Jan de Visscher. De heer van Beek noemt in een artikel over de Goirlese molens, in het Nieuwsblad van het Zuiden, als eerste "de Visscher-molenaar" van de Goirlese watermolen, Jan de Visscher geboren plm. 1760.

Beiden schrijvers hebben één molenaar de Visscher over het hoofd gezien, terwijl de door de heer van Beek genoemde Jan de Visscher veel later geboren werd.

In het invent. Visvliet 1294 vinden we een lijst welke alle mannelijke Goirlese personen boven de 18 jaar vermeldt.

Hierin lezen we o.a. Benedictus de Visscher, gehuwd, beroep molenaar. Deze Benedictus was getrouwd met Petronella van Erven, een lid van een zeer oud Goirles geslacht, welke te Goirle 5.7.1788 begraven werd. Benedictus de Visscher hertrouwde te Goirle 20.2.1792 Cornelia van Erven, ook geboren te Goirle, maar woonde bij haar huwelijk reeds negen jaar te Tilburg, waar zij bekend was als de weduwe Anthonie Cruijssen. Benedictus was geboren te I tegem in 1744 als zoon van Jan de Visscher x Anna Blommé.

Hoe hij van I tegem in Goirle terecht kwam, is niet zo vreemd, als men weet dat zeker in die tijd de meeste molenaars pachter waren van de molen waarop zij maalden en dat een molen geregeld dus van molenaar verwisselde.

Een bewijs hiervoor kan ik geven met als voorbeeld een molenaar, die voorkomt in mijn kwartierstaten, Mathijs van der Grinten.

Deze Mathijs was pachter van o.a. verschillende molens, welke eigendom waren van de abdij van Postel, aanvankelijk te Soerendonk, 1699-1701 te Valkenswaard, 1697-1701 tevens te Oerle, 1701-1709 te Lommel.

Een zoon van deze Mathijs, Christiaan gedoopt te Soerendonk was aanvankelijk molenaar te Valkenswaard, later aan de Veldhoven te Tilburg 1).

Keren we nu terug naar Benedictus de Visscher. Aanvankelijk woonde hij niet in het molenhuis bij de molen aan de Abcoven, maar in een huis van de heren van Hogendorp in de wijk "Kerk" 2).

Waarschijnlijk is hij dus eerst ofwel molenaar van alleen de watermolen geweest, ofwel medemolenaar van beide molens onder de scepter van Victor van de Poel.

Bovendien is hij rond die tijd in het bezit van vier koeien 3).

In 1818 is Benedictus reeds zeker alleen molenaar van de Goirlese molens.

In dat jaar werd namelijk ten huize van molenaar Benedictus aan de Abcoven, het St. Sebastiaangilde opgericht.

Een van de eerste leden van dit gilde was Jan de Visscher, zoon van Benedictus 4)

Jan was geboren te Goirle als zoon van Petronella van Erven en was te Goirle gedoopt 27.5.1787, dus niet in 1760 zoals de heer van Beek beweert.

De schrijver in het Goirles Belang noemt 1821 als het einde van Victor van de Poel als molenaar van de Goirlese molens en tevens als het beginjaar van het molenaarsschap van Jan de Visscher.

Zoals we gezien hebben is Victor van de Poel waarschijnlijk reeds veel eerder als molenaar uit Goirle vertrokken.

Bovendien is 1821, het beginjaar van Jan de Visscher als molenaar, het sterfjaar van Benedictus de Visscher.

Reeds voor zijn sterven heeft Benedictus zijn plaats als molenaar en zijn plaats in het molenhuis aan Jan afgestaan want hij sterft in de wijk "Kerck" 11.10.1821 als particulier. Zijn tweede vrouw Cornelia van Erven bleek toen reeds overleden.

Aangifte van de dood van Benedictus deed zijn zoon Jan, molenaar. Jan de Visscher huwde te Hilvarenbeek 5.5.1822 Johanna Naaijken, die te Goirle stierf 13.11.1827.

Jan hertrouwde te Goirle 6.8.1836 Maria Theresia Ader geboren te Tilburg 28.8.1788, weduwe van Hendrik van den Bichelaar, dochter van wijlen Jan David Ader en Petronella van Oosterhout, die te Tilburg een herberg dreef.

Zoals we dus nu gezien hebben volgde Jan zijn vader op als pachtmolenaar van zowel de Abcovense windmolen, als de watermolen aan de Vloed.

Jan had bij zijn eerste vrouw drie kinderen alle drie geboren te Goirle.
8.7.1823 Benedictus + Goirle 9.10.1852.
30.7.1824 Petronella
14.11.1826 Benedictus, deze zal zijn vader opvolgen als pachtmulder van beide molens.

Deze opvolging heeft dan volgens mij geen plaats gehad in 1856 zoals de schrijver in het Goirles Belang beweert, maar in 1852.
In dat jaar stierf Jan de Visscher op negen oktober.

Benedictus de Visscher, zoon van Jan, x Goirle 23.11.1853 Catharina van Besouw * Goirle 4.7.1828 dochter van Jan van Besouw x Petronella de Groot uit Woensel.

Jan van Besouw was de stamvader van het Goirlese fabrikanten geslacht van Besouw.

Hij was handelaar in kaatsballen en daarnaast ook winkelier.
Een broer van hem, Adriaan, was ook handelaar in kaatsballen, terwijl zijn zwager de orgelbouwer Bernard van Hirtum uit Hilvarenbeek was. 5).
Vooral ook door zijn huwelijk was Benedictus dus een respectabel ingezetene van Goirle geworden. Naast molenaar was hij ook perfect van de HH. Familie en, wat hij aan zijn stand verplicht was, lid van de vereniging van de H. Vincentius à Paulo, ter ondersteuning van de Goirlese armen, die toen nog talrijk waren.

Catharina van Besouw stierf te Goirle 18.11.1881
Benedictus de Visscher stierf te Goirle 9.5.1906 6).

Uit hun huwelijk werden acht kinderen geboren, waarvan de meeste op zeer jeugdige leeftijd stierven.
De twee zonen werden natuurlijk molenaar.
Gerardus Benedictus * Goirle 7.11.1856 bouwer van de windmolen hoek Molenstraat - Groeneweg.

Jan * Goirle 28.8.1858 x Goirle 26.9.1881 Maria Adriana van Roessel * Goirle 11.5.1855, dochter van het landbouwersechtpaar Josephus van Roessel x Margo Mulders.

Uit dit echtpaar werd de laatste molenaar van het "de Visscher" geslacht geboren. Benedictus Johannes Josephus * Goirle 30.8.1881.
Hij maalde op de molen aan de Groeneweg, gebouwd door zijn oom "Graard".

Later verkocht hij zijn molen aan de gemeente Goirle, die hem rond de jaarwisseling 1969-70 liet restaureren. Rond die tijd is ook de laatste Benedictus de Visscher gestorven.

De molen van de laatstgenoemde molenaar, diende tijdens de beschieting van Goirle in oktober 1944 als schuilplaats voor de bewoners van de Groeneweg.

De molenberg bood een zeer goede bescherming tegen inslaande granaten. De vlucht naar de molenberg werd echter een moeder en haar kind noodlottig.

Vlak voor de ingang van de molenberg werden in die dagen Anna van Boxel en haar dochtertje Ria van Laarhoven dodelijk getroffen door het Engelse vuur 7).

I k wil dit artikel besluiten met een versje dat vroeger in de molen van "Graard" de Visscher te lezen was 8).

Een molenaar een dief te zijn
mij dunkt hoe kan dat mogelijk zijn
een man die van de wind moet leven
wat heeft hij om geld of goed te geven
Als ik gescherpt heb mijnen steen
dam maal ik weer voor iedereen
voor jong en oud, voor beest en mens
voor groot en klein, al naar hun wens.

1. de Brabantse Leeuw jrg. 10.
G.A.T. not. 88' fol. 15 en 11.
G.A.T. not. 89. fol. 31 en 32.
2. invent. Visvliet 1290, cohier van huizen 1.11.1798.
3. invent. Visvliet 1294.
4. Janson, bijdrage tot de geschiedenis van Goirle blz. 181-182.
5. gegevens uit mijn genealogie van Besouw.
6. gegevens van bidprentjes.
Verder werd voor de genealogie de Visscher geraadpleegd:
Schepentrouwboek Tilburg, klapper geboorte en archief B.S.
Goirle te 's-Hertogenbosch.
7. Gedachtenisprentje van de Goirlese oorlogsslachtoffers.
8. Versje beschreven in het artikel over de Goirlese molens in het
Goirles Belang, door zekere Robrecht van Berckel.

Jef. van Gils
Loostraat 14
Hilvarenbeek.

MR. WILLEM EVERTSE VAN VOORST.

Meester Willem van Voorst is de eerste "grote" figuur in de rij der gereformeerde schoolmeesters te Goirle. Hoge bomen vangen veel wind.... en Mr. Willem werd de zondebok van de Goirlese gemeenschap.

Hoe dit te verklaren?

In het Noorden bestond voor het schoolmeestersambt in de Generaliteitslanden een groot animo.

Het gehalte der nieuwe volksopvoeders was bedroevend laag. Zij vochten even hard met de predikant als met de dorpelingen en van de laatsten ondervonden de gereformeerde onderwijzers niets dan tegenwerking, hoofdzakelijk omdat zij beginselen aanhingen en verkondigden (propagandisten voor het Calvinisme) waarmede de bevolking het onmogelijk eens kon zijn.

De op vrijheid beluste Brabander moest veel nieuwigheden verteren; om enige betrekking in het oude bestuursapparaat van Brabant te bekleden, moest men vroeger geboren Brabander zijn. Geen nood. De Ho. Mo. naturaliseerden de liefhebbers naar een baantje en men had zo de nieuwbakken Brabander over de vloer. De algehele opzet van al deze maatregelen, Brabant los te maken van Rome, is mislukt.

Het was natuurlijk niet alles kaf wat naar het zuiden kwam afzakken. Een weldenkend gereformeerd onderwijzer moet zich gevoeld hebben als op een eenzame missiepost omringd door wraakzuchtige inboorlingen.

Leerlingen kwamen er aanvankelijk niet, of druppelsgewijs, en een school of zelfs woonhuis kon niet dan met de grootste moeite worden verkregen.

In de volgende resolutie, gevonden te Tilburg Inventaris Visvliet No. 106 van het jaar 1650, wordt nog eens de nadruk gelegd op de huisvesting van de schoolmeester. De rentmeesters hebben er op toe te zien, dat de schoolmeesters aan hun trekken komen; wel een bewijs dat er iets haperde.

"Copya van haer Ed: Mo: Resolutie vergunt op de Regte der gesamentlijcke Schoolmeesters ende Costers in het quartier van Oisterwijck op den 27 Juny 1650.

en luydt als volgt:

Den Raedt van Staten op den Inhoudt geleth hebbende verstaen dat de Suppl(iant) ten haer hebben te adresseren aen den Wethouderen ende

Regeerders van de Respectieve dorpen daer sij aengesteld sijn, die gehouden sijn aen haer bequame woninghe ende om school te houden te moeten versorgen, ende haer oock te laten genieten de baten en proffijten soo vant Leeren van Arme kinderen (de Armen-kasse moest hiervoor aan de schoolmeester een bepaald bedrag betalen) van luyden en begraven van dooden ende andere heure corporele diensten (gemeente-diensten) soo als in andere plaetsen is geschiedende, daer aen de Rentmeesters van 't quartier de goede handt sullem hebben te houden, dat 't selve nae gecomen werden.

Onderstont G. Schaep
ter ordonna(antie) vanden
Rat van Staten
Geteeckent P. Eyckbergh."

De gereformeerde gemeenschap in Goirle was niet erg groot. Meester Willem van Voorst was er op uit om zieltjes te winnen; in totaal won hij elf kinderen, te weten drie uit zijn eerste huwelijk met Jenneke Bastiaens, en nog acht uit zijn huwelijk met Cornelia van der Loo. Of de kinderen uit het tweede huwelijk uitsluitend pure vruchten der liefde zijn geweest, meen ik te mogen betwijfelen, want Willem en Cornelia vochten als kat en hond. De stemming in Goirle t.a.v. de meester was niet opperbest. Willem hield van vissen en ging in de oktobertijd op vinkenslag.

Ieder zijn meug..... maar onder schooltijd, dat was uit den boze.

Willem en zijn gezin worden in Goirle het mikpunt van bespottung en plagerijen; de pastoor, Jan van Kiel (van Riel?) verbiedt in zijn schuurkerk de gelovigen omgang met de geuzen te hebben.

Men presteert het om het Willem onmogelijk te maken op gezette tijden de grote of de kleine klok te luiden waarvoor hij extra wordt betaald. Bijgevolg derft hij deze inkomsten. Van Voorst is echter niet zo flauw later het drie- vier-voudige in rekening te brengen, waarover die van Goirle niet zijn te spreken (G.A.T. Visvliet 6 April 1666).

Cornelis de Bondt, een inwoner van Goirle, is zijn aartsvijand. Willem van Voorst is behalve koster-schoolmeester ook nog schepen, terwijl Cornelis de Bondt ook aspiraties naar het schependom had.

Handtastelijkheden treden op en meester van Voorst moet tengevolge van dien enige dagen het bed houden.

Door deze gespannen toestand raken Willem van Voorst en zijn echtgenote over stuur en in hoogste nood richt hij een schrijven aan de Hoogh Mo. Heeren der Staten Generaal der Vereenighde Nederlanden.

Hij maakt zijn beklag, dat de Drost, tot wie hij zich meermalen heeft gewend en om hulp heeft verzocht, hem gewoon in de steek laat. Als het allemaal waar is, wat van Voorst schrijft, dan loopt het waarlijk de spuigaten uit. Openbare beledigingen zijn aan de orde van de dag. Men scheldt hem uit voor "Geuse hont ende schelm", man valt hem op het lijf met "slaen ende stooten soodanigh dat den selven in acht dagen sijn scheepen - veel min zijn schoolamp heeft connen waernemen."

In november van het jaar 1680 tracteert Cornelis de Bondt de schoolmeester en zijn vrouw "seer deerlijck met slaen ende stooten, roepende luytskeel uijt, ende seggende wij willen van geen geusen geregeert wesen, veel min van eenen geusen cuijster", daarbij wijzende op de galg uitroepende: "daer sult gij 'tsamen aldrae aen hangen tot een spiegel van anderen."

Op 3 november 1683 sleept Symon Anthonis Tornen (door Cornelis de Bondt opgehitst) Cornelia, de echtgenote van Meester Willem, met de haren over de grond.

Hij stompt en schopt haar en roept: "slaet die geuse hoer maer doot". Op de eerste kerstdag van het jaar 1683 komen de Goirlenaren uit hun schuurkerk aan de Watermolenstraat. Zij ontmoeten de meester en zijn vrouw, die terugkomen van de kerstviering te Tilburg (in Goirle was geen predicant) en onder aanvoering van Cornelis de Bondt wordt hun onder de neus gewreven dat zij het als geuzen toch wel ver moeten gaan zoeken. "Wij hebben het toch heel wat makkelijker, en wij kunnen naar de kerk gaan zonder de voeten nat te maken" is het commentaar.

Op 16 februari 1684 slaat De Bondt meester van Voorst de gaten in het hoofd, zodat hij een maand uit de roulatie is.

Van Voorst ziet Cornelis de Bondt en pastoor Jan van Kiel als de raddraaiers. Zij hitsen het volk op en op 26 april 1684 wordt de St. Janskerk bestormd, waar Van Voorst zich met zijn gezin in veiligheid heeft gesteld. Men probeert de torendeur in te trappen; er wordt met

stenen gesmeten en de Bondt staat met het mes in de vuist voor de deur op van Voorst te wachten.

Als alles mislukt koelen de mensen hun woede op de turf die van Voorst heeft opgeslagen voor de komende winter. Zijn voorraad gaat in vlammen op. (G.A.T. Visvliet 875)

Op 24 augustus 1684 komt het tot een grote uitbarsting. Willem komt met zijn vrouw Cornelia van der Loo 's avonds door de Kerkstraat. Plots komen twee manskerels uit de heg springen, ieder gewapend met een "klippel", en Willem met zijn vrouw worden neergeslagen. De twee onverlaten Adr. Vrese en Goyart van Aelst nemen de vlucht, maar van Voorst heeft zijn aanvallers herkend.

Op zijn ziekbed verklaart de meester, ten overstaan van Heer Paulus Scholte, Medicine docter, en Mr. Lauwreys Wijttens, in het bijzijn van de schepenen Van Ophuysen, de Grandt, en Couste, dat Adriaan de Vrese (de Vries) de hoofddader is, ofschoon hij niet kan zeggen wie hem de zwaarste slag heeft toegebracht. Mocht hij tengevolge van deze aanslag komen te sterven, dan verzoekt hij Adriaan de Vrese schuldig te verklaren aan doodslag (G.A.T. R.6- lias I).

Erg galant is deze aanval van de Goirlenaren, vooral ten opzichte van Cornelia van de Loo, niet geweest. Dit werd de Gemeente dan ook zeer zwaar aangerekend.

Zij werd veroordeeld tot het betalen van de gemaakte kosten.

Inventaris Visvliet noemt ze en wel:

.Eerstelijck aen Catharina Verschueren huysvrouw van Mr. Lauwreys Wijttens, betaalt de somme van Vijff en Twintich gl. ende dat voor gedaen meerteloon aenden voorn. gequetste Mr. Willem van Voorst, coster ende schoolmeester te Goirle. 23 nov. 1684

.Mr. Willem van Voorst betaelt 125 gl. voor gelede pijn en smert van hem en sijne huysvrouw, 24 nov. 1684

.Anthony van Opstal vorster ende deurw. alhier betaelt 6 gl. wegens gedane sommatien renovatien etc. in dese sake van Mr. Willem 24 nov. 1684

.Schrijflonen in dese saake 15 gl. 24 nov. 1684

.Paulus Scholte medicine docter 15 gl. 15st. 24 nov. 1684

.Anthony van Opstal, deurw. 3 gl. 3st.

.De Heer Advocaat Middelgeest in 's-Hage raeckende het voornoemde quetsen 21 gl. 12st.

In totaal heeft de gemeente Goirle voor dit drieste optreden 227 gl en 3 st. betaald.

Andere inwoners van Goirle, met name Jeremias Paymans, Cornelis de Bondt, Jan van Auderhage, en Peter Jansse van de Sande, hadden al eerder bezwarende verklaringen aan het adres van de schoolmeester afgelegd. De beschuldigingen kwamen hierop neer: School en scholieren worden door Van Voorst verwaarloosd; hij bezoekt veelvuldig de herbergen, o.a. de herberg van Marie van Heyst, de herberg van Ruth van Delft en de herberg van Simon de Leeuw. Tijdens schooluren bewerkt hij zijn akker, wordt op straat gesignaleerd of achter een pot bier in een herberg. (G.A.T. Not. 34-1684-f.29v)

Maar er waren nog meer Goirlenaren die geen duivel op d'r hart lieten smoren. Op 10 maart 1684 verschijnen de volgende personen voor Notaris Arnold van Loon: Sr. Jeremias Paymans oud Schepen, Adriaen Spapen en Nicolaas van Wijck, respectievelijk oud Schepen en Burgemeester, Adriaen Soffaerts en Peter van Raeck, ook oud-burgemeesters van het dorp. Zij zijn allen van "competenten ouderdom" en spreken uit naam van de ingezetenen van Goirle.

Niettegenstaande Willem van Voorst op de hoogte is gesteld van de apostille der Ed: Mo: Rade van Staten, om ingevolge het schoolreglement zijn school naar behoren waar te nemen, blijft hij echter in gebreke dit voorschrift op te volgen "maar ter contrarie sich selven soo wel te doen maeckt met het Schepenamt, dat hij sijn schoole niet waer en neemt ende veele ende verscheyden dagen laet voorbij gaen, sonder de jonge jeught te leeren na behooren."

Zij zien hem overal, gaande naar Tilburg voor de vergadering van Schout en Schepenen. Zij zien hem op erfhuizen op koopdagen behalve waar hij hoort te zijn, in de school. (G.A.T. Not. 60-1685-f.220)

Om de waarheid te zeggen, het ziet er maar slecht uit voor de schoolmeester.

Ruth van Delft, de vorster van Goirle en Aegtje Ariens de weduwe van Jan van Delft, de voormalige vorster, en beide van de ware gereformeerde

Religie, doen ook een boekje open en verklaren voor notaris Cornelis Cloostermans dat Willem van Voorst en Cornelia zijn huisvrouw zich dagelijks "sat suypen in brandewijn en anders gaende de herbergen uyt en dander in." Zij doen er nog een schepje boven op. Voornoemde Willem en zijn huisvrouw zijn zeer twistziek. Zonder reden hebben zij het met iedereen aan de stok, en zij, maar dan ook zij alleen zijn hiervan de oorzaak. Voor de kinderen is het thuis geen leven. Meerdere malen hebben deze de hulp ingeroepen van Ruth van Delft of van Aegtje Ariens om de vechtende echtelieden te scheiden. (G.A.T. Not. 1686-f.242)

Meester van Voorst stond dus bekend als een bonte hond. Elk ordentelijk mens had bij zulke tegenwerking de plaat gepoetst, maar Van Voorst wist zich te handhaven, of werd gehandhaafd... en stierf te Goirle de vreedzame dood van een "eerzaam" schoolmeester, na 56 jaar het schoolmeestersambt te hebben waargenomen. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Johan van Voorst.

C. Robben.

Heemkundekring "TILBORGH" 1971-1, blz. 25-31

EXPOSITIE HISTORISCHE LAND- EN STEDENKAARTEN.

Hier volgt een verslag van de opening van de expositie van historische kaarten op 27 februari 1971 door ons geacht medelid Prof.Dr. H.F.J.M, van den Eerenbeemt.

Deze expositie was georganiseerd door ons bestuurslid de Heer L. Langeweg, die zich gespecialiseerd heeft op het gebied van historische kaarten. De expositie werd ingericht in de Tiendschuur van de Tongerlose Hoef en bij de opening om drie uur was er veel belangstelling. Prof. van den Eerenbeemt sprak na enige lovende woorden aan het adres van de Heer Langeweg de volgende rede uit.

Reeds eeuwenlang houdt de mens zich bezig met het maken van kaarten. Hoewel we de motieven die tot de vervaardiging van de oudste exemplaren hebben geleid niet met zekerheid kennen, is het raden ernaar niet moeilijk. De eerste drijfveer zal een praktische reden zijn geweest; men wilde weten hoe ver zijn grondgebied zich uitstreckte. Voorts waren kaarten nodig voor het maken van reizen en mogelijk voor meer wetenschappelijk aangelegde lieden om hun geografische kennis vast te leggen.

Behalve het weergeven van de ligging van percelen, van een plattegrond van een stad of van een wereldkaart, had de kartografie nog een heel andere taak, n.l. het dienen van handel en scheepvaart. Voornamelijk waren het kaarten van het Middellandse Zee gebied, dat immers zo druk werd bevaren.

Noord-Italië, vooral Genua en Venetië, produceerden veel kaarten die geschikt waren voor de zeevaart. In de veertiende eeuw namen de Catalanen deze belangrijke plaats van de Italianen in de kartografie voor een groot gedeelte over.

Na de Catalanen namen de Portugezen de belangrijke positie in de kartografische wetenschap over, tot de ontwikkeling hiervan hebben zij veel bijgedragen.

De eminente positie die de Italianen aanvankelijk innamen, verloren zij toen door het verschuiven van het politieke, economische en culturele zwaartepunt van het Middellandse Zee gebied naar West-Europa het kaarten maken aldaar een hogere vlucht nam. Hierin werden ze door de

Nederlanders opgevolgd. Door handel en scheepvaart waren er gunstige voorwaarden ontstaan voor de ontwikkeling van de handel in kaarten in Vlaanderen. De universiteit van Leuven zorgde voor de wetenschappelijke opleiding van de kaartmakers. Antwerpen werd het centrum van de vervaardiging der kaarten. Ook de noordelijke Nederlanden hielden zich in die tijd reeds bezig met het kaartmaken. De kartografie kreeg een voorname taak in de oorlogsvoering tijdens de tachtigjarige oorlog, door opdrachten van de Spaanse regering.

Jacob van Deventer 1500 - 1575.

Een van de bekendste 16e eeuwse kartografen, beroemd geworden door zijn voor die tijd nauwkeurige provinciekaarten en plattegronden. Door Karel V werd hij in 1545 benoemd tot Koninklijk Geograaf. Van Koning Philips II kreeg hij in 1558 opdracht tot het in kaart brengen van alle nederlandse steden en provinciën, waar hij 15 jaar lang aan werkte. In de tweede helft van de 16e eeuw bereikte het kaartmaken en de handel daarin, in de Zuidelijke Nederlanden hun hoogtepunt.

Abraham Ortelius 1527 - 1598.

Hij had een groot aandeel in de bloei van de kartografie in de Zuidelijke Nederlanden. Door zijn gedegen werk werd hij in 1573 vereerd met de titel "Koninklijk Geograaf". Van zijn tijdgenoot Gerard Mercator ondervond hij veel waardering voor zijn werk. De door Ortelius gemaakte kaarten waren gebaseerd op de plattegronden van Jacob van Deventer, voor zo ver het de kaarten van Nederland betreft.

De bloeiende kartografie in de Zuidelijke Nederlanden kreeg een abrupt einde in 1585, met de val van Antwerpen en de sluiting van de Schelde. Veel kaartmakers trokken nu naar de Noordelijke Nederlanden. Amsterdam, de oude handelsconcurrent, werd nu het centrum van het kaartmaken en de kaarthandel. Leidens universiteit zorgde nu voor de opleiding van landmeters die op de hoogte werden gebracht van de laatste vernieuwingen op wiskundig en vestingbouwkundig gebied. Een bekend hoogleraar was professor Franciscus van Schooten.

Balthazar Floris van Berckenrode 1591 – 1644.

Hij was de aangewezen man voor het in kaart brengen van de gebieden die de Hoogheemraadschappen voor droogmakerijen en ontginningen bestemd hadden. Havenwerken en vestingbouw gaven aanleiding tot uitbreidingen en veranderingen. Hij werd in 1636 benoemd tot "Ordinaris landmeter en kaartmaker van de Generaliteit".

Michael Floris van Langren 1602 - 1675.

Was een bekend globemaker en vervaardigde o.a. de kaart van Brabant toen hij in spaanse dienst was.

Peter van den Keere of Petrus Kaerius.

Hij was de eerste kaartmaker en uitgever van een Atlas. In 1593 begon hij met zijn zwager Hendrik Hondius een zaak in Amsterdam. Hij maakte de kaart der zeventien Nederlandse gewesten, samengevat en uitgevoerd in de vorm van een leeuw (Leo Belgicus).

Nicolaas Visscher I 1618 - 1677 Amsterdam.

Graveur en kaarthandelaar. In 1675 verkreeg hij van de Staten van Holland en West-Friesland een octrooi van 15 jaar voor het drukken en uitgeven van kaarten.

Nicolaas Visscher II 1649 - 1702 Amsterdam.

Deze verwierf het octrooi tot het maken en uitgeven van kaarten in 1685.

Joannes Janssonius bijgenaamd van Arnhem 1588 -1638.

Deze zette het bedrijf van zijn schoonvader Jodocus Hondius na diens dood in 1612 voort. Het werd een familiebedrijf, want de zonen van Hondius, Jodocus jr. en Hendricus, bleven ook in de zaak. Een groot aandeel had Janssonius in de vernieuwde uitgave van de Mercator Atlas (Atlas Novus). In 1660 werd deze Atlas door hem omgewerkt in de Atlas Major, later Atlas Minor.

Veel bekendheid heeft het door hem uitgegeven stedenboek, waarvoor hij de door hem verworven platen van Braum en Hogenberg gebruikte.

Filialen van hem waren gevestigd te Danzig, Koningsbergen, Stockholm, Kopenhagen, Berlijn, Frankfort, Genève en Lyon. Na zijn dood ging de zaak over naar zijn schoonzoon, Joannes van Waesberghe.

Willem Jansz. Blaeu 1571 - 1638 Arnhem.

Grote mededinger en concurrent van Janssonius, mede door aankoop van de koperplaten in 1629 verkregen uit de nalatenschap van Jodocus Hondius Sr.. De concurrentiestrijd moet hevig geweest zijn. De namen van de makers van de verkregen platen werden door hem vaak vervangen door zijn eigen naam. De titel van zijn atlas was Theatrum Orbis Terrarum. Hij verwierf zich door zijn gedegen werk een grote naam. Na zijn dood in 1658 werd hij opgevolgd door zijn zoon Dr. Joan Blaeu, die zich speciaal ging toeleggen op de productie van land- en zeekaarten. Een onherstelbare slag viel in 1672, toen het bedrijf afbrandde, waarbij ook de juist ter perse gegane Atlas Major met spaanse tekst, vernield werd. Enkele exemplaren van deze Atlas zijn bewaard gebleven, er zijn een tiental kaarten op deze expositie. In 1673 stierf Dr. Joan Blaeu, waarna het met de grote tijd van de uitgeverij was gedaan.

H.W. Vereijken.

Heemkundekring "TILBORGH" 1971-2, blz. 34-38

BEZOEK AAN DE ABDIJ VAN TONGERLO.

Zondag 13 juni maakte onze kring voor de eerste maal een kleine excursie en wel naar de Abdij van Tongerlo.

Een bezoek aan deze Abdij was gekozen vanwege de betrekkingen tussen Tilburg en dit Witheren-klooster.

De bedoeling was dat we in twee groepen het klooster zouden bezichtigen en daarna een kortelezing zouden krijgen met als thema: Tongerlo en Tilburg. Jammer genoeg was die dag het aantal bezoekers aan de Abdij zo groot dat het programma niet geheel volgens afspraak werd afgewerkt. Niettemin hebben we een kijkje kunnen nemen in de Abdij, waar nog veel uit het verleden te zien was.

Van de oorspronkelijke Abdij is niet zoveel meer in originele staat: de Fransen hebben het gebouw rond 1790 grondig vernield, terwijl een hevige brand in 1929 nog eens behoorlijk wat onherstelbare schade aanrichtte. Ondanks dat kregen we toch wel een indruk van de vroegere grootheid. Zeer summier belichtte de archivaris pater Milo de betrekkingen tussen Tilburg en Tongerlo: die geduurd hebben van 1231 tot 1832.

Hij vond het artikel van dr. P.C. Boeren in het boek "Van Heidorp tot Industriestad" een beetje eenzijdig.

De Abdij heeft beslist een gunstige invloed gehad op de ontwikkeling van Tilburg, vooral voor wat betreft de landbouw.- aldus pater Milo.

Gedurende de rondleiding konden we nog het schitterende doek: "Het Laatste Avondmaal" van Leonardo da Vinci bewonderen. Na de restauratie van dit zwaar gehavende schilderij is voor het stuk een apart museum gebouwd.

Na het bezoek aan de Abdij reden we naar hotel "de Valk" in Westerlo, waar we een eenvoudige lunch konden gebruiken.

Precies volgens het programma kwamen we om 21.00 uur op de Westermarkt te Tilburg aan. Uit de reacties van de leden is wel gebleken dat zo'n uitstapje op prijs wordt gesteld. Het is in elk geval voor herhaling vatbaar. Ik dank de leden voor de medewerking aan deze geslaagde trip.

J. Trommelen.

BENEDICTUS DE VISSCHER ALS MOLENAAR VAN DE GOIRLESE WATERMOLEN.

In het crimineel archief van Tilburg vond ik nog enkele gegevens over de eerste "de Visscher" molenaar te Goirle en tevens over het dagelijks leven uit zijn tijd en de naijver welke reeds toen bestond tussen Tilburg en Goirle.

Benedictus schijnt niet rechtstreeks van I tegem naar Goirle te zijn gekomen. In 1780 op 13 januari trad hij te Tilburg op als getuige en we zien hem dan in de hoedanigheid van molenaarsknecht bij de Tilburgse molenaar Jan van Venrooij. R 152.

In 1792 is hij echter al zeker molenaar van de Goirlese watermolen aan de Vloed en het bewijs hiervoor verschaft ons het crimineel archief van Tilburg R 134.

Op 11 november van dat jaar, bezoeken enkele schepenen van Tilburg en Goirle Benedictus de Visscher, in zijn huis te Goirle, waar deze gevisiteerd en verbonden werd door dorpsdokter Balthasar de Laure (ook zoon van een molenaar) en dorpschirurgijn Francis Immens.

Benedictus vertelt hun het volgende:

"Op 10 november was hij 's morgens vroeg bezig met het malen op de watermolen toen Peter Vekemans, ook uit Goirle, bij hem kwam met een zak "voeijergoed", dat van Peter zo spoedig mogelijk gemalen moest worden".

Benedictus zegt hem dat hij moet wachten totdat het graan waar hij mee bezig is klaar is. Wel enigszins tegenpruttelend verdwijnt Peter dan, om na ongeveer anderhalf uur weer "min of meer beschonken" op de molen te verschijnen.

Opnieuw krijgt Peter te horen dat hij moet wachten en hierdoor ontstaat een hevige woordenwisseling tussen de Visscher en Vekemans. Peter werd zo kwaad, dat hij besloot "het voeijergoed maar weer hard mede te nemen"; hij wil de zak met de reep (takel of katrol) neerlaten, maar attestant "sulx siende segt hoo!, ik heb de reep al eens opgehaald". Peter

mag dus geen gebruik maken van dit hulptuig en hierdoor wordt de toestand er niet beter op.

Vekemans gooit de zak nu maar naar beneden, legt hem op een kruiwagen en verdwijnt. Daarmee scheen voor de Visscher de zaak afgedaan, maar hij kwam bedrogen uit.

Omstreeks 5 uur van diezelfde dag gaat de Visscher naar huis "over de voetpad, dicht bij gesegde moolen" toen plotseling van achter een boom Peter Vekemans kwam gesprongen, gewapend met een stok waarmee hij de Visscher boven op zijn hoofd sloeg "sodat hij op de grond neerzeeg en het bloet hem uit de bekome wonde sprong".

Liggend op de grond krijgt Benedictus nog enkele klappen op zijn schouders, armen en benen, maar hij weet omhoog te komen en loopt dan, achtervolgd door Peter, tot aan "den hof van Herman de Roij" waar de Visscher naar binnen vlucht.

Volgens Benedictus heeft niemand het voorval gezien en de eerste die het vernemen zijn: Herman de Roij (een afstammeling van het schoutengeslacht) zijn vrouw Cornelia van Beurden, Cornelis van de Laer, die bij hen inwoont, en twee zwavelkramers, die zich op dat ogenblik ten huize van Herman bevonden.

Peter Vekemans die niet vies is van een borreltje en misschien wel daardoor veel sprak, vertelde aan ieder die het horen wilde, dat hij de Visscher op zijn hoofd geslagen had zodat de schepenen toch nog komen aan zeven getuigen, die allen gehoord worden.

De eerste getuige is Francis Moonen, die verklaart, dat Vekemans, in min of meer beschonken toestand, in de herberg van Jan van der Flaes, tegen hem vertelt dat hij de Visscher heeft neergeslagen.

De volgende getuigen zijn Jan de Volder, de knecht van Ben de Visscher en Laurens Jan de Bont.

De Volder verklaart dat hij, komende bij de molen, hoort dat zijn baas ruzie heeft met Vekemans, maar hij kon niet horen wat er precies gezegd werd.

Dan komt Vekemans naar buiten, zegt tegen de Volder dat zijn baas het graan niet wil malen, er bijvoegend, dat hij zijn baas hiervoor nog wel eens een klap zal geven.

Reeds eerder, op die morgen van de 10e november had de Volder samen met Laurens de Bont, Vekemans al ontmoet in de herberg van Jan van der Flaes. Dit was nadat Vekemans de eerste keer kwaad van de molen was weggelopen.

Vekemans zegt dan tegen hen dat hij eerst nog een dropke zal drinken voordat hij gaat horen of de Visscher nu wel aan zijn verzoek zal voldoen; hiervoor heeft hij het volgende argument: "die van Tilburg gaan allemaal voor met malen en dat neem ik niet, ik meen het regt is dat Goirle voor moet gaan, mijn varken leijd honger 't voeijer moet gemaalen worden".

Nieuwe getuigen komen nu naar voren: Herman Jan de Roij en zijn vrouw Cornelia Domien van Beurden.

Cornelia komt het eerst aan het woord: "gisterenmorgen omtrent 11 uur is bij haar binnen gekomen Peter Vekemans, die zegt dat hij zeer kwaad is op de Visscher, als de Volder niet in de buurt was geweest zou hij de Visscher van zijn molen gegooid hebben.

Cornelia zegt verder: "dat hij soo kwaadaardig was, dat zij heeft gepresenteerd wat meede te eten en dat Vekemans dat had geaccepteerd waarna hij niks meer van de zaak gezegd heeft".

Ook Herman probeert Vekemans te sussen, hij zal de zak graan wel weer terug brengen naar de molen maar dit gezegde is weer tegen het verkeerde been, "het is niet van doen". Omstreeks vijf uur diezelfde dag is dan Benedictus de Visscher "seer bebloeid" bij hen binnen gekomen, heeft zich gewassen, "twee zoopjes" gedronken en is dan naar huis gegaan.

Nu blijkt dat de schrik voor Vekemans er wel diep in zit bij het echtpaar de Roij, want nauwelijks is de Visscher verdwenen of de familie de Roij wordt weer vereerd met een bezoek van Vekemans. Ofschoon het echtpaar weet wat Vekemans gedaan heeft, werd noch door hen noch door Vekemans zelf iets over de zaak gezegd. Vekemans drinkt een pint bier, die hij betaalt, (vreemd als men weet dat het echtpaar de Roij geen herberg hield, Herman de Roij was landbouwer), zegt vriendelijk

goedenavond en gaat dan weer, hoe kan het anders, naar de herberg van Jan van der Flaes, die optrad als de volgende getuige.

Van der Flaes vertelt hetzelfde als de Volder en de Bont terwijl we van hem ook te weten komen, waaruit het Voeijergoed bestond nl. een mengsel van boekwijn en rogge. Tussen 5 en 6 uur 's avonds is Vekemans zoals we gezien hebben weer naar de herberg van voornoemde Jan getogen om dan zijn afranseling van de Visscher uit de doeken te doen. De Visscher zou toen hij op de grond lag geroepen hebben: "ik geef niks om u ik zal u nog wel vinden" waarop Vekemans gezegd zou hebben: "en ik niks om u" waarop hij hem nog "een slag of smeer" gaf met het stuk hout, dat hij na gebruik over de heg bij Herman de Roij "in den hof" werpt.

Vekemans verlaat dan de herberg, maar niet voor lang, om acht uur is hij weer present om weer hetzelfde verhaal te vertellen, nu aan eerder genoemde Moonen.

De laatste getuige was Dielis Maaijen, die ook weer van Vekemans zelf diens wrok tegen de Visscher in geuren en kleuren te horen kreeg.

Voor de schepenen staat het nu wel vast, Vekemans is schuldig en de vorster krijgt opdracht om hem te dagvaarden voor de zitting van maandag 25.11.1792 's morgens om 10 uur "ten raadhuyse van Tilburg".

Hier werd hij veroordeeld tot een boete van 75 gulden "wegens dat hij met beswaarde hand op den tienden November aan de persoon van Benedictus de Visscher, molenaar op den Goirlese watermoolen, eene wonde heeft toegebracht".

J.M.A.P. v.Gils
Hilvarenbeek.

REPERTORIUM TILBURGSE PRE- EN PROTOHISTORIE

Inleiding

In de loop van de jaren zijn er in een aantal archeologische publikaties meldingen gedaan van pre- en protohistorische vondsten uit de gemeente Tilburg. Een goed overzicht werd door G. Beex gepubliceerd (1955, Van Heidorp tot Industriestad, p. 11 t/m 28). Deze publikatie is niet gedetailleerd genoeg wat betreft Tilburg. Als uitgangspublikatie voor een gedetailleerde studie van vondsten uit Tilburg is deze echter wel geschikt en door ons als zodanig gebruikt.

Ondergetekende werkt aan een artikelenreeks, waarin alle vondsten uit Tilburg ter sprake zullen komen met een uitgebreide literatuurlijst. Het overgrote deel van de vondsten is al eens gepubliceerd doch zeer verspreid en in de meeste gevallen slechts in de vorm van vermeldingen. Getracht wordt een zo volledig mogelijk overzicht van alle vondsten en vermeldingen in de literatuur te geven.

De artikeltjes zullen onregelmatig verschijnen, en gezien technische omstandigheden, soms in niet chronologische volgorde.

R. Peeters.

TWEE NEOLITHISCHE BIJLEN UIT TILBURG

Repertorium Tilburgse Pre- en Prohistorie I

Op 12 maart 1971 bracht ik een bezoek aan het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden op uitnodiging van drs. L.P.Louwe Kooijmans. Het was de bedoeling om alle vondsten uit Tilburg, die zich in het Rijksmuseum bevinden te inventariseren, te tekenen en te fotograferen.

Na de hele dag gezocht te hebben, samen met een assistent van het museum, kwamen er slechts twee vuurstenen bijlen uit het depot tevoorschijn. Meer vondsten uit Tilburg was het museum niet rijk.

Beschrijving en bijzonderheden van de bijlen:

- a) Gepolijste bijl van bruine vuursteen. (met twee enkelvoudig gefacetteerde zijkanten).
Langte 15,5 cm; Breedte bij snede 6,5 cm;
Breedte bij top \pm 2,5 cm; Dikte 21 mm.

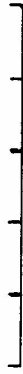
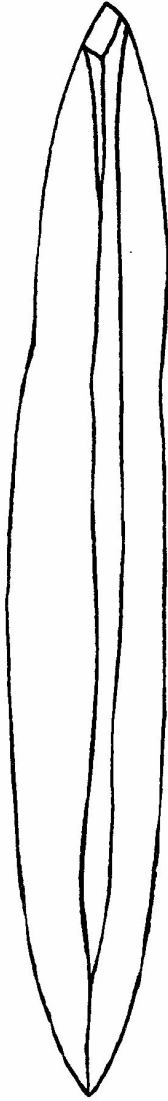
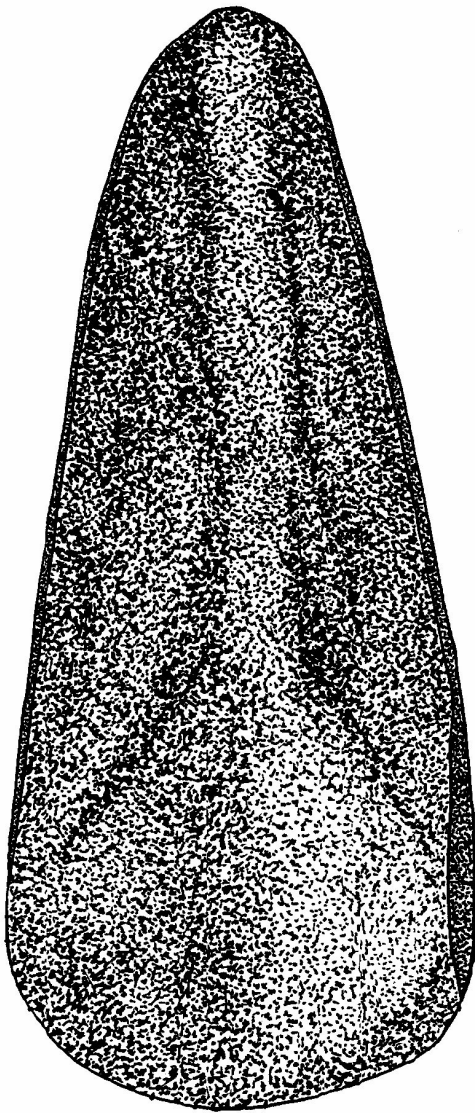
Deze bijl werd op 1 oktober 1895 door het Rijksmuseum aangekocht van Jac. Grandjean uit Nijmegen. De bijl is in Tilburg gevonden, doch de nauwkeurige vindplaats is onbekend.

(Inventarisnummer R.M.O. te Leiden: K.1895/10.1) zie afbeelding. N.B. Deze bijl wordt in de literatuur soms ook wel aangeduid als bijl van bruine jaspis.

Vermeldingen in literatuur:

- Verslagen R.M.O. te Leiden, 1896, p.14.
- Dr. J.H. Holwerda: Geschiedkundige Atlas, 1924, p.25.
- Catalogus 1908, R.M.O. te Leiden, p.28.
- Voorlopige lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst, DL X, 1931, p.332.
- G. Beex in Van Heidorp tot Industriestad, 1955, p.14 en p.15 afb.IIc.
- G. Beex: Het Neolithicum in Noord-Brabant, Br. Heem, 1959, p.13.

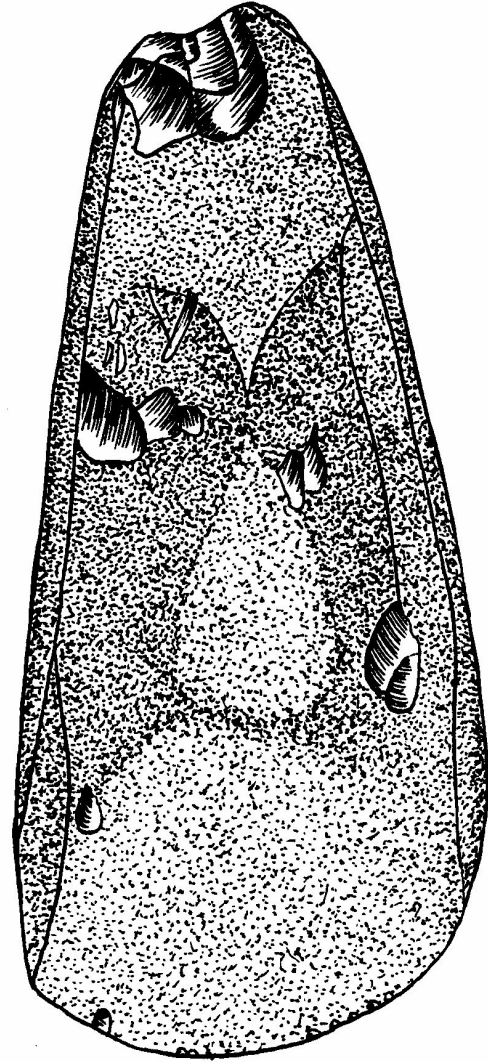
47

R.M.O. LEIDEN K. 1895/10.1.

RP'71

48

R.M.O. LEIDEN K. 1896/4.6.

RP'71

- b) Gepolijste bijl van lichtgrijze vuursteen met donkergrijze plekken. (twee dubbel gefaceteerde zijkan-ten). De top is ongepolijst en er zijn enkele oneffenheden op het slijpvlak. Lengte 14,5 cm; Breedte bij snede 6 cm (zeer scherpe snede); Breedte bij top ± 3 cm; Dikte ± 3 cm.

Deze bijl werd eveneens gekocht van Jac. Grandjean uit Nijmegen (6 april 1896).

Ook hier werd alleen Tilburg als vindplaats opgegeven. (zie afbeelding).

(Inventarisnummer R.M.O. Leiden: K.1896/4.6.)

Vermeldingen in literatuur:

- Verslagen R.M.O. te Leiden, 1896, p.14.
- G.Beex: Het Neolithicum in Noord-Brabant, 1959, p.13.
- Kartotheek R.M.O. te Leiden (N.B. wordt hierin foutief aangeduid met "beitel van groene jaspis").

Wat de ouderdom van deze twee stenen bijlen is kunnen we niet met zekerheid zeggen omdat het slechts oppervlakte vondsten zijn en vondstomstandigheden totaal ontbreken. Vast staat dat ze uit het Neolithicum (Nieuwe Steentijd) zijn. We schatten de ouderdom op ongeveer 2000 jaar voor Christus.

Tilburg, april 1971.

R. Peeters
Correspondent v.d. Rijks-
dienst voor Oudheidkundig
Bodemonderzoek.

EUGENIUS VAN GRUNDERBEEK 1764 - 1823

DE LAATSTE WI THEREN OP HET GOIRKE.

Al op de eerste kontaktavond van onze heemkundekring - op 14 januari 1970 - kregen we een belangrijke tip van een van onze leden, rector Sicking. Hij raadde ons aan eens te gaan kijken op de pastorie van het Goirke, waar nog een schat van interessant historisch materiaal te vinden zou zijn. Met name noemde hij een drietal schilderijen, voorstellende de laatste Witheren van de abdij van Tongerlo die op het Goirke "geresideerd" hebben. Hij vond het belangrijk te voorkomen dat deze portretten voor Tilburg verloren zouden gaan.

Bestuurslid L. Langeweg spande zich meteen in om de drie doeken te behouden en een passende omgeving ervoor te vinden. En waar konden deze Tongerloërs beter op hun plaats zijn dan in de oude Tongerlose Hoef? Dank zij de medewerking van Prof. v.d.Eerenbeemt verhuisden de Eerwaarde Heren van de stoffige Goirkese pastoriezolder naar de kopkamer bij de Tiendschuur en de dispensierskamer van de oude hoeve. Veel leden hoorden hiervan pas op de afgelopen jaarvergadering. Nieuwsgierig zullen ze zich hebben afgevraagd wie die laatste Witheren wel waren en wat er van hen bekend is. Daarom vind u hier behalve de afbeeldingen van de drie schilderijen een korte opsomming van de belangrijkste feiten uit hun leven. Deze gegevens zijn voor het grootste deel afkomstig uit "Schutjes" (1).

1) Eugenius van Grunderbeek.

Hij werd geboren in het Belgische plaatsje Elewijt, op 13 november 1764. Na zijn professie in 1790 was hij aanvankelijk kapelaan te Tongerlo en Oolen. In 1804 kwam hij naar Tilburg, waar hij achtereenvolgens assistent en kapelaan was op het Goirke en daarna (vanaf 1818) kapelaan op het Heike.

Vijf jaar later, 27 november 1823, is van Grunderbeek in Tilburg overleden.

2) Peter Dingenen.

Deze werd 10 maart 1765 geboren te Meerhout. Hij werd (evenals Van Grunderbeek) geprofest op 13 mei 1790. Zijn kloosternaam luidde Bruno. Ook Dingenen was assistent te Oolen en kwam in 1797 naar Tilburg, waar hij op 14 juli 1817 is overleden. (Zie bidprentje)

Bruno's uiterlijk is ons niet alleen bekend van het afgebeelde schilderij, maar er bestaat ook een "signalement" van hem in een op 14 mei 1802 verleende pas (2).

Daar lezen we: "Bruno Dingenen oud 35 jaaren lang 5½ voet, blaauwe oogen, ligt Bruyn Hair en wengsbraeuwen vol van aangesigt, neus mond en kin middelmatig, swaer van postuur." Hij wilde toen op reis gaan naar Meerhout, Herenthals en de Franse Republiek.

3) Mathias Stals.

De uit Maaseyk afkomstige Stals werd geboren op 12 oktober 1761. In 1784 werd hij religieus van Tongerlo, drie jaar later priester. Hij was erg bekend als beschrijver van heiligenlevens.

Na vanaf 1797 kapelaan te zijn geweest in Chaam bekleedde hij die functie sinds 1801 op het Goirke. Elf jaar later volgde hij daar Hermanus Joseph Francke op als pastoor.

In een testament van hem bij notaris J.A. van Meurs, uit 1824, lezen we dat hij alle bezittingen die hij bij zijn overlijden zal hebben, vermaakt aan Siardus van Dijk, pastoor te Diessen. (3) (Evenals Stals een Norbertijn van Tongerlo en beschrijver van heiligenlevens.)

Deze laatste Witheer op het Goirke is overleden op 2 februari 1826 na langjarige waterzucht (4). Hij is begraven op het kerkhof van het Goirke.

BRUNO DINGENEN

1765 - 1817

MATHIAS STALS

1761 - 1826

Mathias Stals werd opgevolgd door Wilhelmus van de Ven, de eerste "zwarte" pastoor in Tilburg na bijna 600 jaar van "Witten".

- (1) L. Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch*, Deel V p722 e.v.
- (2) G.A. Tilburg, R. 351 - f -158r - 1802
- (3) G.A. Tilburg, Not. 177, Akte 95, 11-8-1824
- (4) *Het Offer*, jrg. 38 (1929) p. 221-225

W.v. Hest

Heemkundekring "TILBORGH" 1971-2, blz. 50-55

HET ONTSTAAN VAN DE TILBURGSE SCHEPENBANK (slot)

Enkele opmerkingen vooraf.

Alvorens de draad van het verhaal weer op te nemen, zouden we eerst nog enkele opmerkingen willen maken, die betrekking hebben op het eerste deel van ons artikel, in het vorige nummer van "Historische Bijdragen".

Daarin is tussen het eigenlijke artikel en het regest van de bijlage het tussenkopje "Bijlage" weggefallen. "Brussel, 21 juli 1342", onder het regest, duidt op het oudste in het vidimus opgenomen privilege, namelijk dat van hertog Jan III.

De heer F.W. Smulders stuurde de redactie van dit blad enkele opmerkingen met betrekking tot de tekst van de bijlage. Volgens hem dient "item wt dat zake..." op blz.9, regel 14 v.o. gelezen te worden als "item were dat zake...". Op blz. 11, regel 8 zou "ghennecht" moeten zijn: "ghenuecht". We moeten de heer Smulders voor beide gevallen gelijk geven en zeggen hem dank voor zijn vriendelijke aanwijzingen.

Ten slotte willen wij nog opmerken, dat we bij het lezen van de charters hebben gesteund op afschriften van de heren Becx (vidimus van 1400) en Van Mosselveld (akte van 1453). Overigens nemen we de volle verantwoordelijkheid op ons voor de gepubliceerde teksten, met inbegrip van hun indeling en interpunctie. Alle afkortingen zijn naar eigen goeddunken voluit geschreven.

II. HET TILBURGSE GERECHT NA 1453

Inleiding

In het eerste deel van ons artikel hebben we gesteld dat Tilburg al heel vroeg gerechtelijke

zelfstandigheid bezat en dat het de ingezetenen blijkbaar is gelukt deze autonomie ook onder de pandheren te bewaren.

We doen onze belofte gestand en komen in deze aflevering uitvoerig te spreken over de vraag waarom men gemeend heeft dat Tilburg pas in 1453 gerechtelijk zelfstandig werd, alsmede over het beklag van de pandheer bij de hertog. Voor een beter begrip van het een en ander raden we de lezer aan eerst de bijlage in dit nummer te bestuderen.

Het beklag van de pandheer en het antwoord van de hertog daarop.

In het midden van de vijftiende eeuw richt Pauwels van Haestrecht, kleinzoon van de in het eerste deel van ons artikel genoemde, zich tot de hertog. Hij toont aan welke rechten hij en zijn voorzaten krachtens de pandbrief van 1387 onder andere in Tilburg en Goirle bezaten. Hier toe behoort ook de hoge, middelbare en lage jurisdictie, en wel "overmids hueren scouthet ende den gemeynen gebueren ende ingesetenen der selver twe dorpe", zoals we reeds gezien hebben. Maar... die ingezetenen hebben nagelaten "den rechte ennigen eed" te doen en hebben evenmin "gesworen dinhout vanden brieven van onser" - 's hertogs - "blider incompst te houden". Verder zijn de keuren en breuken in de heerlijkheid "zere uutmene cleyne ende mindere dan in anderen dorpen dair omtrent", met als frapant voorbeeld: "datmen inden selven dorpen enen man mach slaen ende quetsen totter doot toe sonder sterven om drie zilveren cleyken". Met de andere keuren is het al net zo. Op verzoek van Pauwels doet de hertog "behoirlike provisie hier op". Ofschoon hij met een kleine correctie had kunnen volstaan, grijpt hij drastisch in de bestaande toestand in. Dit past ook

volkomen in zijn centraliserende en concentrerende politiek, die door de latere Bourgondiërs en door de Habsburgers zal worden voortgezet.

Laten we deze nieuwe regeling bespreken en vergelijken met de oude rechtstoestand.

De nieuwe regeling in vergelijking met de oude.

Het zal de lezers bij het bestuderen van de bijlage niet ontgaan zijn, dat het in 1453 niet meer de ingezetenen zijn die geprivilegieerd worden maar... de pandheren! Dit moet voor de ingezetenen toch wel zeer krenkend geweest zijn! Dat de hertog weet dat hij oude rechten flagrant schendt, blijkt uit zijn uitspraak: "want wijt alsoe gedaen willen hebben, niet tegenstaende ennigen gewoenten oft herbringen ter contrarien wesende".

Had de hertog in 1342 beloofd de ingezetenen geen schepenen te zullen zetten, in 1453 krijgen de pandheren het recht zeven schepenen aan te stellen en hen naar eigen goeddunken te ontslaan.

Mochten de ingezetenen krachtens het privilege van 1342 rechtspreken volgens hun oude heerbrengen en geplogenheden, sinds 1453 moeten de schepenen "huere vonnissen reycken na den rechten ende gewoenten die men dair af hanteert in onser" - 's hertogs - "stad vanden Bosch", terwijl ook de keuren en breuken van die stad voor Tilburg en Goirle zullen gelden.

Kon men vroeger te rade gaan bij de leenmannen van de hertog uit de omgeving naar eigen keuze, thans moet men in 's-Hertogenbosch te hoofde gaan.

Dat de maatregelen van de hertog ook hun gunstiger kanten hebben, blijkt uit het vervolg van het hertogelijk charter.

Het is voortaan mogelijk van Tilburgse vonnissen in Den Bosch te appelleren.

De schepenen zullen hun akten bezegelen met een schependomszegel en deze akten zullen door een beëdigd secretaris geschreven worden.

Uit deze bepalingen blijkt dat het geburengerecht noch een zegel noch een secretaris had. Het kon dus geen authentieke akten afgeven. Daarvoor was men dus in Tilburg en Goirle op een andere instantie aangewezen. Het oudvaderlandse recht leert ons dat men aanvankelijk helemaal geen schriftelijke bewijsstukken kende, maar dat het bewijs geschiedde door het verrichten van formele handelingen in het bijzijn van een aantal getuigen. Later kon men authentieke akten als bewijsstuk laten opmaken bij natuurlijke of rechtspersonen die een onstraffelijk zegel voerden. Verplicht was dit geenszins en bovendien kostte het geld. Maar uiteraard besefte men het nut van zo'n schriftelijk bewijsstuk en dit werd nog groter, toen men deze akten in een protocol ging vastleggen. Dit gebeurde vooral bij de schepenbanken.

Zoals gezegd was men dus in de heerlijkheid Tilburg en Goirle vóór 1453 voor het verkrijgen van schriftelijke bewijsstukken van rechtshandelingen aangewezen op een andere instantie dan het burengerecht. Welnu, de Bossche schepenen protocolleerden al zeer vroeg, wat later ook de Oisterwijkse. Wat is logischer dan dat de ingezetenen van Tilburg en Goirle - en van andere dorpen in de Meierij waar niet geprotocolleerd werd - daar hun akten lieten opmaken en inschrijven? Vooral op marktdagen verschenen veel niet-Bosschenaren uit de Meierij voor de Bossche schepenen. Volgens Cerutti zouden de Bossche schepenenakten de verkrijger van onroerend goed een sterkere rechtspositie verschaffen dan de akten van de dorpsbanken 5). Gedurende vele eeuwen vindt men Tilburgse akten in de Bossche protocollen.

De Tilburgse akten in de Oisterwijkse protocollen houden omstreeks 1459 op 6). Blijkbaar had men ongeveer zes jaar nodig om in Tilburg in de vacature van een secretaris te voorzien.

Uit het bestaan van Tilburgse akten in de Bossche en Oisterwijkse schepenprotocollen heeft men geconcludeerd dat Tilburg ten minste tot 1453 gerechtelijk niet zelfstandig is geweest. Deze conclusie lijkt ons onjuist. Protocollatie was immers niet verplicht. Een zestiende-eeuws los stuk in een Tilburgs schepenprotocol bevestigt dit. De tekst ervan luidt: "Wij Sterts et Soffaerts attesteren bij onse namen, hieronder genoteert, tgene hiervoeren staat voor ons als scepenen is gepasseert. Ende hebben partijen begeert dat wij tselve op der scepenboeck souden brenghen. Maer omdat wij geene loon en hadden ontfangen, is tselve niet gedaen, maer tselve behoort noch gedaen te worden" 7).

Slot.

Al werden de rechten van de Tilburgse ingezetenen in 1453 sterk beknot, we kunnen niet ontkennen dat hun met het instellen van een schepenbank meer faciliteiten werden verleend. Dat Tilburg echter toen pas gerechtelijke zelfstandigheid bereikte, menen we echter op grond van de resultaten van ons onderzoek, waaruit onder andere dit artikel resulteerde, ten stelligste te mogen ontkennen. Tilburg heeft ons inziens nooit tot de eninge van Oisterwijk behoord en het werd op het gebied van de rechtspraak pas in 1453 in het keurslijf geperst, waarin de Oisterwijkse schepenbank zich toen al lange tijd bevond. We zijn geneigd aan te nemen dat ook toen de Tilburgers - en Goirlenaren - gezagsgetrouwe lieden waren, die de bittere, autoritaire pil van de hertog dapper hebben geslikt.

We zijn er ons terdege van bewust dat onze opvatting strijdt met de gangbare. Onze hoop is erop gericht dat de waarheid aan het licht zal komen en dat deze studie daartoe althans een kleine bijdrage heeft geleverd.

Bijlage.

Op verzoek van Pauwels van Haestrecht, pandheer van Tilburg en Goirle, verleent Philips van Bourgondië, hertog van Brabant, hem en zijn nakomelingen een aantal rechten en legt hun een aantal verplichtingen op om te voorzien in de misstanden op het gebied van het recht en de rechtspraak in de heerlijkheid Tilburg en Goirle.

BRUSSEL, 28 MAART 1453 (n.s.).

Philips, bider gracies Goids hertoge van Bourgoingnen, van Lothryck, van Brabant ende van Lymborch, greve van Vlaenderen, van Artois, van Bourgoengnen, palatijn van Henegouwen, van Holland, van Zeelant ende van Namen, mercgreve des Heylichs Rijcs, here van Vrieslant, van Salins ende van Mechelen.

Allen den ghenen die desen brief selen zien of hoeren lesen saluyt!

Alsoe als onse wailgeminde Pauwels van Haestricht ons gethuent heeft,

hoe overmids zekeren oepenen besegelden brieven wilen saliger gedachten onser liever oudermoeyen vrouwen Johannen, hertoginnen van Luccemborch, van Brabant ende van Lymborch, gegeven te Bruessel zeventhien dage in novembri int jair Onss Heren dusent driehondert zeven ende tachtentich, sijne vorderen voer ende hij na gehouden hebben, gehadt ende beseten voer die somme van vierdusent ouden Vrancrijcschen schilden, dair mede die te lossen staen, die dorpe van

Tylborch, van Goerle ende van Druenen, ende oic den tol van Venloen, mit allen hueren heerlicheiden, hooghe ende neder, mit oic allen bruecken, fourfayten, groete ende cleyne, mit mannen, cheinsen, renten, waranden ende visscherien, ende mit allen anderen hueren toebehoirten, hoe die gelegen zijn, in naten of in droegen, ende hoe die genuempt zijn, gelijk die selve wilten onse oudemoeye ende huere vorderen die gehouden hadden, niet uutgescheiden dan alleene thof van Ghiersberge, toehoerende der abdissen vander Cameren, dair die selve onse oudemoeye die heerlicheit ende recht inne behalt, behoudelic oic te huerweerts hueren clocslach inden voirscreven dorpen ende hueren toebehoirten, ende bede, als tgemeyn lant bede gelden soude, gelijk alse dit allet mit zekeren vorwairden ende conditien inden voirscreven brieven der voirscreven onser oudermoeyen clairliker is begrepen,

ende hoe dat zijne voirscreven vorderen ende hij bij redenen van desen alle die kennissen ende hanteringen van rechte inden dorpen van Tylborch ende van Goerle voirscreven hadden gehadt, van schade, van schoude, van betichten, van live, van lede, van dootslage, van messe te trecken of mit ennigerhande wapenen te vechten, van quetsueren ende bloedigen wonden, ende allen anderen saken, overmids hueren scouthet ende den gemeynen gebueren ende ingesetenen der selver twe dorpe, gelijk dat van ouds voer hueren tijt gehanteert was geweest, zonder dat die selve gebueren ende ingesetenen den rechte ennigen eed hebben gedaen gehadt noch gesworen dinhout vanden brieven van onser blider incompst te houden, dwelck nochtan na begrijp der selver brieve behoeren soude ende sculdich were te geschien;

dat oic inden voirscreven dorpen van Tylborch ende Goerle die kueren ende bruecken zere uutenemende cleyne zijn ende mindere dan in anderen dorpen dair omtrent, te wetenen, datmen inden

selven dorpen enen man mach slaen ende quetsen totter doot toe sonder sterven om drie zilveren cleyken, anderen kueren oic int avenant zijnde;

ons oitmoedelic biddende die voirscreven Pauwels om behoirlike provisie hier op bij ons gedaen te werden, soe doen wij te wetenen, dat wij, willende ende begerende mit alle onser herten alle onse goede lude ende onderseten in goeder justitien ende rechte houden ende gehouden werden, ende op die abuselike hanteringen ter contrarien zijnde remedieren, totter voirscreven beden geneycht, den voirscreven Pauwels van Haestricht, zijnen erven ende nacomelingen, besitteren der voirscreven dorpen van Tylborch ende van Goerle, voer ons, onse erven ende nacomelingen, hertogen ende hertoginnen van Brabant, geconsenteert ende verleent hebben, consenteren ende verleenen mids desen, van zunderlinger gracien,

dat hij ende zijne voirscreven erven ende nacomelingen uten voirscreven gebueren, inden voirscreven dorpen van Tylborch ende Goerle geseten, voirtaen tewigen dagen selen moigen kiezen, setten ende eyden, oft bij hueren scouthet aldair doen kiezen, setten ende eyden, zeven wettige manne, die wijste ende rechtverdichste die zij sullen konnen vinden, tot scepenen aldair te zijn, ende die selve scepenen, oft een deel dair af, te moigen ontsetten ende andere dair aen te setten, van jaere te jaere ende alsoe dicke alst hen orboirlic ende van noode sal duncken wesen, behalven, dat zij van die aen of af te setten, oft oic ennige dair af te verdragen, negheenrehande ghifte noch goet doen en selen nemen bij hen selven of laten nemen bij yemande anders, op dair af bij ons te werden gecorrigeert, alsoe behoeren soude, welke scepenen mit zijnen voirscreven scouthet voirtaen allet bedrijf, kennisse ende hanteringe van rechte hebben ende hanteren selen, van erven

ende onterven, van erfalten ende anderen saken, boven in desen brieve gescreven;

ende selen voirt die selve scepenen in allen anderen saken, zoo verre hen dair af die kennisse mach toebehoeren ende men in geliken boven ende beneden gewoonlic is te doene, ter manissen der voirscreven scoutheten oft zijns stedehouders, huere vonnissen reycken na den rechten ende gewoenten die men dair af hanteert in onser stad vanden Bosch, in desen versien, datmen alle man sal moigen betugen mit wettiger wairheit ende conden, al waren die buyten den voirscreven dorpen geseten;

ordinerende voirt ende willecoerende,

dat die kueren ende bruecken inden voirscreven dorpen van nu voirtaen gewesen selen werden ende gehaven, van messen te trecken, quetsueren ende gevechten, ende andere, alsoe hooge ende gelijkelic alse die in onser voirscreven stad vanden Bosch staen gewesen ende gehaven werden,

ende dat die selve scepenen van nu voirtaen tot ewigen dagen huere hoot halen selen aen onse scepenen in onser stad vanden Bosch voirscreven, inder tijt wesende, van vonnissen dier zij niet vroet en zijn, opter partien redeliken cost, alsoe dair toe behoirt ende men in geliken boven ende beneden gewoonlic is ende pleeght te doen;

ende desgelijcs off ennigen vanden partien dochte biden vonnisse der voirscreven scepenen te wesen verswaert tegen recht, soe willen wij, dat die dair af ende vanden vonnisse sal moigen appelleren ende die scepenen beroepen voer onse voirscreven scepenen vanden Bosch om dair af behoirlic geordineert te werden;

willen voirt ende consenteren,

dat die voirscreven zeven scepenen, die over alle vorwairden voer hen bekindt sculdich selen zijn te stane, enen gemeynen segel onder hen hebben selen, gelijk die voirscreven Pauwels hen nu sal ordineren, die gehouden ende verwaert sal

werden inder maten men in anderen dorpen boven ende beneden aldair den gemeynen segel verwaert, mit welken segele men die brieve van allen vorwairden voer hen bekindt, tot hueren bedrive behoerende, voirtaen sal besegelen, welke brieve wij willen dat bij enen goeden, eerberen clerck, dair toe geeydt ende biden here der voirscreven dorpe, inder tijt wesende, gesedt, gescreven ende gemaect selen werden, dair af die clerck hebben sal alsulken salaris als men van geliken boven ende beneden betaalt;

ende achtervolgende den inhoudten vanden brieven onser yerster blider incompst voirscreven, soe willen wij ende bevelen,

dat die voirscreven scouthet ende scepenen inden eede, die zij den rechte selen doen, zweeren selen tot hueren aencomen, dat zij gelt, goet, ghifte, myede noch egheenrehande goet doen nemen en selen noch hen doen noch laten geloven, of nemen bij hen selven oft yemande anders, om yemande inden rechte te vorderen oft te achteren, mair dat zij enen yegeliken, rijcken ende armen, recht ende vonnis doen selen zonder yet anders dair inne te trecken of ennigerhande verwe dair tegen te sueken of voirt te keeren;

ende waert sake, dat ennige vanden voirscreven gecorenen scepenen onwillich waeren den voirscreven eed te doen, soe willen wij,

dat die voirscreven Pauwels ende zijne erven ende nacomelingen, heren der voirscreven dorpe van Tylborch ende Goerle, die selve scepenen dair toe bedwingen selen oft doen bedwingen mit hueren live ende goeden, ende anderen behoirliken wegen dair toe dienende, behoudelic ons in allen pointen voirscreven onser heerlicheit ende rechts ende enen yegeliken anders des zijns, in allen;

ontbieden hier om ende bevelen onsen drosset van Brabant, onsen scouthet ende scepenen vanden Bosch, onsen scouthet van Oesterwijck, ende

hueren stedehouden, nu zijnde ende namails wesende, ende elken van hen alsce hem toebehoirt, ende den gebueren ende ingesetenen der voirscreven dorpe gemeynlic, ende allen anderen dien dat aengaen mach,

dat zij den voirscreven Pauwels, zijnen erven ende nacomelingen, heren ende vrouwen der dorpe van Tylborch ende Goerle bovengenoempt, onser yegewerdiger graciën ende verleeningen ende alle der punten bovengescreven rustelic ende vredelic doen ende laten gebruycken, ende hen dair bij houden zonder letsel oft wederseggen,

ende dat onsen voirscreven scoutheten vanden Bosch ende van Oesterwijck die voirscreven punten den ghenen die tot scepenen aldair gesedt selen werden, ende desgelijcs den gebueren der voirscreven 'dorpe van Tylborch ende Goerle, nu zijnde ende namails wesende, doen aennemen ende onderhouden in maten die bovengescreven staen, die wederspenige dair toe bedwingende mit allen behoirliken wegen dair toe dienende, want wijt alsoe gedaen willen hebben, niet tegenstaende ennigen gewoenten oft herbringen ter contrarien wesende.

Ende des torconden hebben wij voer ons, onse erven ende nacomelingen voirscreven onsen zegel aen desen brief doen hangen.

Gegeven acht ende twintich dagen in merte int jair Onss Heren dusent vierhondert twe ende viftich.

Bronnen.

5. F.F.X. Cerutti, De schepenbank in de Brabantse stad en de overdracht en bezwaring van onroerende goederen, in: *Varia Historica Brabantica*, deel III, 's-Hertogenbosch 1969.

6. F.W. Smulders, Dorp, parochie, gemeynt, gericht, in: *Brabants Heem* 1955, jaargang VII, blz. 2 e.v..

7. Gemeentearchief Tilburg R617bis, los stuk bij folia 16 (1 juni 1579).

M.W.J. de Bruijn.

TILBURG ROND 1450

Hoe was Tilburg
rond 1450 opgebouwd ?

Veel heeft men al geschreven over Tilburg, zijn heren, en zijn geschiedenis. Welke voorstelling maakt men zich echter van het oude Tilburg? Hoe was deze plaats opgebouwd? Waar lagen de buurten en waar stonden de huizen? Ik wil nu proberen, "Oud Tilburg" te schetsen met behulp van gegevens uit het Algemeen Schepenprotocol van Oosterwijk.

Tot ongeveer 1460 staat het protocol van Oosterwijk vol met gegevens over Tilburg en Goorle; immers: Tilburg en Goorle behoorden tot die tijd bij het gebied van de schepenbank van Oosterwijk, waaronder ook gelegen waren Enschot, Huikelom, Berkel, Udenhout, Haaren en Belver.

Waarschijnlijk heeft Helvoort vóór 1400 daar ook bij gehoord, maar dit dorp heeft omstreeks 1400 al een eigen schepenbank. In een schepenprotocol heeft de schepenkerk of sekretaris alle soorten van akten opgetekend, welke voor de schepenen verleden werden. Van belang voor de plaatselijke toestand zijn al die akten waarin huizen, landerijen, straten en waterlopen vermeld worden. Tot nu toe heeft men deze akten te veel verwaarloosd. Zij geven ook een rijke oogst van toponiemen of veldnamen, welke dikwijls al heel oud zij; soms bestaan zij nog, sommige zijn ietwat veranderd, andere zijn weer verdwenen. Het Scepenprotocol van Oosterwijk, dat nog over is, begint in 1418. Ook na 1460 zijn er Tilburgse gegevens in te vinden.

Wat ik nu over Tilburg wil gaan schrijven, berust dus op gegevens uit de 15e en 16e eeuw; maar voornamelijk zal ik de gegevens uit de 15e eeuw gebruiken.

Ik ga dus geen geschiedenis schrijven, maar de plaatselijke toestand schetsen van Tilburg rond 1450.

De "Eeninghe van Oosterwijck", zoals het gebied der Oosterwijkse schepenbank genoemd werd, omvatte oorspronkelijk het hele gebied tussen de Donge en het Helvoorts Broek. Duidelijk valt dit uiteen in

TWEE GROTE DELEN:

West- en Oost-Tilburg. Dit blijkt b.v. uit de uitgifte (door de Hertog van Brabant) van de Gemeijnt van Haaren in 1309 en van de Gemeijnt van Westtilburg in 1329. De grenzen van een gemeijnt geven aan, hoever de oeroude gebruiksgemeenschappen zich uitstrekten. Want een gemeijnt is zeker ouder dan de zogenaamde uitgifte daar van. Onder invloed van het opkomende Romeinse recht en in navolging van de Keizer had de Hertog de woeste gronden aan zich getrokken. Volgens de leuze: „Niemands land is Hertogsland". Vervolgens gaf hij die gronden weer aan de naburen ("vicini") tegen betaling van een bepaald jaarlijks bedrag voor het gebruik daarvan. De Gemeijnt van Westtilburg omvatte het gebied van Tilburg, Goorle en West-Enschot en in het Zuid-westen een stuk van Riel. De Gemeijnt van Haaren omvatte Oost-Enschot, Hoog en Laag Huikelum, Berkel, Udenhout, Zuid-Helvoort, Noord-Oosterwijk en Haaren en Belver. De Leij was de Zuidgrens van deze beide Gemeijntes. Zoals men ziet, omsloten de palen der Gemeijnt van Haaren de dorpen van Oost-tilburg. Bovendien waren er nog als aanhangsels: de Gemeijnt van Oosterwijk (ten zuiden van de Leij zich uitstrekkend langs de Locht en de Baast tot de Huigevoort bij Middelbeers), Verder de Gemeijnt van Huikelum (eveneens ten Zuiden van de Leij: het is de streek van de Oosterwijkse Hoeve, Galgeven, Baksven en Trappisten-abdij) en tenslotte de Gemeijnt van Helvoort, welke Noord-Helvoort (Distelberg) omvatte met een stuk noordelijk daarvan. Deze drie laatste gebieden echter waren grotendeels wildernis; er lagen geen dorpen.

De grens van de Gemeijntes van Westtilburg en Haaren was de „Hollandse weg" (d.i. de Molenstraat en de Houtsestraat). Verder naar het Zuiden is de grens moeilijk te bepalen. Volgens mijn gegevens liep de scheiding langs de oude Enschtse kerk en de Streepstraat. Later kom ik hierop terug.

Ook parochieel was West-Tilburg gescheiden van Oost-tilburg. Men zou dus in navolging van Dr. P. C. Boeren kunnen spreken van "de Twee Tilburgen". Ik zal mij voornamelijk bezig houden met West-Tilburg, terwijl ik nu en dan het Oost-Tilburgse of Oosterwijkse gebied daarbij zal betrekken.

De uitdrukkingen parochie van West-Tilburg en parochie van Tilburg komen afwisselend voor tussen 1418 en 1500.

In 1532 en 1533 schrijft een klerk verschillende malen "Tielborgh" , (echt op z'n Tilburgs!)

Eigenaardig is de volgende verbinding, welke nog al eens voorkomt: "in die prochie van Tilborch ter stede geheyten westilborch". Hieruit heeft men gemeend, te moeten opmaken, dat de naam Westtilburg het Westen van het tegenwoordige Tilburg aanduidde. Ook Dr. Leijden vergist zich daarin als hij Westtilburg beschouwt als een "nederzetting" ten westen van de Spinderspad. Dat is niet juist. Want het hele Oosten van het huidige Tilburg tot aan de Houtsestraat wordt aangeduid als liggende onder Westtilburg n.l. Loven, Ruijbraken, Heikant, St. Krijnstok, Kouwenberg, Vijfhuis enz.

De uitdrukking ter stede geheyten "Westtilborch" staat er bij als een verduidelijking, omdat met "prochie van Tilborch" in vroegere tijd (13e eeuw) ook de parochie. Oosttilburg (-Oosterwijk) werd aangeduid. Zulk een uitdrukking zal dan ook overgenomen zijn uit een oude akte uit de 13e of 14e eeuw. Zo iets is in de 15e eeuw al een antiquiteit. De Prelaat van St. Geertruidsabdij te Leuven beriep zich omstreeks 1650 daar nog op, toen hij beweerde, dat Helvoort begrepen was onder "Tilburg" (d. i. onder de parochie Oost-Tilburg of Oosterwijk). Helvoort n.l. hoorde onder de parochie Oosterwijk en werd later een dochterparochie van Oosterwijk. In 1232 had de Abdij van St. Geertruid van Hertog Hendrik I het patronaats-recht verkregen van de kerk van "Oosterwijk- en-Tilburg,

Dat betekent eenvoudigweg: parochie Oost-Tilburg, want omstreeks diezelfde tijd kreeg de Abdij van Tongerlo het patronaats recht van de kerk van West-Tilburg.

In de 15e eeuw is de naam "Oost-Tilburg" al in onbruik geraakt. De naam "Oosterwijk" had hem verdrongen. Zo was er ook geen reden meer om de naam "West-Tilburg" te gebruiken. Deze naam sterft ook langzamerhand uit, en als men hem nog in de 17e eeuw in een verkoopakte tegenkomt, is hij overgeschreven van een oudere akte.

ENSCHOT.

De oude naam is „Endeschit" . Dit duidt op een eind en op een scheiding. In het Bosch Protokol in de 14 en 15 eeuw staat meestal "Enschit" of "Enschyt". Eigenaardig is de ligging van Enschoot op de grens van West-en Oost-Tilburg. De oude kerk schijnt op Oost-Tilburgs gebied gelegen te hebben. Het Hoogeind lag onder de parochie Enschoot, maar de woeste grond aldaar viel onder de Gemeijnt van West-Tilburg.

De Huijsinge „die Swaen" lag ook onder de parochie Enschoot, maar binnen de palen der Gemeijnt van Haaren. Een stuk land genaamd „die Varenbrake" in de parochie Enschoot grenst met de ene zijde aan de Haaren en met de andere zijde aan de Gemeijnt van Tilburg. Dit stuk lag bij de Streepstraat.

Zoals men ziet, vielen de grenzen van parochie, schepenbanksgebied en gemeijnt niet altijd samen. West-Enschoot viel onder het gebied van de schepenbank van Oosterwijk behalve de woeste grond, die behoorde bij de Gemeijnt van West-Tilburg. Die woeste grond heette aldaar „de Ruijbraken", soms ook de Wilde Braken". Ook nadat West-Tilburg een eigen schepenbank gekregen had, vielen de huizen en de teullanden van de parochie Enschoot onder het gezag van de Oosterwijkse schepenbank, maar de woeste gronden van de Ruijbraken in West-Enschoot bleven onder het beheer der gezworenen der Gemeijnt van West-Tilburg.

Na deze algemene inleiding wil ik Tilburg meer in bijzonderheden gaan behandelen: de buurten of herdgangen, en de veldnamen die daar voorkomen.

FERD. SMULDERS.

Tilburg en de Brabantse Schuttersgilden

Gewend aan de stad van morgen krijgt Tilburg een totaal ander aanzien. In plaats van het vroeger zo vertrouwd silhouet van fabrieksschoorstenen en kerktorens gaat er de overal oprijzende hoogbouw overheersen. In deze voormalige fabrieksstad van negentiende eeuwse stempel voltrekt zich heden ten dage een radicale gedaanteverandering van grootstedse allure. Maar hoe ingrijpend het stadsbeeld er zich ook wijzigt, Steeds heeft Tilburg als centrum van Midden-Brabant zijn door en door Brabants karakter weten te behouden.

Na jarenlange inspanningen door velen presenteert Tilburg thans zijn in menig opzicht vernieuwd gezicht om daarmee het aantrekkelijke werk-, woon- en leefklimaat van deze stad te laten zien.

Om het totale stadsbeeld voor iedereen duidelijk te maken zal zeker ook de Brabantse aard van Tilburg - dat pas in 1809 tot stad werd verheven - getoond moeten worden. Onder velerlei evenementen die in het kader van "Tilburg Totaal" op touw gezet zijn, kon het „LANDJUWEEL TILBURG 1971" een waardevol stuk eigen Brabantse cultuur ten toon spreiden en aldus een indruk achterlaten van wat Tilburg in dit opzicht te bieden heeft.

Wie een LANDJUWEEL bezoekt, heeft de zeldzame kans om het allergrootste en glansrijkste feest onder de gildefeesten mee te maken, omdat het merendeel der Brabantse gilden daaraan deelneemt. Op zo'n hoogtijdag van het schietspel komen onze schuttersgilden bewust en fier getuigen van de Brabantse trouw.

De Noord-Brabantse schuttersgilden zijn sinds 1935 georganiseerd in een federatie, die verdeeld is over vijf kringen: Het land van Cuyk, Peelland, Kempenland, Maasland en het Kwartier van Oirschot. Tot laatstgenoemde Kring behoren ook de Tilburgse gilden.

De uitzonderlijke titel „Landjuweel" wordt door het federatiebestuur slechts verleend voor een groots opgezet gildefeest, dat aan zeer hoge eisen voldoet.

Zo moeten rond een landjuweel nog andere culturele manifestaties plaats vinden. Dit herinnert nog aan de laatmiddeleeuwse schietspelen of

landjuwelen onder de Brabantse schuttersgilden, waar ook de Brabantse rederijerskamers ter opluistering optraden.

De benaming „Landjuweel" schijnt te zijn ontleend aan 't Oudfranse „Joiel", dat prijs of spel betekent.

Ook het tournooi dat werd ingericht door de gezamenlijke drie Tilburgse gilden, was een luisterrijke presentatie van het Brabantse gildewezen met zijn edele en schone tradities.

DE BRABANTSE SCHUTTERS GILDEN hebben zich door de eeuwen heen tot in onze onstuimige tijd kunnen handhaven en zij verkeren - na jaren van achteruitgang en inzinking - zelfs in een stadium van opgang en opleving. Deze herwaardering der gilden vraagt om een dieper en breder inzicht in de geschiedenis en de beginselen van het Brabantse gildewezen. Zolang de literatuur daarover in eigen land nog schaars of verouderd is zal men - met terzijdestelling van de gangbare fabels en verzinsels - te rade moeten gaan bij de buitenlandse schrijvers, die terzake wetenschappelijk onderzoek gedaan hebben.

Zo is in 1963 aan de Universiteit van Bonn over de oorsprong en het wezen van de laatmiddeleeuwse schuttersgilden een dissertatie verschenen van Theo Reintges, waarin de Nederlandse gewesten Vlaanderen en Brabant rond 1300 als het oorspronkelijke stamgebied van de schutters gilde worden aangeduid.

Twee voor de westerse beschaving zo belangrijke eeuwen waren daaraan voorafgegaan. Gedurende de twaalfde eeuw hadden in de Nederlanden de feodale gewesten zich tot soevereine staatjes ontwikkeld en waren ook de steden ontstaan. Tot de voorname steden van het graafschap Vlaanderen behoorden Gent, Brugge en Yperen, terwijl Leuven, Brussel, Antwerpen en 's-Hertogenbosch tevens de hoofdsteden werden van de vier kwartieren, waarin het hertogdom Brabant verdeeld was. In diezelfde eeuw werden ook de Norbertijnerabdijen - ondermeer van Tongelo- gesticht, die met name in de Kempen heilzaam werk verricht hebben.

Naast geestelijkheid en adel telden sinds de dertiende eeuw de steden mee als centra van het beschavingsleven. Daarop volgden voor Brabant en Vlaanderen twee beroemde historische gebeurtenissen.

In 1288 vond de slag bij Woeringen plaats onder hertog Jan I van Brabant, die evenals zijn voorvaderen gold als een beschermer van de stedelijke burgerijen.

En uit 1302 dateert de Guldensporenslag bij Kortrijk, waaraan ook de Vlaamse stedelijke kruisboogschutters hebben deelgenomen.

Naar de opvatting van Dr. Reintges zijn op z'n vroegst rond die tijd (1300) de schuttersgilden ontstaan in de steden van de centraal gelegen gewesten Vlaanderen en Brabant, van waaruit een soortgelijk gildewezen zich weldra heeft verspreid over de Noordelijke Nederlanden, het Rijnland en vele andere landstreken van Midden-Europa. - Volgens sommige opvattingen zouden de schutters gilden hun verre oorsprong vinden in de oudgermaanse gilden, maar bij gebrek aan historische bronnen blijft die theorie niet meer dan een hypothese. Naar het oordeel van Dr. Reintges zijn er te weinig rechtstreekse aanknopingspunten voor te vinden. Deze vóórgeschiedenis, mogelijk aan de eigenlijke schuttersgilden voorafging, kan men dan ook gevoegelijk laten rusten.

Het oorspronkelijke doel van de Brabantse schuttersgilden valt reeds op te maken uit de oude benaming "schut". Dit middelnederlands woord wordt meestal afgeleid van schutten of beschermen, gewapenderhand dan wel te verstaan. Anderzijds duidt het Brabants begrip „guld" of gilde op de traditionele organisatievorm van een middeleeuwse broederschap. Na de schutsgilden van boogschutters (met de voet- resp. kruisboog of met de handboog) ontstonden in later tijd ook kolveniersgilden (met het geweer). Hun weerbaarheid kreeg gaandeweg meer een symbolische betekenis. In het hertogdom Brabant waren minstens drieërlei gilden te onderscheiden:

1. Kerkelijke gilden, dat waren godsdienstige broederschappen, die vanwege hun kerkelijke karakter uiteraard zéér oud kunnen zijn.
2. Ambachtsgilden, die vroeger zo invloedrijke organisaties van ambachtslieden, die door de Franse revolutie voorgoed werden afgeschaft.
3. Schuttersgilden, die vanaf omstreeks 1300 als „Schutten" werden ingesteld ter bescherming van de bevolking.

Men mag stellen, dat onze (Noord-)Brabantse schuttersgilden reeds in de veertiende eeuw in de steden voorkwamen, maar dat zij later op het platteland eerst later zijn ontstaan en dan meestal na 1500. Volgens de zienswijze van prof Dr. K.C. Peeters. (Antwerpen) werden de dorpsgilden gevormd naar het voorbeeld van de stedelijke instellingen.

Naar de thans algemeen geldende opvattingen worden tot de originele schutters gilden alleen gerekend de gilden van SINT JORIS en SINT SEBASTIAAN. Deze gilden voerden van ouds het St. Joriskruis en het St. Sebastiaankruis (= Jerusalems kruis) als eigen wapen. Maar soms werd in stad of dorp een van oorsprong kerkelijk gilde omgevormd tot een schuttersgilde. Men kan zulke schutsgilden nog herkennen aan de overgebleven namen van hun vroegere patroon heiligen, zoals St. Catharina, St. Barbara en andere schutspatronen.

De organisatie van een schutters gilde was vrijwel overal gelijk. Aan het hoofd ervan stond de hoofdman, die in het dagelijks bestuur werd bijgestaan door twee dekens. Aan deze door de gildebroeders gekozen „overheid" was eershalve (honoris causa) toegevoegd de koning die zijn waardigheid ontleende aan het schieten van de koningsvogel of papegaai, een regelmatig terugkerend hoogtepunt in het gildeleven. De meer ondergeschikte taken werden vervuld door de vaandrig, de standaardrijder, de tamboer(s) en de vendelier(s), terwijl de knecht vaak tevens optrad als nar. De ouderlingen werden als ervaren raadslieden geraadpleegd.

Om gildebroeder te mogen worden moest men voldoen aan bepaalde eisen, waarbij het „te goeder naam en faam bekend staan" steeds als een gewichtige maatstaf gold. Onderlinge broederschap, gezagsgetrouwheid en christelijk dienstbetoon bleken de wezenlijke BEGINSIELEN te zijn geworden van de tijdens Karel V als hertog van Brabant (1515-1555) volgroeide en bloeiende schuttersgilden.

In historisch perspectief gezien, ondergingen DE TILBURGSE SCHUTTERS GILDEN nagenoeg hetzelfde lotsverloop als de overige gilden in de Meierij van 's-Hertogenbosch. Gedurende de bourgondische tijd had ook dit noordelijk deel van het hertogdom Brabant zijn glansperiode beleefd en bereikte het rond 1500 zijn hoogtepunt. Naast de reeds bestaande schuttersgilden in de steden, waren toen overal de dorpsgilden

in opkomst. Hun toename is mogelijk in de hand gewerkt door de oorlogen met de Geldersen, die deze noordelijke streken van Brabant langs de Maas en in de Kempen onveilig maakten. Navorsers van streekgeschiedenis mogen zich daar verder in verdiepen. Naar het schijnt was Tilburg omstreeks 1500 bezig zich tot een aanzienlijk kempisch dorp te ontwikkelen, dat befaamd zou worden om zijn wolnijverheid. Op dezelfde plaats als nu nog de "Heikese Kerk" staat was kort te voren de uitgebreide en fraaie parochiekerk van Tilburg tot stand gekomen, waarover de abdij van Tongerlo eeuwenlang het patronaat uitoefende. Juist rond 1500 was het kasteel van Tilburg aan de Hasselt gebouwd onder Jan van Haestrecht, Heer van Tilburg en Goirle, wiens erfdochter Margriet later in het huwelijk trad met Robrecht van Malsen. Kerk en kasteel vormden er voortaan twee markante tekens van kerkelijke en wereldlijk gezag. In onze tijd zijn dat de kerk van 't Heike en het nieuwe stadhuis! In die tijd moeten kort na elkaar de Tilburgse schuttersgilden van SINT JORIS (met de voet- resp. kruisboog) en SINT SEBASTIAAN (met de handboog) zijn opgericht, die vele jaren gebloeid hebben bij de gratie der Heren van Tilburg en Goirle. Ook hier zal Karel V als hertog van Brabant (1515-1555) beide gilden begunstigd hebben ten tijde van de Gelderse oorlogen. Blijkens de kostbare originele kaart van het St. Jorisgilde uit het begin van de 16e eeuw bestond er een soort beroep op de "Oude Schut" (= de oude voetboog van St. Joris) te 's-Hertogenbosch. Het St. Sebastiaangilde wordt reeds in 1540 in de Tilburgse archieven vermeld. Beide gilden deelden in de verdere lotgevallen van Tilburg en de Meierij maar vanwege hun blijvende waarden konden zij de eeuwen trotseren. Tijdens de voor onze streken zo rampzalige Tachtigjarige Oorlog werd tenslotte de oude hertogstad voor de Republiek veroverd in 1629, dat aldus het fatale jaar werd voor de Meierijse historie. Deze stad werd verdedigd door de vermaarde koningsgezinde gouverneur Antony Schetz baron van Grobbendonck, die door zijn huwelijk met de erfdochter Maria van Malsen tevens Heer van Tilburg en Goirle was. Na de vrede van Munster in 1643 was de bloeitijd der Brabantse schuttersgilden voorgoed voorbij.

De daarop volgende generaliteitsperiode (1648-1794) van Staats-Brabant betekende voor de Brabanders een tijdperk van diepe vernedering.

Zolang de heerlijkheid Tilburg en Goirle nog in het bezit bleef van het katholieke geslacht Schetz van Grobbendonck, genoten de Tilburgse gilden de bijzondere protectie van hun Heren. Zo vaardigde in 1652 Lancelot Schetz graaf van Grobbendonck een nieuwe gildekaart uit voor het St. Sebastiaangilde en merkwaardig genoeg werd nog in 1665 door diens weduwe Margare te Claire de Noyelles, gravin van Grobbendonck, als Vrouwe van Tilburg en Goirle een Tilburgs kolveniersgilde (met het geweer) opgericht, beter bekend als het gilde SINT DI ONYSIUS. Evenals de Brabantse schuttersgilden trokken de Tilburgse gilden zich voortaan terug in de grens- en schuurkerken en men kon slechts grote bewondering hebben voor de TROUW van de Brabantse Gildebroeders in die armzalige tijden. Ondanks de herhaaldelijk verboden „paapse stoutigheden" - zoals het papegaaischieten alsmede het voeren van het „Bourgondische Kruys" en het afbeelden van „Santen en Santinnen" (= mannelijke en vrouwelijke Heiligen) op de vaandels - wisten zij de oude tradities voort te zetten, waarvan vele eigentijdse koningsschilden nog getuigen. In tegenstelling tot de predikanten, lieten de protestantse Heren van Tilburg en Goirle het Gildeleven oogluikend toe in hun heerlijkheid. Zo hebben de Tilburgse gilden onder de Heren uit het geslacht Van Hogendorp in de achttiende eeuw vrijwel ongestoord kunnen voortbestaan. Toen de pruikentijd ten einde liep, kwam weldra het keerpunt door de val van de oude, afgeleefde Republiek.

Men stond op de drempel van een nieuwe tijd. De komst van de Fransen in 1794 luidde voor het Brabantse volk een geheel nieuw tijdperk in! Het voormalige generaliteitsland werd een gelijkberechtigd gewest en de katholieken herkregen hun rechten als vrije burgers.

Langzaam voltrok zich in de negentiende eeuw de ontwikkelingsgang van het arme Brabant uit zijn achterstand en achterstelling. De Brabantse schuttersgilden hadden hun eigen aard niet verloren en de geestelijke waarden behouden, waarin juist in tijden van tegenspoed hun kracht gelegen was geweest.

Helaas verflauwde in de loop van de negentiende eeuw bij de gildebroeders gaandeweg het besef van hun wezenlijke beginselen, al hield men uiterlijk nog wel vast aan de tradities. Ook in Tilburg raakte het

gildewezen in verval en op den duur kwijnde er het gildeleven als overal elders.

Dank zij het stuwende werk van de grote mannen als Mgr. dr. P.C. de Brouwer en Jhr. mr. R. A. van Rijckevorsel, alsmede door de leidinggevende taak van Federatiebestuur en Kringbesturen bleven de Brabantse schuttersgilden -ook die van Tilburg- thans de naoorlogse periode van opgang en opleving.

Hilvarenbeek

J.A.J. Bekcx

Nieuwe literatuur:

Behalve naar de uitvoerige bronvermeldingen in mijn boekje "Historische achtergrond van de Beekse Schuttersgilden" (overdruk uit het tijdschrift „Brabants Heem" 1970) kan met name nog worden verwezen naar:

Dr. Th. Reintges „Ursprung und Wesen der spätmittelalterlichen Schützengilden" („Rheinisches Archiv" no 58, Bonn 1963).

Dr. J. Verbesselt, Gildeschatten, in de Catalogus „Schatten van de Vlaamse Schuttersgilden" (Antwerpen/Brussel, 1956/1967),

Dr. E. Van Autenboer. bijdragen over Landjuwelen en Schuttersgilden, In „Taxandria" (1961 en 1965) en „Eigen Schoon en De Brabander" (1968).

„Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1971-3, blz.7 t/m 14

De waterkuilen op Tilburgs grondgebied.

In de artikeltjes over de Tilburgse haardgangen in de vorige jaargang van dit tijdschrift hebben wij gezien, dat in Tilburg vele driehoekige stukken of stukjes grond lagen met een waterkuil in het midden. Eeuwen lang hebben zij er bij tientallen gelegen; elke haardgang had er meerdere. Bij de aanvang van de 20^e eeuw waren er nog vele, maar geleidelijk aan zijn zij gedempt, omdat zij geen nut of doel meer hadden. In de vijftiger jaren werd er echter nog een aangetroffen in de Stokhasselt, de oude, echte Stokhasselt wel te verstaan, die in zijn ogenschijnlijke nutteloosheid nog een gevaar in het verkeer was geworden. Aan de ene zijde was een groot waarschuwbord, geplaatst met de bekende rood- witte planken om de argeloze automobilist te wijzen op een niet vermoed gevaar, dat daar voor hem aanwezig was.

Of er misschien hier of daar, een 25 jaar geleden, in een of ander achtergebleven gebied nog zo'n waterpoel was, weet ik niet, maar ik vermoed dat zij nu wel allemaal verdwenen zullen zijn. In „hun tijd“ evenwel en dat is een tijdsverloop van vele eeuwen geweest, speelden die waterkuilen met de grond, er om heen een bepaalde rol, hadden zij een bepaalde functie bij de dagelijkse gang van zaken in de Tilburgse gemeenschap. Zij hadden drieërlei bestemming.

Op de eerste plaats leverden drie kuilen water voor het blussingswerk, als er in de omgeving brand uitgebroken was. Men sprak daarom wel van brandkuilen. Maar ook voor de industrie hadden zij hun betekenis. Zij werden nl. door „de nabeuren in het wollen ambagt werkende“ gebruikt tot „wassinge van de wolle“ en in dit opzicht werd dan van een wolspoel gesproken.

De grasvelden er om heen dienden om de gewassen spullen te drogen. Behalve als brandkuil en wolspoel deden de kuilen soms als „beestendrinck“ dienst. Het woord klinkt wel wat raar, maar spreekt overigens voor zich zelf.

In de toenmalige verhoudingen hadden deze stukken grond met waterspoelen grote betekenis en zij waren dan ook „een voorwerp van de aanhoudende zorg“ van het dorpsbestuur, het college van drossaard en schepenen. Er moesten voorschriften gegeven worden om ze steeds in

goede toestand te houden en hoe ze gebruikt moesten worden en tevens moest worden toegezien, dat de voorschriften werden nageleefd.

Zelfs de Staten-Generaal, kwamen er in een bepaald opzicht aan te pas, want in het jaar 1732 hadden zij bij resolutie vastgesteld, dat de brandkuilen elk jaar in de maand Augustus of September moesten worden schoongemaakt en uitgediept.

Maar ook het dorpsbestuur had er veel bemoeienis mee, waarvan de aard en het karakter uit de volgende voorbeelden moge blijken. Bij besluit van 24 mei 1778 werd door drossard en schepenen op een boete van drie gulden voorgeschreven, dat het grote ven achtel de Heuvel, op het tegenwoordige Piusplein, niet mocht worden gebruikt voor het wassen van wol, maar alleen voor het bleken van linnen, waarvoor zuiver en helder water nodig was. In het schutreglement van 1781 was in artikel 10 bepaald, dat de koeien en beesten op de gemeentegrond langs de straten en wegen en tussen de huizen en erven alleen mochten weiden, als zij aan touwen gehoed werden. En uitdrukkelijk werd dan in artikel 11 nog gezegd: „Namelijk op het vlak van den Heuvel, op het Ven, Korvel, de Veldhoven, het Goirken en diergelijke grazingen in den binnen van het Dorp, Welke dienen tot nuttig gebruik in de Fabricq der Wolle Laakenen en het droegen van de Wolle en Wolle gaarens en het blijken van Linnen“. Er waren wel kuilen, die als wolspoel en als drinkplaats voor het vee gebruikt werden. In dat geval was „d'een van d' ander gesepareert door een middel wal“.

Het gemeenschappelijk gebruik door de ingezetenen bracht ook zijn ruzietjes en onenigheden mee. Dan moest het dorpsbestuur als scheidsrechter optreden. „Commissarissen“ uit het college van drossaard en schepenen gingen dan ter plaatse „occulaire inspectie“ houden voor een beslissing werd genomen.

Zo waren er in de Stokhasselt tussen de bewoners moeilijkheden gerezen over het gebruik van de waterpoel, die als wolspoel en als drinkplaats voor het vee dienst deed. Daarover werd door de dorpsverheid de volgende beslissing genomen. „Op den negenden october seeventien hondert eenendertigh bij de Heeren drossaart ende Scheepenen der heerlijckheit Tilborg gehoord de klagten en voorstel van sommige

naburen en coopluijden van de Stokhasselt overt niet te bederven van de Beesten en paerdendrinck en wolspoel aldaar, dat d'een van d'ander diende gesepareert, is bij de heeren regenten voornoemt geordonneert; dat de wolspoel en beestendrinck sal blijven gesepareert en de middel wal tot separatie verhoogt en de wolspoel geveegt en uitgeruvt ten eijnde dat de luijden van het wolle ambagt en de huijsluijden met hare beesten ider bequaam sig daer van soude kunnen bedienen en d'eene d'ander niet te bederven en tot een verkeert gebruik te brengen op een boete van drie gulden te verbeuren bij ider contrarie doende ten behoeve en te verdeelen als van outs". Een eenvoudige oplossing in een kwestie van waterverontreiniging van eeuwen geleden.

Op 't Goirke waren moeilijkheden van andere aard gerezen. Daar had Jan Drabben voor zijn huis een spie gemeentegrond liggen, die hem als „voorhoofft" diende. Maar nu waren er omwonenden geweest, die daarop mesthopen hadden gelegd, waarover Drabben zich bij het dorpsbestuur had beklagd, omdat deze de toegang tot zijn huis belemmerden en tevens veel stank veroorzaakten. Drossaard en schepenen gaven bevel de mesthopen op te ruimen en het stuk grond weer te gebruiken om te bleken en wol te drogen. Van de andere kant moest Drabben enige door hem geplante bomen wegdoen, omdat daarvan overlast werd ondervonden bij het wassen van de wol in de nabijgelegen wolspoel. Dit besluit werd genomen de 17e Februari 1778 nadat de drossaard vergezeld van twee schepenen en de secretaris zich ter plaatse op de hoogte hadden gesteld en iedereen gelegenheid had gekregen zijn zegje te doen.

De eigenlijk gezegde wolspoelen werden nog verdeeld in twee soorten, nl. die voor het wassen van „witte wol" en andere die gebruikt werden voor de „gecoleurde wol". Dat bracht soms ook al moeilijkheden. Zo verschenen in de vergadering van schepenen van 9 April 1791 vijf ingezetenen uit de haardgang de Velthoven, Arnoldus van Meurs, Augustinus Verbunt, Adriaan Mutsaers, Dionysius Heestermans en Waltherus Mutsaers, die zich kwamen beklagen over Norbertus de Canter, omdat deze in een wolspoel, die bestemd was voor het wassen van witte wol gekleurde wol had gewassen. In de vergadering van 11 April werd De Canter hiervoor ter verantwoording geroepen en omdat hij tegen de beschuldiging niets kon inbrengen werd hem nadrukkelijk verboden

gekleurde wol te wassen in een spoel, waar men gewoon was witte wol te reinigen. Haar het dorpsbestuur ging op dit punt nog verder door de 23e April 1791 een resolutie te publiceren, die de kwestie onder de algemene aandacht bracht. In de inleiding van de publicatie wezen drossaard en schepenen op de bestaande misbruiken, waaraan zij een einde wilden maken.

„Zoo ist dat wij daarin, willende voorzien wel ernstig bij deeze alle en eenen iegelijk der Ingezeeten interdiceren en verbieden, om na dato deezer Publicatie geene gecouleurde wolle of garens meer te spoelen of wasschen in die waterkuijlen welke alleen geschikt zijn tot het spoelen of wasschen van witte wolle en Gaarens, zoo meede geene witte wolle of gaarens te spoelen of wasschen in die watercommen of kuijlen, welke alleen zijn dienende tot het Reijnigen van de gecoleurde wolle en zulx telken reizje op de verbeurte van drie gulden ten proffijten van den Heere officier alhier".

Ten slotte nog dit. De speciale brandkuijen deden ook dienst als visvijver. Dit bleek mij uit de volgende publicatie van de 30e April 1791.

Bekendmaking.

Heeren officier en Schepenen deezer Heerlijkheid Tilborg, zijn voornemens op aanstaanden Vrijdag, zullende zijn den 6 May 1791 des namiddags om 6 uren ten Huij ze en herberge van Joachim van Dijk alhier aan de kerk, Publiccq ende voor alle man, aan de meestbiedende ten voordeelen dezer gemeente te verhuuren het Gebruik van de Gemeentens Brandkuijlen alhier tot het opzetten van visch en verder gebruik ten dien Einde".

Over de practijk van het gebruik der brandkuijen als visvijver heb ik echter niets gevonden.

C. Weijters

Pastoor de Beeck en de weldoeners van zijn kerk:

Aan weinigen is het bekend, dat zich in de Goirlese-St. Jan kunstschaten bevinden, die een bezoek aan deze kerk wel waard zijn. Dank zij een summier gegeven van Janson in zijn "Bijdrage tot de geschiedenis van Goirle" heb ik meer gegevens kunnen achterhalen over enkele voorwerpen, hun schenkers en de pastoor aan wie ze geschonken werden. Deze pastoor was Nicolaas de Beeck, die in 1733 zijn ambt genoot Antonius van Abeelen opvolgde, die op 24 maart van dat jaar te Goirle in de kerk begraven was. Antonius van Abeelen bediende de Goirlese parochie ruim 30 jaar en werd de laatste jaren van zijn leven bijgestaan door een kapelaan, zijn neef Arnoldus van Abeelen. Ten onrechte verondersteld Janson dus, dat zijn opvolger Nicolaas de Beeck hem reeds eerder geassisteerd heeft, daar reeds in 1732 door een andere hand in het Goirlese doopboek geschreven werd. Dit was het handschrift van Arnoldus van Abeelen de Kapelaan. De nieuwe pastoor, Nicolaas de Beeck, was Bosschenaar van geboorte en voor zijn benoeming te Goirle als Kapelaan verbonden aan de St. Jan in zijn geboorteplaats. Wat comfort betreft is hij er zeker niet op vooruit gegaan door zijn verhuizing uit de stad 's-Hertogenbosch naar het arm afgelegen dorpje Goirle, en hij wendt dan ook onmiddellijk pogingen aan, om ook een kapelaan te krijgen, die hem ten dienste kan zijn en gezelschap kan houden.

Bij deze poging stuit hij echter direkt op het verzet van de Goirlenaren, die het volgende argument aanvoeren;

"het is hun seer wel kennelijck, dat den voorgaenden Heer Antonius van Abeelen, Roomschen pastor tot Goirle, altijd den Roomschen Dienst heeft gedaen en waargenomen, sonder cappellaen alsdat eenige jaeren int laets van sijn leven bij hem heeft gehad des selfs neeff Arnoldus van Abeelen, die hem als cappellaan ins zijn dienst heeft geassisteerd, nochtans bijten alle kosten en lasten van de voors; gemeente Goirle, dat wijders is gebeurt als den tegenwoordigen Heer Nicolaas de Beeck als pastor van Goirle is gecomen naar het overlijden van voorn. Heer Antonius van Abeelen, den selven heer Nicolaes de Beeck aen haer attestenten en de verdere principalen ingeseetene van Goirle tot omtrent tien of twaelff in getal, heeft voorgesteld om een cappellaen te hebben, dat sij gesamenlijck

daer op hebben gesijt dat sulcx weesen tot laste van de gemeente en dat het niet lijden kon".

Nicolaas de Beeck geeft zijn poging niet op en doet een nieuw voorstel. Hij stelt voor dat de Goirlenaren de nieuwe kapelaan zullen geven, wat zij te voren afstonden aan de paters, die op hoogtijdagen de Goirlese pastoor kwamen assisteren. Hierdoor zouden de kosten niet groter worden dan te voren, maar de Goirlenaren staan er sceptisch tegenover. Men zegt; "daer men een boom plant, daer schiet hij wortel". Ze zijn dus bang de kapelaan tot aan het einde van zijn leven te moeten houden en daardoor zou het wel eens kunnen gebeuren, dat de schrale bijdrage van de Goirlenaren niet toereikend waren.

Tenslotte krijgt Nicolaas de Beeck toch nog zijn zin en hij komt tot een accord met zijn nieuwe parochianen, voor mij zeer vreems gezien de afwijzing van het vorige voorstel, namelijk "dat eijndelijck daer op bij hen allen is geresolveert, het se-ve op soodanige wijze te accordeeren, dat het ider vrij soude staen soo veel te geven als hen beliefd en dat den Heer pastor de Beeck daermede oock genoeg en heeft genomen". Het is niet duidelijck, of hij Arnoldus van Abeelen bij zich hield als kapelaan, of dat er een andere priester naar Goirle kwam om hem ter zijde te staan. Nicolaas de Beeck stond bekend als een ijverig herder en een man met grote kennis, die ondanks het geschil, dat hij in het begin met zijn parochianen had, gezien de vele schenkingen onder zijn pastoraat toch zeer bemind was bij de Goirlenaren. Bijna 50 jaar was hij pastoor van Goirle en hij werd daar begraven op 25 juli 1780 in de ouderdom van 81 jaar. Zijn stoffelijck overschot werd bijgezet onder de grafsteen van pastoor van Dun in de oude kerk. (deze grafsteen is nog te zien in de huidige St. Jan)

Het Paleis,

Bij zijn dood liet Nicolaas de Beeck te Goirle een pastorie na, die als volgt omschreven werd;

"Eene huijsinge, stallinge hoff, gestaen en geleege tot Goirle aen de Kerck, goot, 1¼ lops. , oost Jan van Aelst, suijt de straet, west Jan Versteden, noort Anthonij Hoosemans. De waarde van deze pastorie met bijbehorende gebouwen en gronden was 500 gulden.

Gezien de hoge waarde moet dit wel een kast van een huis zijn geweest, in ieder geval zeker een zeer luxe woning in de ogen van de Goirlenaren.

Geen enkel huis te Goirle komt namelijk in die tijd boven de waarde van plm. 200 gulden, terwijl er veel hutjes en keetjes meestal "twee huijsingen in een woning" niet meer waard zijn dan plm. 60 gulden. Zeer terecht verondersteld dan ook de heer Robben dat met het toponiem "het Paleis" niets anders bedoeld werd dan de pastorie.

Daar de pastoor dus beter gehuisvest was dan de Heer in wiens dienst hij stond en die het met een oude schuurkerk moest doen, besloot hij ook voor deze een beter onderkomen te bouwen.

Onder het pastoraat van pastoor de Beek werd in januari 1758 door de kerkmeesters Lucas Schouten(s) en Jan Baptist van Besouw de oude schuurkerk verkocht aan de heer van de heerlijkheid, de graaf van Hogendorp, "om deese in te richten tot een behoorlijke koorenschuur met een nieuw rieten dak". Deze laatste zin vertelt al genoeg over de kaduke toestand waarin het gebouw verkeerde.

In 1759 werd door Jan Baptist Brouwers de grond geschonken voor de bouw van een nieuwe schuurkerk, waarmee men blijkbaar niet vlot tot voltooiing kwam want nog twee jaar later, in 1761 werd door de kwezel Adriana Brouwers een schenking aan pastoor de Beeck gedaan van 10 dukaten "pro structutia novi templi".

Nog in hetzelfde jaar en een jaar later werden aan pastoor de Beeck geschenken aangeboden om de nieuwe schuurkerk te verfraaien en het zijn o. a. deze kunstschaten, die nog heden ten dage de oude kerk van Goirle sieren.

Op 8 maart 1761, schonk Jan van Aelst "faber serrarius" een schilderij voorstellende de onthoofding van St. Jan, waarschijnlijk een produkt van de Antwerpse school en afkomstig uit een Zuid-Nederlandse kerk. In 1762 schonk de kwezel Elisabeth Smits "duas statuas SS. Petri et Pauli". Wie waren deze twee weldoeners van de Goirlese kerk?

Jan van Aelst was te Goirle gedoopt 13.5.1735 als zoon van Jan Joost van Aelst en Dorothea Jan Maes uit Hilvarenbeek. Zijn vader was te Turnhout gedoopt 20.12.1676 als zoon van de Goirlese smid-slotenmaker Joost Jacob Adriaens van Aelst en Petronilla Crijnen.

Van oorsprong stamde Jan van Aelst dus al uit een zeer oud Goirles smidslotenmakersgeslacht van Aelst, alias Fabri.

Jan was naast smid ook landbouwer en was onder andere te Goirle gegoed aan 't Ven en de kerck. Hij huwde te Goirle 22.11.1756 met Pieternel van Velthoven, die 6.2.1731 te Goirle gedoopt werd als dochter van Cornelis van Velthoven en Cornelia van Ostaijen uit Moergestel.

Gezien de afkomst van zijn vader, is het zeer goed mogelijk, dat Jan nog relatie's had in Turnhout of omgeving en dat het schilderij ook uit deze streek afkomstig was.

Jan van Aelst had bij Pieternel van Velthoven twee dochters. Jenne-Marij, die 6.2.1786 huwde met Cornelis Luijten, reeds te Goirle begraven 22.12.1791. Josepha huwde te Goirle 20.3.1726 met Jan van Boxtel uit Rijen. Zij waren de stamouders van het Goirlese geslacht van Boxtel. Josepha van Aelst is 16.8.1827 te Goirle gestorven. Zij was de laatste te Goirle die de naam van Aelst droeg en met haar is dus ook dit oude Goirlese geslacht uitgestorven, althans wat de mannelijke linie betreft. Hun nakomelingen leven echter te Goirle nog voort in verschillende takken van de Goirlese familie's van Gils, van Gorp, de Volder, van Dun, Tra, Witters etc., die allen via het geslacht van Boxtel een Josepha van Aelst in hun kwartierstaat terug zullen vinden.

De schenkster van de Twee beelden, was zoals we reeds zagen Elisabeth Smits. Zij was een dochter van Merten Smits en ze is waarschijnlijk te Goirle geboren, ofschoon haar doopdatum niet achterhaald kon worden. In ieder geval is zij zeker het langste deel van haar leven te Goirle woonachtig geweest, waar zij een rustig leven heeft geleid want we weten betrekkelijk weinig over haar, uitgezonderd de schenking waarbij zij door de pastoor "devota" werd genoemd en uitgezonderd over het laatste jaar van haar leven. Dat was het jaar 1779.

In dat jaar ging zij enkele grote geldleningen aan, o.a. 500 gulden van Peter Hesselmans en 400 gulden van juffrouw Willamijn van Esch. Datzelfde jaar maakte zij ook haar testament, waarin zij tot enige erfgenaam benoemde, "Fincen van Dun, voor de helft, de kinderen Peter Merten Smits voor de andere helft en haar nigte Maria Antonia van Oirschot een bedt met toebehooren". Tevens stond in dit testament, dat haar goederen openbaar verkocht moesten worden.

Na het maken van dit testament is Elisabeth naar Selzate verhuisd en daar nog in 1779 overleden. Executeur-testamentair werd haar zwager, de eerder geroemde Vincent van Dun. Vincent was Tilburger van geboorte, maar is bij zijn huwelijk in 1760 met Marjan Merten Smits: te Goirle blijven wonen waar hij linnenwever was.

Op 8 november na de middag om 4 uur ging Vincent over tot de Verkoop van de goederen van zijn schoonzuster. De verkoop vond plaats in de herberg van Bernard de Rademaker aan de kerk te Goirle en er werden 14 aparte kopen aangeboden o.a, "een huys bestaende uijt twee woningen, een boerderij en verschillende acker- weij en heijpercelen". De kopers waren Nicolaas van Enschoot, Francis Eijsermans en Peter Hesselmans. Vincent was als verkoper zeer actief geweest maar daarna liet hij de medeërfgenenamen naar het geld fluiten. Zeventien jaar later compareren deze medeërfgenenamen voor de notaris om de persoon van Norbert Smits te Baarle-Hertog volmachtig te maken om van Vincent van Dun te ontvangen; "zodanige penningen als zij gezamenlijk nog uit de nalatenschap van Elisabeth Smits competerende zijn".

Bronnen:

H.W. Janson "Bijdrage tot de geschiedenis van Goirle".

J.A. Coppens "Nieuwe beschrijving van het Bisdom van 's-Hertogenbosch".

klapper doop-trouw en begraafboeken Goirle, R.A. 's-Hertogenbosch. Doopregister St. Pietersparochie, Turnhout.

G.A. Turnhout "extract uijtten registre van wethouderen van Goirle; Borchtochte voor Joost Jacobs van Aelst".

Aantekening van pastoor de Beeck in het doopboek van Goirle 1722-1810.

G.A. Tilburg R-631 22.4.1751.

G.A. Tilburg R-535 fol. 164.

idem R-486 fol. 84.

idem not-106 fol. 19, 20 en 23.

idem R-875 publieke verkopen.

idem R-447 fol. 63

idem R-447 fol. 64-v

idem not-145 fol. 18.

J.M.A.P. v. Gils.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1971-3, blz.19-23

BRONSTIJDVONDSTEN OP DE REIJSHOF TE TILBURG (1785)

Repertorium Tilburgse Pre- en Protohistorie II.

Dhr. C. Weijters geeft in zijn studie over de voormalige Reijshof een uitstekend overzicht van de historische achtergronden van dit landgoed 1). Nu wil ondergetekende een voorgevallen feit behandelen, dat Dhr. C. Weijters niet bekend was, maar dat ook niet in zijn studie zou passen. Dit voorval is toch interessant genoeg om er even de aandacht op te vestigen.

Omstreeks 1785 vond men bij het ontginnen van de heide op het landgoed de Reijshof twee bronzen bijlen.

Een bijl werd door Jan Festus Baron van Breugel (luitenant-Kolonel), stiefzoon van de eigenaar van het landgoed, Charles Rey de Carle 2), geschonken aan de Heer van Breugel te Dordrecht (dit zal zijn broer Jaques Fabrice van Breugel wel zijn geweest). Dit werd in 1823 door Nicolaus Westendorp in zijn "Antiquiteiten" gepubliceerd 3).

In 1823 stond de wetenschap van de prehistorie nog in de kinderschoenen, zodat Westendorp de vondsten nauwelijks kon dateren.

In 1819 werd door de Deen Christian Thomsen het drie periodensysteem ontwikkeld, dat thans nog in gebruik is. Hij kwam tot de conclusie dat er tussen de Steentijd en IJzertijd ook een periode moest zijn geweest waarin de bronzen voorwerpen thuis hoorden. Deze periode, die Bronstijd werd genoemd, heeft ruim duizend jaar geduurd (van 1700 tot 700 v.Chr.). 4)

Ackersdijck 5) merkt op dat deze bronzen bijlen, die hij "Cateja's" noemt, ook nog ten tijde van de Noormannen werden gebruikt (o.a. bij de belegering van Parijs in 886 en 887, beschreven door Abbo). Zowel Ackersdijck als Westendorp konden niet vermoeden dat deze bijlen ruim 1600 jaar ouder waren.

Ackerdijck verwijst verder naar "Antiquiteiten" deel I 6), waar een soortgelijke bijl wordt beschreven en afgebeeld. Het betreft hier een kokerbijl met oortje uit Nieuwe Pekela.

Kokerbijlen komen voor in de late-Bronstijd (8e eeuw voor Chr., dit is ruim 2700 jaar geleden). De late-Bronstijd is de tijd van de eerste urnenvelden.

Vreemd genoeg zegt Westendorp in het tweede deel van "Antiquiteiten" (p.222), aansluitend op de Tilburgse vondsten:

"In het I.Deel van dit Oudheidkundig Tijdschrift werd daarvan eene beschrijving en afbeelding door den Heer Westendorp gegeven."

Daar er in het eerste deel alleen maar een beschrijving en afbeelding van de bijl uit Nieuwe Pekela wordt gegeven, moeten we tot de conclusie komen dat Westendorp zich vergist heeft. Hij heeft natuurlijk bedoeld dat de bijl uit Nieuwe Pekela van hetzelfde type was als de twee bijlen uit Tilburg, waaruit wij voorzichtig afleiden dat dit twee kokerbijlen moeten zijn geweest.

Latere schrijvers 7) citeren voornamelijk Westendorp, Ackersdijck of beiden.

Hermans 8) beschrijft de vondsten abusievelijk onder Goirle, wat door Stroobant 9) wordt overgenomen.

De "Voorlopige Lijst" 10) noemt geen bronnen.

De vindplaats 11) wordt door Westendorp als volgt beschreven: "Op de hofstede Rijshof, aan de Goorlschen Dam, tusschen Dongen en Goorl, onder Tilburg, in de Meijerij van 's-Hertogenbosch". De Goorlschen Dam komt, voor zover mij bekend, niet op de oude kaarten van Tilburg voor. Uit oude akten blijkt dat dit de tegenwoordige Reeshofweg is, die ten zuiden van de Bredaseweg oude Rielsebaan heet, welke in Goirle uitkomt 12) (vandaar waarschijnlijk de naam "Goorlschen Dam") 13).

De oude Rielsebaan loopt ongeveer evenwijdig aan de Oude Leij (De Donge).

Het feit dat er twee bronzen bijlen zijn gevonden wijst op een zogenaamde "depotvondst". Mogelijk zijn ze door een reizende handelaar in de grond begraven, omdat hij in gevaar was, of misschien was het wel een offer.

Dergelijke depotvondsten zijn onder andere ook aangetroffen in Hilvarenbeek (1792) 14) en in Overloon (1934) 15).

Waar zich de twee Tilburgse bijlen thans bevinden is niet bekend. De twee kokerbijlen van de Reijshof zijn de oudst bekende vondsten uit de literatuur over Tilburg. In de tijd dat Westendorp ze publiceerde (1823), waren bronzen bijlen een grote zeldzaamheid. De Tilburgse vondsten behoren tevens tot een van de eerste beschreven bronzen bijlen uit Nederland. "Archeologisch" gezien is de Reijshof ook in dit opzicht zeer interessant gebleken.

Ronald Peeters
(Corr. R.O.B.).

Noten.

- 1) C. Weijters: "De Reijshof onder Tilburg, een vergane grootheid", Historische Bijdragen, 1970, nr.5, p.1. - 26
- 2) zie noot 1, fragmentgenealogie naast p.13.
- 3) N. Westendorp en C.J.C. Reuvens: "Antiquiteiten, een Oudheidkundig Tijdschrift", Deel II, Groningen, 1823, p.222.
- 4) Dr. J.J. Rutler: "Nederland in de Bronstijd", Fibulareeks nr. 31, Bussum, 1969.
- 5) Mr. W.C. Ackersdijck: "Nasporingen omtrent het landschap, in vroeger eeuwen Taxandria genoemd, en bijzonder omtrent eenige plaatsen, in dat landschap gelegen", Dordrecht, 1838, p.170-172.
- 6) zie noot 3, Deel I, p.385.
- 7) Dr. C.J.C. Reuvens: "Alphabetische Naamlijst", 1845, p.82.
Dr. J.H. Holwerda: "Geschiedkundige Atlas van Nederland", 's-Gravenhage, 1924, p.25. G. Beex: "Tilburg en omgeving in praehistorische tijd", in Van Heidorp tot Industriestad, Tilburg, 1955, p.21. G. Beex: "Verspreiding van de praehistorische landbouwculturen in de Kempen", in Kulturhistorische Verkenningen in de Kempen I, 1960, p.17, fig. 5.
- 8) Dr. C.R. Hermans: "Noordbrabantse Oudheden", 's-Hertogenbosch, 1865, p.67.
- 9) L. Stroobant: "La Taxandrie, Préhistorique", in Taxandria, Turnhout, 1905, p.184.
- 10) "Voorloopige lijst der Nedrlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst". Deel X, 's-Gravenhage, 1931, p.332.
- 11) Coördinaten van de vindplaats (blad 50 E): ongeveer 127.800 x 399.125.
- 12) Topografische kaart 50 E (Gilze) en 50 F (Tilburg).
- 13) zie ook noot 1. p.6.
- 14) zie noot 5, p.171 en G. Beex: "Archeologisch overzicht van de gemeente Hilvarenbeek" in "Hilvarenbeek in beden en verleden", 1970, p.19 en 23.
- 15) F.C. Bursch: "De depotvondst van Overloon en de bronstijd in Noord-Brabant" in Brabants Heem, 1952, p.35-40.

HISTORISCHE BIJDRAGEN

ORGAAN VAN DE HEEMKUNDEKRING TILBURGH

2e JAARGANG

No.4

DEC. 1971

Redactie en Secretariaat H.W. Vereijken. Jagerslaan 40 - Tilburg. Tel. 80276.	Administratie en Penningmeester W. van Hest. Dr. Ahausstraat 98 - Tilburg. Giro 1559359.
--	---

Het onderzoek van

- DE MESOLITHISCHE KULTUUR TE TILBURG -

R.M. Peeters

(Correspondent van de Rijksdienst voor het
Oudheidkundig Bodemonderzoek)

TILBURG 1971

TEN GELEIDE

Graag wil ik deze gedegen studie van de heer R.M. Peeters over de belangrijke vondsten uit het Mesolithicum (de Midden-Steen-tijd) te Tilburg bij de lezer inleiden en wat nader toelichten.

De meeste Tilburgers weten nauwelijks iets af van de rijkdom aan archeologische bodenvondsten in hun eigen woonplaats. En toch zijn juist in Tilburgse aarde ontdekkingen gedaan, die voor de kennis van de Midden-Steentijd van de Westeuropese Laagvlakte van heel bijzondere betekenis zijn. Het vondsten-complex van voorwerpen en werktuigjes, door mensenhand vervaardigd omstreeks 5000 jaar voor Christus, is groter dan tot dusverre ooit in Noord-Brabant werd aangetroffen. Men kan zelfs spreken van de grootste vindplaats in Nederland, hetgeen bevestigd is door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort, door het Instituut voor Prae- en Protohistorie van de Universiteit van Amsterdam, en door het Biologisch Archaeologisch Instituut in Groningen.

Een puur-wetenschappelijke publicatie, waarin alle vondsten gedetailleerd worden behandeld, is in de nabije toekomst nog niet te verwachten. Daar zit heel wat aan vast en een leek zou er niet veel van begrijpen.

De hiernavolgende studie is wetenschappelijk verantwoord, doch wil op eenvoudige en populaire wijze slechts een klein gedeelte van de vondsten in Tilburg beschrijven.

Het ligt vooral in de bedoeling hiermede de belangstelling te wekken van de geïnteresseerde leek, al hoopt de auteur, dat ook de beroepsarcheoloog het zal appreciëren, wanneer aldus uiterst waardevolle gegevens uit de prehistorie meer dan voorheen bij breder publiek bekendheid zullen verkrijgen.

Drs. H.J.A.M. Schurink

Gemeente-Archivaris

I. INLEIDING

In de laatste en tot dan toe de meest volledige publikatie over de prehistorische vondsten uit Tilburg, dat onder de titel "Tilburg en omgeving in praehistorische tijd" door G. Beex in 1955 werd gepubliceerd,¹ wordt geen melding gemaakt van mesolithische vondsten. De oudste, en tevens de enige vondsten uit de Steentijd, waren twee stenen bijlen uit het Neolithicum² (Nieuwe Steentijd, ± 2000 voor Chr.).

Er was niemand die in 1955 kon vermoeden, dat ongeveer twee jaar later een mesolithische vindplaats zou worden ontdekt, die, wat het aantal vondsten betreft, als de grootste vindplaats van Nederland zou worden beschouwd.

In de loop van 13 jaar werden ongeveer 3000 artefacten gevonden. De vindplaats werd onderzocht door een aantal amateur-archeologen en twee instituten van universiteiten.

Het waren vooral de amateurs die veel vondsten uit de bodem tevoorschijn haalden. Sommigen hebben jarenlang al hun vrije tijd opgeofferd om bij weer en wind te speuren naar archeologische vondsten. Ondanks dit alles is er toch nog veel verloren gegaan. Het terrein is gedeeltelijk door bulldozers vernield, en de opgravingsmethoden van de amateurs waren ook niet zoals het eigenlijk behoorde.

Alvorens te beginnen met de besprekingen van het onderzoek van de Tilburgse mesolithische vindplaats, zou ik een korte beschrijving willen geven van de opeenvolgende perioden van de Steentijd, verduidelijkt met een schema (fig.1).

Ik wil de lezer hiermee enigszins vertrouwd maken met de prehistorie, in dit geval dus met de Steentijd, zodat men beter kan begrijpen hoe wij ons de eerste mensen die in ons land woonden moeten voorstellen om zo langzaam bij de vroegste bewoners van Tilburg te belanden.

¹ Beex G. : "Tilburg en omgeving in praehistorische tijd", in "Van Heidorp tot Industriestad", Bijdragen tot de Studie van het Brabants Heem V, Tilburg 1955

² Peeters R.M.: "Twee Neolithische bijlen uit Tilburg", in "Historische Bijdragen" (uitgave van de Heemkundekring "Tilborgh"), 1971, nr. 2.

II STEENTIJD

De Steentijd wordt verdeeld in drie perioden, die weer onderverdeeld zijn. Het Paleolithicum of de Oude Steentijd, is verdeeld in Oud-, Midden- en Jong-Paleolithicum.

Uit het Oud- (tot ± 65.000 jaar v. Chr.) en Midden-Paleolithicum (± 65.000 - ± 50.000 v. Chr.), waren tot voor kort in Nederland slechts enkele tientallen vuistbijlen bekend³, totdat in 1965 door de amateur-archeoloog Tjerk Vermaing in Hoogersmilde (Dr.) twee concentraties (=werkplaatsen) van vuurstenen werktuigen werden ontdekt⁴ van Neanderthalers, die hier tijdelijk hebben gewoond in het einde van het warme Eemien.⁵ Zij maakten jacht op de mammoet en de wolharige neushoorn.

In het begin van de Würm-ijstijd stierven deze giganten uit.

Het Natuurhistorisch Museum in Tilburg en het Provinciaal Museum in 's-Hertogenbosch hebben een kollektie fossiele beenderen van deze dieren. In de kollektie van schrijver bevinden zich een mammoetdijbeen, fragmenten van mammoetkiezen en tientallen fossiele beenderen van zoogdieren uit de ijstijden.

Het Eemien is een warme tussenijstijd of interglaciaal. Er zijn vier ijstijden (glacialen) geweest, waartussen warmere perioden lagen, de interglacialen.

Na het Eemien brak de laatste van deze vier aan, namelijk de Würm-ijstijd. Nederland maakte toen deel uit van een reusachtige toendra, want de rand van de ijskap liep toen over Noord-Duitsland en Denemarken. Het eerste stadium van de Würm-ijstijd heet Ooste-Dryastijd (genoemd naar het toendraplantje *Dryas octopetala* L., de Achtster).

Het klimaat was arctisch.

³ Bohmers A, en Wouters A. : "Früh- und mittelpaleolithische Funde aus den Niederlanden", *Palaeohistoria* III, p. 206-217, Groningen 1954. zie ook:

Haaren H.M.E. van: "Palaeolithic Artefacts from Limburg", *Berichten van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek* 18, 1968, p. 7-46 en I-XX.

⁴ *Archeologisch Nieuws* (Nieuwsbulletin van de Kon. Ned. Oudheidk. Bond) : 6e serie, jrg. 18, 1965, p. 134-135.

⁵ Vlerk I. M. en Florschütz. F. : "Nederland in het IJstijdvak", Utrecht 1950

Na deze zeer koude periode volgde een minder koude periode, de Bölling-tijd (interstadiaal) . Uit deze Bölling-tijd en de daaropvolgende Oude-Dryastijd, die een subarctisch klimaat had, zijn meerdere vondsten uit Nederland bekend.

We zijn nu inmiddels in het Jong-Paleolithicum en we onderscheiden in Nederland drie culturen: De Hamburg-kultuur (die ongeveer geplaatst moet worden tussen 15.000 en 10.000 voor Chr.)⁶, de Tjonger-kultuur (\pm 10.000 - \pm 9.000 v. Chr.)⁷, en de Ahrensburg-kultuur (\pm 9.000 - \pm 8.000 v. Chr.)⁸ .

⁶ Bohmers A. : "Jong-Palaeolithicum en Vroeg-Mesolithicum", in "Gedenkboek van Van Giffen, Een Kwart Eeuw Oudheidkundig Bodemonderzoek in Nederland", Meppel 1947.

Bohmers A. en Wouters A. : "Statistics and Graphs in the Study of Flint Assemblages", *Palaeohistoria* V, p. 1-38, Groningen 1956.

Bohmers A. : "Statistiques et Graphiques dans l' étude des Industries Lithiques Préhistoriques", *Palaeohistoria* VIII, Groningen 1961.

Gids voor de verzameling Nederlandse Oudheden van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden : "Prehistorie en vroegste geschiedenis van ons land". 's-Gravenhage 1969.

Laet S. J. en Glasbergen W. : "De Voorgeschiedenis der Lage Landen", Groningen 1959.

⁷ zie noot 6 en:

Christoffor Br. : "Palaeo-, Meso- en Neolithische vondsten in West-Brabant", *Brabants Heem* 1956, p. 134-147.

Groels J. en Kuenen H. : "Oirschot VII concentratie III, II, I", Slot-post (uitgave van Museum "t Oude Slot" te Zeelst, gem. Veldhoven), 1970, nr.3, p. 10-11.

Heesters P. W. en Wouters A. : "De Tjongerkultuur in de Rips (gem. Bakel)", *Brabants Heem* 1970, nr. 1, p. 2-20 .

Lee A.N. van der en Bezooyen A. van : "De Pioniers van het Prehistorie-onderzoek in de Loonse en Drunense Duinen", *Met Gansen Trouw*, 17e jrg. 1967 nrs 1 t/m 5 en 10 t/m 12; jrg. 18, 1968 nrs. 2 t/m 6 en 9 t/m 12.

Wouters A. : "Het Palaeolithicum en Mesolithicum in Limburg", *Publ. de la Soc. hist. et Archéol, dans le Limbourg*, deel 88-89, 1952-1953.

Wouters A. : "Voorneolithische culturen in Brabant", *Brabants Heem* 1954, p. 122-148

⁸ zie noot 6 en:

Bohmers A, en Wouters A. : "Belangrijke vondsten van de Ahrensburg-cultuur in de gemeente Geldrop", *Brabants Heem* 1962, p. 1-28.

Heesters P.W. : "Een Vroeg-Mesolithische cultuur te Nijnsel", *Brabants Heem* 1963. p. 98-108.

Vries J. de : "Vrouwenfiguur uit Geldrop", *Fibula* (orgaan van de Ned. Jeugdbond ter bestudering van de Geschiedenis), 3e jrg. no.4, 1962, p. 47-54.

Wouters A. : "Een nieuwe vindplaats van de Ahrensburgcultuur onder de gemeente Geldrop", *Brabants Heem* 1957, p. 2-12.

Resten van de Tjonger-kultuur, genoemd naar het riviertje de Tjonger (of Kuinder) in Friesland, waar ze door de amateur-archeoloog Popping voor het eerst in Nederland werden gevonden, zijn ook in onze omgeving aangetroffen, namelijk in de Loonse en Drunense Duinen⁹ En het is niet onmogelijk dat binnenkort definitieve bewijzen worden geleverd dat de Tjonger-kultuur ook in Tilburg aanwezig is; recente vondsten wijzen in die richting.

De grens tussen Ahrensburg-kultuur (dus Jong-Paleolithicum) en Mesolithicum is niet duidelijk te trekken. Een overgangskultuur werd in 1967 in Nijnsel (N.Br.) gevonden¹⁰ .

De meeste mesolithische vondsten zijn uit het midden/laat Mesolithicum, en moeten bijna allemaal gedateerd worden tussen 6000 en 5000 jaar voor Christus. Zo ook de vondsten van onze Tilburgse vindplaatsen.

Het Nederlandse Mesolithicum is verdeeld in twee culturen, nl. de Maglemose-kultuur (naar een Deense vindplaats) en het Tardenoisien (genoemd naar een Franse vindplaats) .

Vondsten van het Tardenoisien treft men in Nederland voornamelijk aan op de hoge zandgronden. Dit Tardenoisien is wederom onderverdeeld in zgn. varianten. In Zuid-Nederland onderscheidt men de Luiksgestel-Overpelt-variant, de Venlo-Hulshorst-variant en de Oirschot-Schweikhuizen-variant¹¹ . De Tilburgse vindplaats rekent men tot de Oirschot-variant.

⁹ Bohmers A. 1961 zie noot 6.

Lee A. N. van der, 1967-1968, zie noot 7.

Wouters A., 1952-1953, zie noot 7.

¹⁰ Heesters P.W., 1968, zie noot 8.

¹¹ Laet S.J. en Glasbergen W. , 1959; zie noot 6.

	ARCHEOLOGISCHE INDELING	PALYNOLOGISCHE INDELING (indeling naar stuif- meelkorrels)	KLIMAAT
1.000	Karolingische tijd	Sub Atlanticum	droog vochtig
0	Merovingische tijd		
1.000	Romeinse tijd	Sub Boreaal	
2.000	IJzertijd		
3.000	Bronstijd		
4.000	Neolithicum	Atlantium (laat-Boreaal)	vochtig warm
5.000	Mesolithicum		

6.000	Jong - Paleolithicum	Boreaal	droog warm	
7.000		Pre-Boreaal	warmer (definitieve klimaatsverbetering)	
8.000		Jonge-Dryas	weer kouder	
9.000		Alleröd	iets minder koud	
10.000		Oude-Dryas	subarctisch	
11.000		Bölling		
12.000		Oudste-Dryas (Arcticum)	iets minder koud	
			arctisch	
50.000			Eemien	warm

III. HET MESOLITHICUM

Het Mesolithicum had, in tegenstelling tot het koude klimaat van de Jonge-Dryastijd, een warmer klimaat. Deze klimaatsverbetering handhaafde zich tot op de dag van vandaag.

De uitgestrekte toendra's waren langzaam volgroeid met bomen. In de beginfase overheerste het berkenbos, daarna kwam het dennerbos. De bodem die duizenden jaren bevroren was geweest begon te ontdooien. In de laatste fase, het Atlanticum, verscheen het loofbos.

De mesolithische mens kon zich in deze dichte loofwouden niet aanpassen en zocht zijn toevlucht op de hoge zandruggen, die niet zo dicht begroeid waren. De rendieren hadden onze streken in het Mesolithicum al lang verlaten, want ze waren in noordelijke richting de smeltende ijskap gevolgd.

De mesolithische mens was dus geen rendierjager. Toch bleef hij nog jager om in zijn onderhoud te voorzien.

Hij ging zich nog niet blijvend vestigen, alhoewel hij wel lange tijd in een rijk jacht- of visgebied vertoefde en daar zijn hutten bouwde. Deze hutten die uit plaggen of takken bestonden, werden over een woonkuil gebouwd. Bij enkele mesolithische vindplaatsen heeft men nog sporen teruggevonden van deze woonkuilen.

Bij een omvangrijke vindplaats als in Tilburg is het eigenlijk wel zeker dat er woonkuilen zijn geweest. Uit het grote aantal vondsten is wel af te leiden dat men hier niet één dag heeft gezeten.

Deze woonkuilen zijn in Tilburg echter nooit gevonden. Om deze te vinden moet men de betreffende laag voorzichtig horizontaal afschaven om de eventuele verkleuringen in de bodem te kunnen zien. Soms zijn zulke woonkuilen niet inderdaad te herkennen; ze kunnen dan alleen maar worden opgespoord aan de hand van de diepteligging van de silices. Het roekeloos schatgraven is er de oorzaak van geweest dat men deze kuilen niet heeft gevonden.

Het zwervend bestaan van de prehistorische mens was pas afgelopen toen hij landbouw en veeteelt ging uitoefenen en dus plaatsgebonden was.

Deze eerste landbouwers verschenen rond 4000 v. Chr. in ons land en toen ving het Neolithicum aan.

De jachtbuit van de mesolithische jager was zeer gevarieerd en beslist niet zo eenzijdig als die van de rendier jager. In de uitgestrekte bossen leefden veel soorten dieren zoals edelhert, everzwijn, vos, haas en konijn. Bij het water trof hij veel vogels aan, o.a. aalscholver, reiger, kraanvogel, ooievaar, eend en gans.

Hij maakte: vooral jacht op klein wild, getuige de uiterst kleine vuurstenen pijlspitsjes die wij van hent terugvinden.

De talrijke riviertjes en vennen die er toen in ons land waren, boden gelegenheid tot visvangst. Onze voorouders die in Tilburg verbleven, hebben hier gretig gebruik van gemaakt, want het merendeel van de gevonden microlithen zijn ten behoeve van de visvangst gebruikt. De zgn. dubbelspits die ongeveer de vorm heeft van een visje, diende als vishaakje. Proeven hebben uitgewezen dat er gemakkelijk snoekbaars mee gevangen kan worden.¹²

Het bevestigingsnoer waarmee vlijmscherpe mesjes en spitsen werden vastgemaakt, werd waarschijnlijk vervaardigd van de bast van bomen, van mensen- of dierenharen of van pezen van het gevangen wild.

Jacht en visserij waren niet de enige middelen van bestaan. De mesolithische mens was ook voedselverzamelaar. Terwijl de mannen zich bezighielden met de jacht, zochten de vrouwen en kinderen in de bossen eetbare wortels, knollen, wilde vruchten, diverse noten (vooral hazelnoot), bessen, wilde honing, vogeleieren etc.

In de bodem vinden wij hoofdzakelijk zijn stenen gebruiksvoorwerpen terug. Dit zijn de vuurstenen pijlspitsen, de "huishoudelijke artefacten, zoals schrabbers en stekers, naar ook het "gereedschap", b.v. klopstenen en aambeelden.

¹² Wouters A.: "Gebruik en schachting van microlithen", Brabants Heem 1955, p.98-105

IV. DE ONDERZOEKERS EN HET VERLOOP VAN HET ONDERZOEK

De eerste pionier die in onze gemeente mesolithische vondsten opspoorde, was de Tilburgse frater Waldemar Donders. In 1957 heeft hij de spade in de grond gestoken. Hij zag spoedig het grote belang van de vindplaats in en schakelde daarom dat zelfde jaar nog het Biologisch Archeologisch Instituut (B.A.I.) uit Groningen in.

Onder supervisie van Dr. A. Bohmers werd gedurende enkele dagen een systematische opgraving verricht.¹³ Met de medewerking van fraters en leerlingen van de kweekschool hebben de archeologen 40 vierkante meter afgegraven. De resultaten vielen tegen, maar frater Waldemar ging met zijn team door.

In 1959 moest hij zijn onderzoek staken en het werd voortgezet door J. Hendriks uit Tilburg en A.N. van der Lee uit Loon op Zand.

Deze twee boekten goede resultaten en frater Waldemar nam opnieuw de schop ter hand en groef tot 1964.¹⁴

Ondertussen was in 1963 A.F. Janssen uit Tilburg buiten het team om op de vindplaats gaan graven (mondelijke mededeling).

De rij van onderzoekers sluit zich tenslotte met schrijver, die eind 1957 met zijn terreinverkenningen is begonnen.

De twee laatstgenoemde amateur-archeologen zijn momenteel nog op de vindplaats werkzaam, om de laatste resten die de bodem nog prijs geeft te verzamelen en de gegevens vast te leggen, zodat het veldonderzoek binnen afzienbare tijd als afgerond beschouwd kan worden.

Rest nog de tweede fase van het onderzoek, die zeker zo belangrijk is.

Deze omvat onder andere het inventariseren, beschrijven, fotograferen en tekenen van de vondsten. Samen met opgravingstekeningen en veldfoto's zullen al deze gegevens verwerkt worden. Een publikatie zou natuurlijk het geheel moeten afronden.

¹³ Archeologisch Nieuws: 6e serie, jrg.10, 1957, kolom 257-258.

¹⁴ "Tilburgse Koerier" van 13 december 1963. "Ontmoetingen", af1.19, september 1964, p.20-23.

V. OPGRAVINGSMETHODEN EN RESULTATEN

Nadat frater Waldemar in 1957 de vindplaats ontdekt had, kreeg hij al spoedig de medewerking van verschillende fraters.

In totaal werden er 900 artefacten gevonden, waaronder 565 microlithen. Het aantal afslagen loopt in de tienduizenden.

In 1957 werd het grootste deel van de Kollektie Waldemar geïnventariseerd, getekend, gefotografeerd en in grafieken verwerkt door Dr. A. Bohmers, De Vries en hun assistenten. (B.A.I.)

Men heeft toen ook een opgraving verricht, die enkele dagen duurde.¹⁵ Het B.A.I. vond 800 silices waaronder zo bedroevend weinig artefacten (minder dan 35?) dat men het onderzoek staakte. Frater Waldemar kreeg het advies om zoveel mogelijk artefacten op te graven.

Het team van frater Waldemar heeft gedurende het gehele onderzoek onsystematisch opgegraven, dat wil zeggen dat er geen vondstomstandigheden bekend zijn.

Dr. A. Bohmers zou de vindplaats waarschijnlijk wel gepubliceerd hebben, maar hij is sinds 1965 niet meer als archeoloog werkzaam, zodat de Kollektie Waldemar in de doofpot is gestopt (kisten vol silices zijn in een klooster verdwenen).

A.N. van der Lee heeft bijna al zijn vondsten aan frater Waldemar en aan J. Hendriks geschonken en behield er zelf nog 45 (voornamelijk klingen en kernen).

J. Hendriks heeft totaal 649 oppervlaktevondsten en vondsten van onsystematische opgravingen in zijn bezit, waaronder 137 microlithen, 119 macrolithen, klingen en kernstenen.

Van één opgravingsput (ongeveer 2 bij 3 m) zijn de vondsten ingetekend. Opvallend is, dat er zeer veel afslagen uit te voorschijn zijn gekomen.

¹⁵ zie noot 14

Vindplaats gezien vanuit het noorden.

Vindplaats gezien vanuit het noord-oosten.

A.F. Janssen heeft ongeveer 2000 artefacten (!), dus macro- en microlithen en duizenden afslagen (mondelijke mededeling) door onsystematisch opgraven aan het licht gebracht.

Zijn vondsten zijn opgestuurd naar het Instituut voor Pre- en Protohistorie (I.P.P.) van de universiteit van Amsterdam, waar men ze heeft uitgezocht en genummerd. Van alle vondsten zijn ook nog foto's gemaakt.

Prof.Dr. W. Glasbergen, directeur van het I.P.P., wil in de toekomst een publikatie schrijven over de mesolithische vindplaats in Tilburg, waarin, zoals de zaken er nu voorstaan, merkwaardigerwijs alleen de kollektie van A.F. Janssen behandeld wordt.

Schrijver tenslotte verzamelde 172 artefacten, een aantal klingen en kernen en over de 4000, meest kleine afslagen. Dit silex-materiaal is, nadat het heuvelachtige terrein geëgaliseerd was, aan de oppervlakte in het verstoorde zand gevonden. Ook hier zijn dus geen stratigrafische gegevens bekend.

Men had beter een klein oppervlak systematisch kunnen opgraven dan de gehele vindplaats onsystematisch, zoals nu gebeurd is.

Er zijn nog veel onduidelijke factoren die bij het verloop van het onderzoek, waar men nu al 13 jaar mee bezig is, een rol hebben gespeeld.

Een positief voordeel van heel de gang van zaken is dat het grootste gedeelte van de kollektie Tilburg (99,9%) in Tilburg is gebleven. Was de vindplaats in zijn geheel door het B.A.I. onderzocht dan waren de vondsten naar Groningen verdwenen en hadden wij alleen maar een waardevolle publikatie; nu zitten we met de vondsten maar zonder een publikatie.

Er bestaan zes kollekties uit Tilburg, die zijn ondergebracht in vier particuliere verzamelingen en een in de verzameling van het Groningse Instituut. De Kollektie J. Hendriks is in bruikleen afgestaan aan A.N. van der Lee.

In totaal zijn er tienduizenden silices gevonden, waaronder ongeveer 3000 (!!) artefacten. Dit is een uitzonderlijk hoog aantal voor een mesolithische vindplaats.

Tilburg heeft het grootste aantal vondsten opgeleverd van alle Nederlandse vindplaatsen. In "Statistics and graphs in the study of flint assemblages" door Dr. A. Bohmers en A. Wouters (1956)¹⁶ zijn de vondsten van de belangrijkste Westeuropese en Nederlandse vindplaatsen in grafieken weergegeven. Tilburg (toen uiteraard nog niet bekend) steekt ver uit boven de vindplaats met het grootste aantal microlithen (Budel: 400 microlithen, tegen zeker 1500 microlithen uit Tilburg).

En zelfs internationaal gezien behoort Tilburg tot de grootste vindplaatsen van West-Europa (vgl. Bindeballe: 1178 microlithen).

In deze publikatie wordt de meeste aandacht besteed aan de twee kleinste partikuliere kollekties uit Tilburg, namelijk die van J. Hendriks¹⁷ en R. Peeters.

Uit het voorgaande blijkt wel dat het grootste gedeelte van het onderzoek in Tilburg een allesbehalve wetenschappelijk verantwoord verloop heeft gehad. Onze amateur-archeologen zijn nu eenmaal geen geschoolde vaklieden, die een maximum aan gegevens uit een opgraving kunnen halen.

De bedoelingen van de pioniers waren goed, hun doorzettingsvermogen was ongelooflijk. Zonder hun verdienstelijk werk was de vindplaats absoluut verloren gegaan.

Ze groeven kuilen en verzamelden zoveel mogelijk silex-materiaal, zonder de gebruikelijke opgravingsmethoden toe te passen.

De gang van zaken bij een steentijd-opgraving is ongeveer als volgt:

¹⁶ Bohmers A. en Wouters A. "A preliminary report on the statistical analyses of the mesolithic in Northwestern Europe" in "Statistics and Graphs in the Study of Flint Assemblages". Palaeohistoria V,

¹⁷) Veel dank ben ik verschuldigd aan dhr. J.Hendriks die zijn kol-lectie in bruikleen aan mij afstond om deze te tekenen en te publiceren. Van dhr. A.N. van der Lee mocht ik ook veel waardevolle gegevens ontvangen, waarvoor ik hem eveneens zeer erkentelijk ben.

Laten we aannemen dat we weten waar we ongeveer de artefacten kunnen verwachten.

Allereerst worden dan proefputjes of proefsleuven gegraven.

Het profiel wordt bestudeerd. Ideaal is natuurlijk, dat de vondsten nog in situ liggen, dus nog in de onverstoorde laag.

Is men bij het graven van een proefput op een concentratie gestuit dan gaat men een groter oppervlak uitgraven.

Er worden eerst paaltjes uitgezet, waarlangs een draad wordt gespannen (of een lint met schaalverdeling); men graaft nu langs deze draad om een rechte opgravingsput te krijgen, die het intekenen van de vondsten moet vergemakkelijken.

Vervolgens wordt de bovenlaag met de schop verwijderd waarna men de vondstenlaag voorzichtig horizontaal gaat afschaven.

De omvang van de opgravingsput wordt in verhouding op millimeterpapier getekend.

Daarna worden alle vondsten hierin ingetekend; men noemt een bepaalde hoek van de put als uitgangspunt, van waaruit alles wordt opgemeten.

De vonsten krijgen een voorlopig nummer dat correspondeert met het nummer dat op de tekening is aangegeven. In de tekening wordt ook de diepteligging van de vondst vermeld.

De vondsten worden later opnieuw gecodeerd met het nummer van de concentratie en het volgnummer; ze worden o.a. ook per concentratie onderzocht.

Verder vonden er nog profieltekeningen en foto's gemaakt; van iedere opgravingsput op zijn minst twee tekeningen (lengte- en breedteprofiel van de put); bovendien worden belangrijke verkleuringen en grondsporen ook nog horizontaal en vertikaal getekend en gefotografeerd.

Naast de artefacten worden ook de afslagen, kernen, stukjes zandsteen en andere vondsten ingetekend.

Grondmonsters voor palynologisch onderzoek worden uit verschillende grondlagen genomen. Houtskool wordt, indien aanwezig, verzameld voor een eventuele C-14 datering. Sporadisch kent ook been voor, dat met behulp van de fluor-methode voor een ouderdomsbepaling kan worden onderzocht.

Tenslotte worden allerlei mogelijke aantekeningen gemaakt.

Voor de interpretatie van de veldgegevens, die de wetenschappelijke waarde bepaalt, is een gedegen vakkennis vereist.

De opgravingen in Tilburg hadden ongeveer als boven beschreven moeten verlopen. Dit is niet het geval geweest. Was dit wel gebeurd, dan zou men nu kunnen spreken van "Tilburg,.... de stad met de meest waardevolle en grootste vindplaats van ons land...". Nu kunnen we slechts spreken van de grootste vindplaats van Nederland.

VI . DE VINDPLAATS

De vindplaats, die bij de aanvang van het onderzoek nog geheel braak lag, is gelegen in het Industrierrein Noord.

(Kaartblad 50 F; coördinaten van de vindplaats:
132.000 x 399.475 / 132.200 x 399.625)

De verschillende concentraties waren gelegen aan het voormalige Kraaiven.

A.F. Janssen, die een gedeelte van de vindplaats heeft opgegraven, heeft een "tiental" concentraties gevonden.

Er zijn er natuurlijk beslist veel meer geweest maar deze zijn door onsystematische opgravingen en door bulldozers vernield.

De concentraties werden van elkaar gescheiden door het voorkomen van specifieke artefacten, of artefacten van dezelfde soort, die vlak bij elkaar lagen. Dat wil zeggen, men vond b.v. een aantal klingen, schrabbers of vierhoeken bij elkaar; iedere concentratie heeft zijn eigen specialisatie.

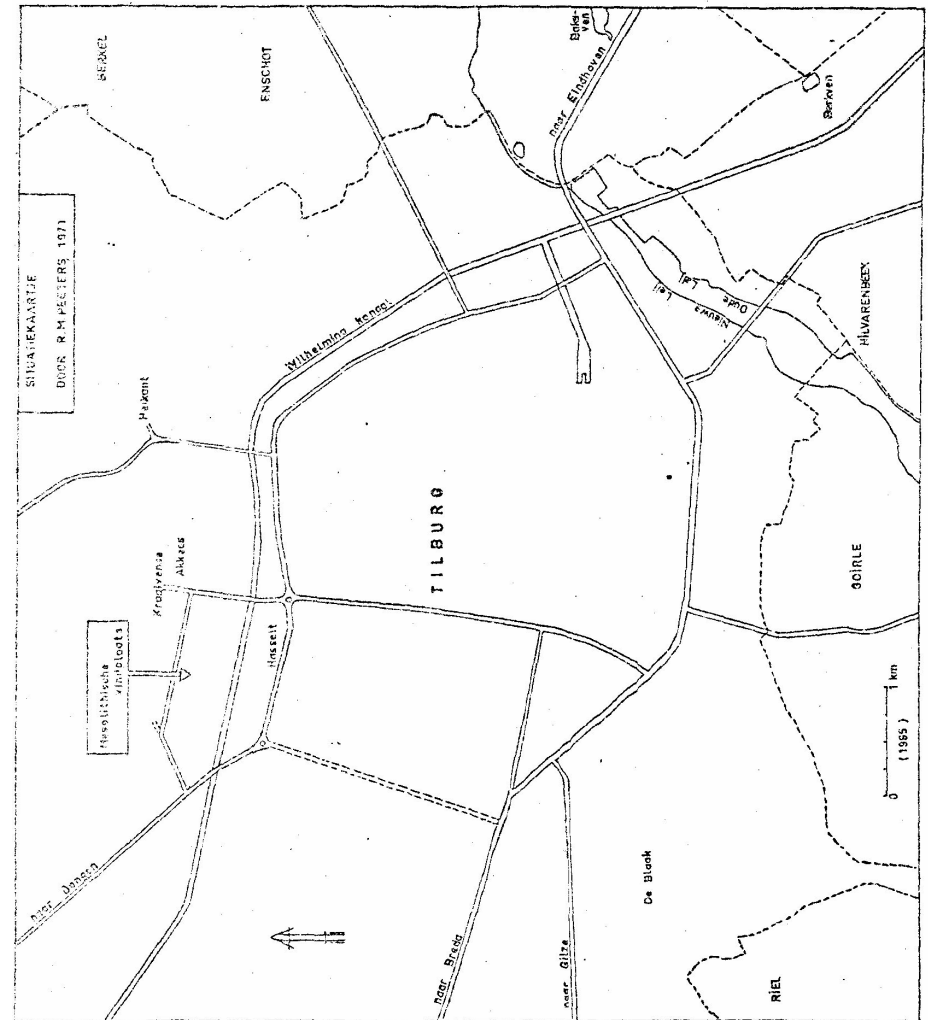
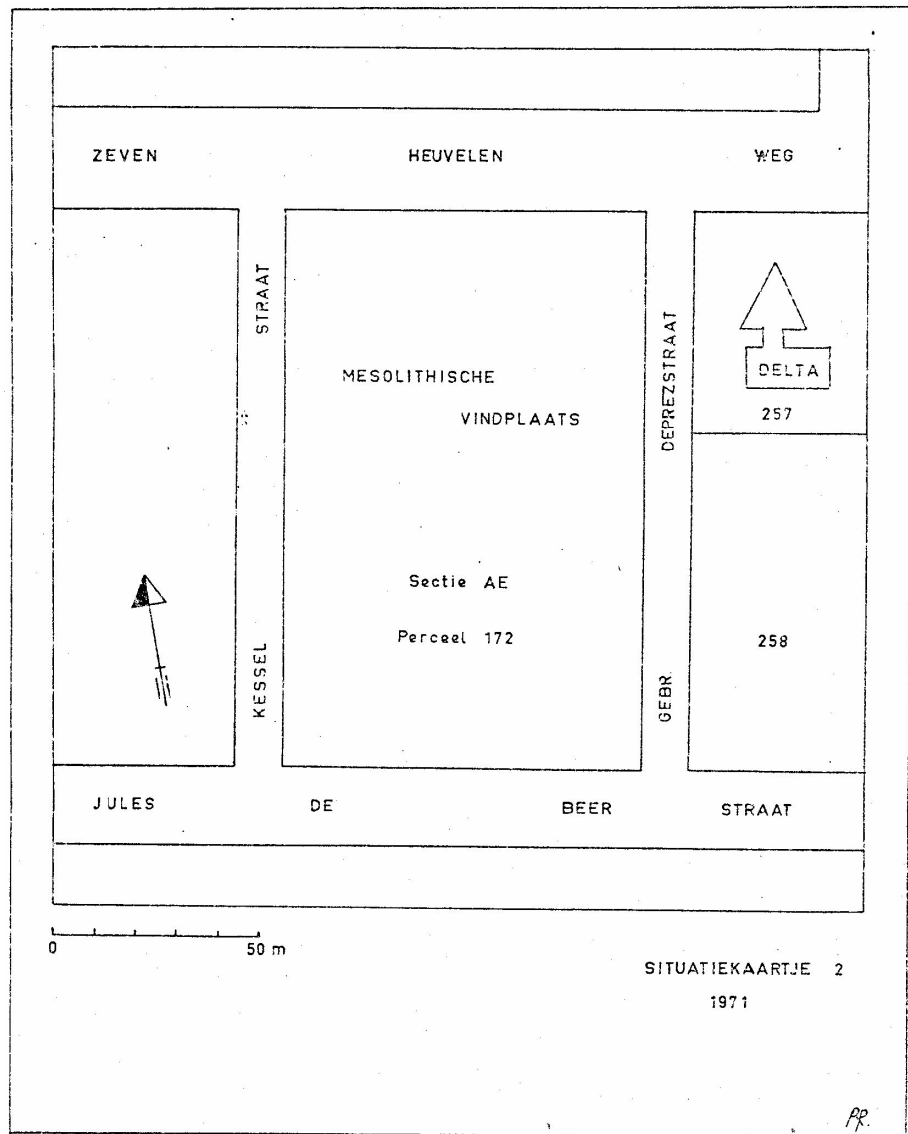
Vaak zijn concentraties ook te scheiden doordat ze een paar meter van elkaar verwijderd zijn.

De vindplaats heeft een duidelijk atelier-karakter en de concentraties maken deel uit van een gesloten complex, want er is hier sprake van slechts één cultuur. Dat neemt natuurlijk niet weg dat de mesolithische jagers hier verscheidene jaren hebben vertoefd. Immers in enkele jaren zal een bepaald cultuurpatroon niet veranderen; hiervoor zijn eeuwen nodig.

Met vrij grote zekerheid is de Tilburgse vindplaats in het begin van het late-Mesolithicum te plaatsen; dit is ongeveer 5500 voor Christus. Dit vreten we alleen op grond van stratigrafische en typologische gegevens. Wil men de absolute ouderdom bepalen dan kan men dit bijvoorbeeld doen met behulp van de C-14 methode.¹⁸

¹⁸ voor ouderdomsbepaling:

Waterbolk H.T. : "C-14 en de Archeologie", Spiegel Historiael, 5^e jrg. 1970, r.r.6, p.324-334.
Wouters A. : "Hoe Oud?", Brabants Heem, 1959, p.32-41; 1960, p.105-108 en 1966, p.2-4 en 55-60.

Met deze methode wordt de radio-activiteit van organische stoffen gemeten, waardoor men de ouderdom kan vaststellen. Hiervoor gebruikt men meestal houtskool uit de hardjes van de vindplaats.

Bij het onderzoek van het B.A.I, in 1957 kwam er wat houtskool te voorschijn dat met de C-14 methode werd onderzocht. Dit leverde echter negatieve resultaten op.¹⁹

Een andere manier om de ouderdom te bepalen is die van de bestudering van de opeenvolgende lagen; de stratigrafie. Dit is een methode voor de relatieve ouderdomsbepaling.

De profielen van de Noordbrabantse vindplaatsen zijn heidepodsolprofielen; van boven naar beneden kunnen we de volgende lagen onderscheiden:

Een zwarte humeuze heideplag (A-horizon) met wortels die diep in de daaronder liggende lagen kunnen doordringen. Daaronder een laag geel stuifzand.

Frater Waldemar moest soms door een laag stuifzand van 1 m dikte graven voordat hij in de volgende laag kwam. Dit is de asgrijze loodzandlaag (A2-horizon). De grijze kleur van deze loodzand- of uitspoelingslaag ontstond doordat de kalkzouten en de humuszuren door uitloging in de B-laag zijn afgezet; deze B-laag is de ijzerhoudende roestkleurige verkitte oerbank.

Sporen van mesolithische bewoning worden over het algemeen in de oerbank teruggevonden. Onder de B-laag zit de geelbruine C-laag, het moedergesteente, waarin uitlopers van de B-laag in de vorm van bandjes voorkomen.

Onze Tillburgse vindplaats vertoont plaatselijk een profiel dat hiervan afwijkt (vooral in de opgravingsputten van A.F. Janssen).

De loodzandlaag namelijk loopt geleidelijk over in de oerbank die zwart gekleurd is. Dit geheel heeft een hoge vochtigheidsgraad.

Bij de recente opgravingen zijn de silices voornamelijk aangetroffen in het onderste gedeelte van de loodzandlaag of in de overgangslaag van loodzand naar oerbank, wat op een jonge ouderdom zou kunnen wijzen.

Ook een betere stratigrafische studie moet nog gemaakt worden.

¹⁹ Pompstok en Labee : "Groninger Radiocarbon Dates I V", Radiocarbon Vol. V, p.175, 1963. (Tilburg Gr.N. 2443 en Tilburg Gr.N. 1597).

VII. DE VONDSTEN

(VERVAARDIGING, GEBRUIK, SCHACHTING EN BESCHRIJVING)

De artefacten werden vervaardigd van vuursteen, die tussen het maasgrind werd gevonden of van elders werd gehaald.

Van vuursteen kan men vlijmscherpe scherven slaan, die men dan weer verder bewerkt tot artefacten.

De Jong-Paleolithische- en Mesolithische culturen zijn klingenculturen, d.w.z. de meeste artefacten zijn vervaardigd uit langwerpige silexafslagen, de zgn. klingen.

Het maken van artefacten ging als volgt:

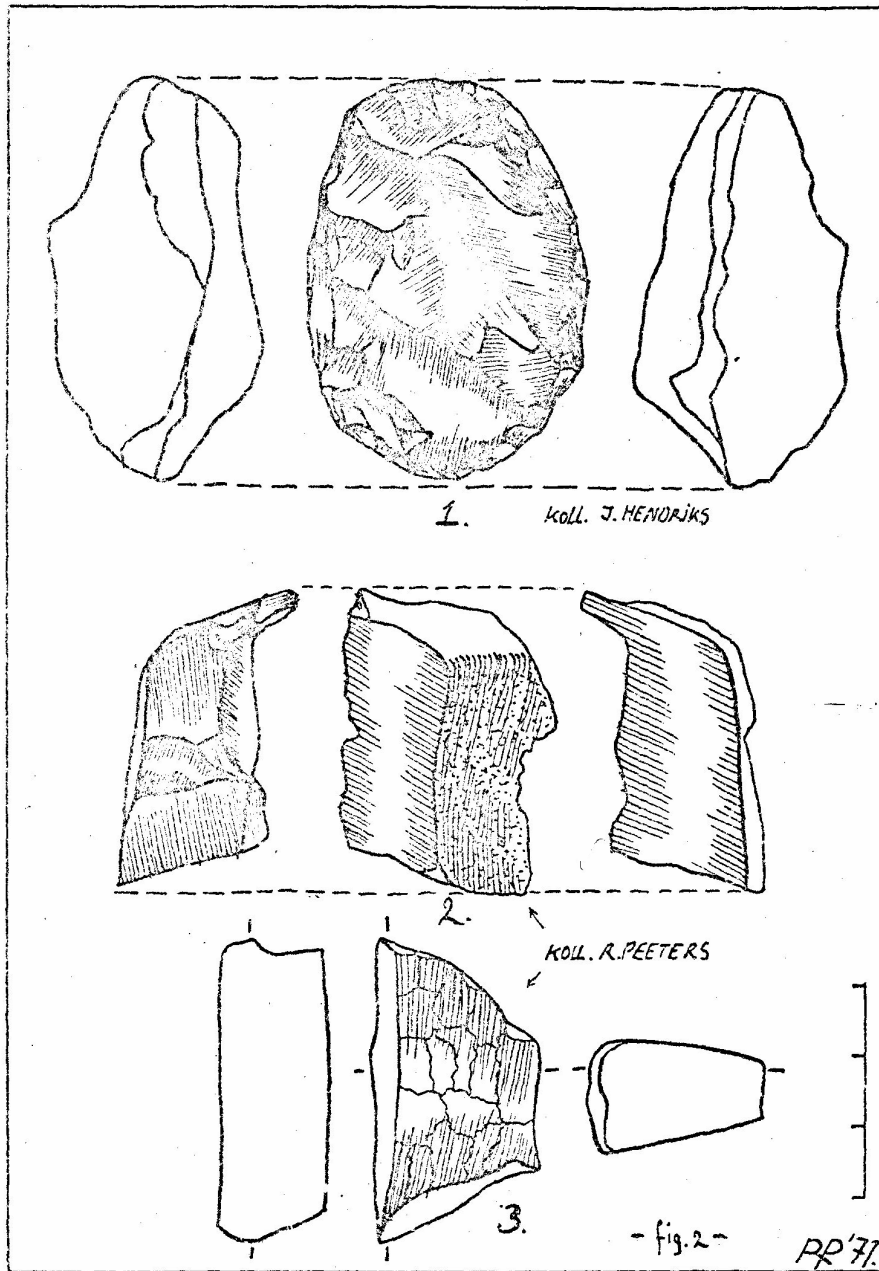
Van de ruwe silexknol werden de onregelmatigheden verwijderd. Hiervoor werd de klopsteen gebruikt (van harde zandsteen of kwartsiet, maar soms ook van vuursteen zoals men er in de kollektie Hendriks een aantreft; fig. 2:1). De silexknol rustte daarbij op een platte steen (zandsteen of kwartsiet), het "aambeeld". Men kreeg zodoende een slagvlak, waarvan met harde slagen van de klopsteen klingen werden verwijderd.

De kling vertoont aan de kant waar de slag is gegeven een welving; de slagbulbus (bulb of percussion). Rondom deze slagbulbus zijn in de meeste gevallen slagolven waar te nemen.

Men sloeg van de silexknol natuurlijk zoveel mogelijk bruikbare klingen. Wat inen uiteindelijk overhield was de nucleus of kernsteen, die weggegooid of soms nog als klopsteen werd gebruikt. De kling is het halfprodukt van een artefact. Van de dikke klingen werden klingschrabbers, messen of stekers gemaakt, van de dunne klingen microlithen. Als afvalprodukt ontstaat hierbij de pseudoburin (zie verder).

Men kan de artefacten onderbrengen in twee groepen, de macrolithen en de microlithen.

In het Jong-Paleolithicum overheersen de macrolithen, en hoe dichter men bij het Mesolithicum komt, des te groter wordt het percentage microlithen.

Onder de macrolithen rekenen we schrabbers, stekers, grote spitsen (dikker dan 4 mm), messen (geretoucheerde klingen), boortjes, afgeknotte klingen en pseudoburins.

Tot de microlithen, die niet dikker zijn dan 4 mm, behoren alle spitsstypen en mesjes, b.v. dubbelspitsen, bladspitsen, A-, B- en C-spitsen, driehoeken, segmenten, vierhoeken, afgeknotte- driehoekige- en gewone mesjes.

Typisch voor het Tardenoisien zijn de dubbelspitsen, C-spitsen, driehoeken en vierhoeken.

In het Tardenoisien werd naast vuursteen ook een andere steensoort gebruikt, nl. grès quartzite de Wommersom, die grijs of grijs-bruin van kleur is. Deze kwartsiet komt in onze streken slechts op één plaats als geologische formatie voor en wel in Wommersom bij Tienen in Belgisch-Brabant, zodat men dit materiaal bij onze zuiderburen moest halen, of via "handelsbetrekkingen" moest verkrijgen. Als zwerfsteen is grès quartzite in ons maasgrind nog niet gevonden.

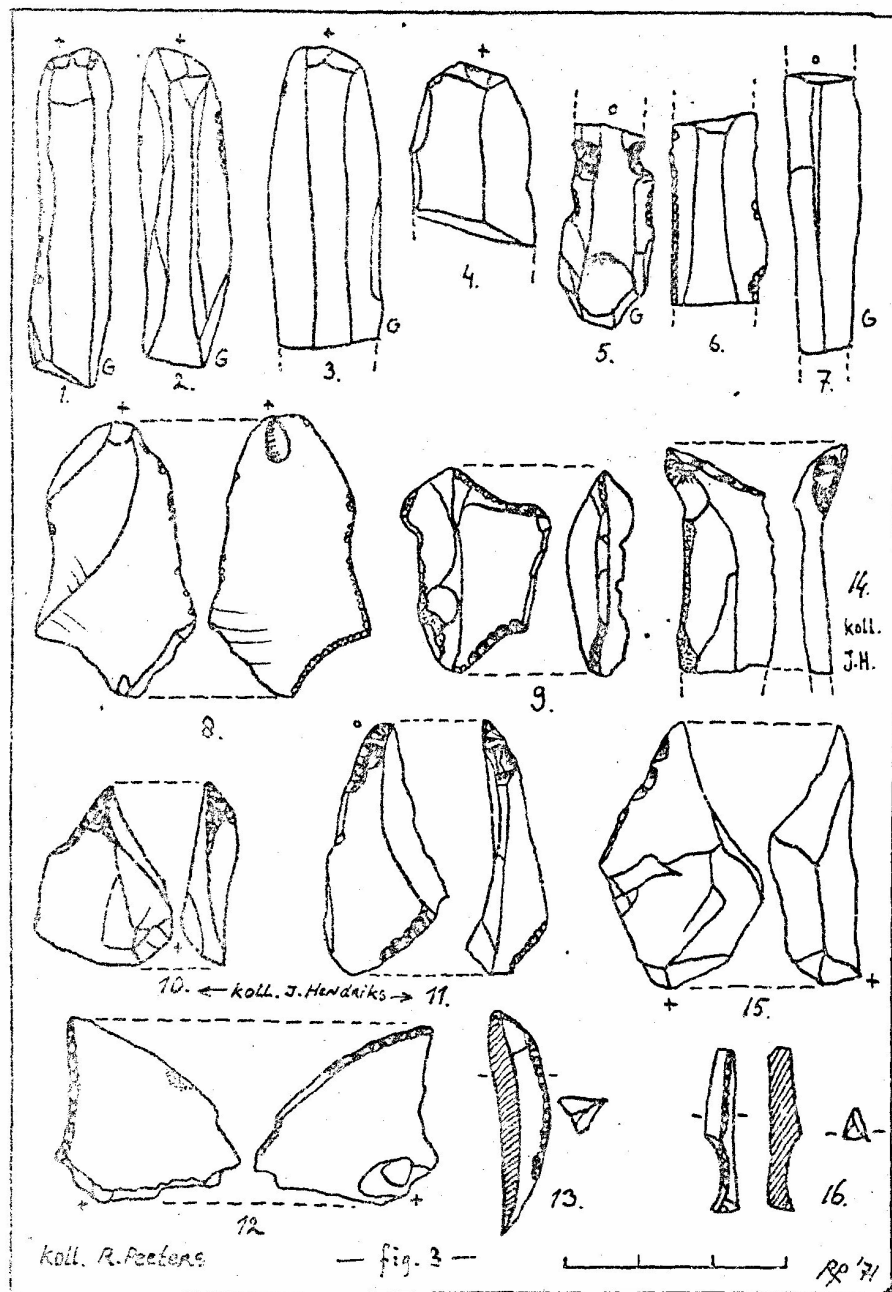
Schrijver vond een uitzonderlijk grote nucleus van grès quartzite op onze Tilburgse vindplaats (12 x 9 x 7,5 cm). Daar er veel scherven vanaf zijn geslagen (ook de cortex ontbreekt geheel), mogen we aannemen dat deze nucleus aanmerkelijk groter moet zijn geweest.

Waarschijnlijk heeft men in Tilburg genoeg grès quartzite tot zijn beschikking gehad, dit blijkt wel uit het feit dat 23,4% van de artefacten uit de Kollektie Hendriks/Peeters uit grès quartzite bestaat.

Een derde, doch zeer zeldzaam voorkomende steensoort die wij hebben teruggevonden is Phtanite d'Ottigny, een roetzwart dicht kiezelgesteente. Deze ftaniet leent zich net als grès quartzite goed voor het maken van artefacten. Maar ook dese komt in Nederland als zwerfsteen zeer zelden voor²⁰.

In de Kollektie A.H. van der Lee bevinden zich een afgeknot mesje en een kling van ftaniet. J. Hendriks bezit er een afslag van.

²⁰) Lijn P. van der: "Ket Keienboek" (5e druk), p.218-226, Zutphen 1963.

Naast de artefacten van vuursteen en grès quartzite en de klopstenen hebben we ook zeer veel stukjes zandsteen en kiezel teruggevonden. Schrijver verzamelde honderden van deze zgn. "potboilers". Het zijn stukken steen die, nadat ze verhit waren, plotseling door water werden afgekoeld waardoor ze barstten of uit elkaar sprongen. Waarschijnlijk heeft men deze methode angewend om er water mee te verwarmen.

Het zou nuttig geweest zijn als men deze potboilers bij de opgravingen ingetekend had; men zou zo een goed overzicht hebben gehad van de plaatsen waar water verwarmd werd en misschien vindt men zo ook wel "stortplaatsen" terug.

Ik wil nu verder ingaan op respectievelijk de micro- en macro-lithen uit de Kollektie Hendriks/Peeters. Ook worden er pogingen gedaan om het gebruik en de schachting van de microlithen te rekonstrueren.

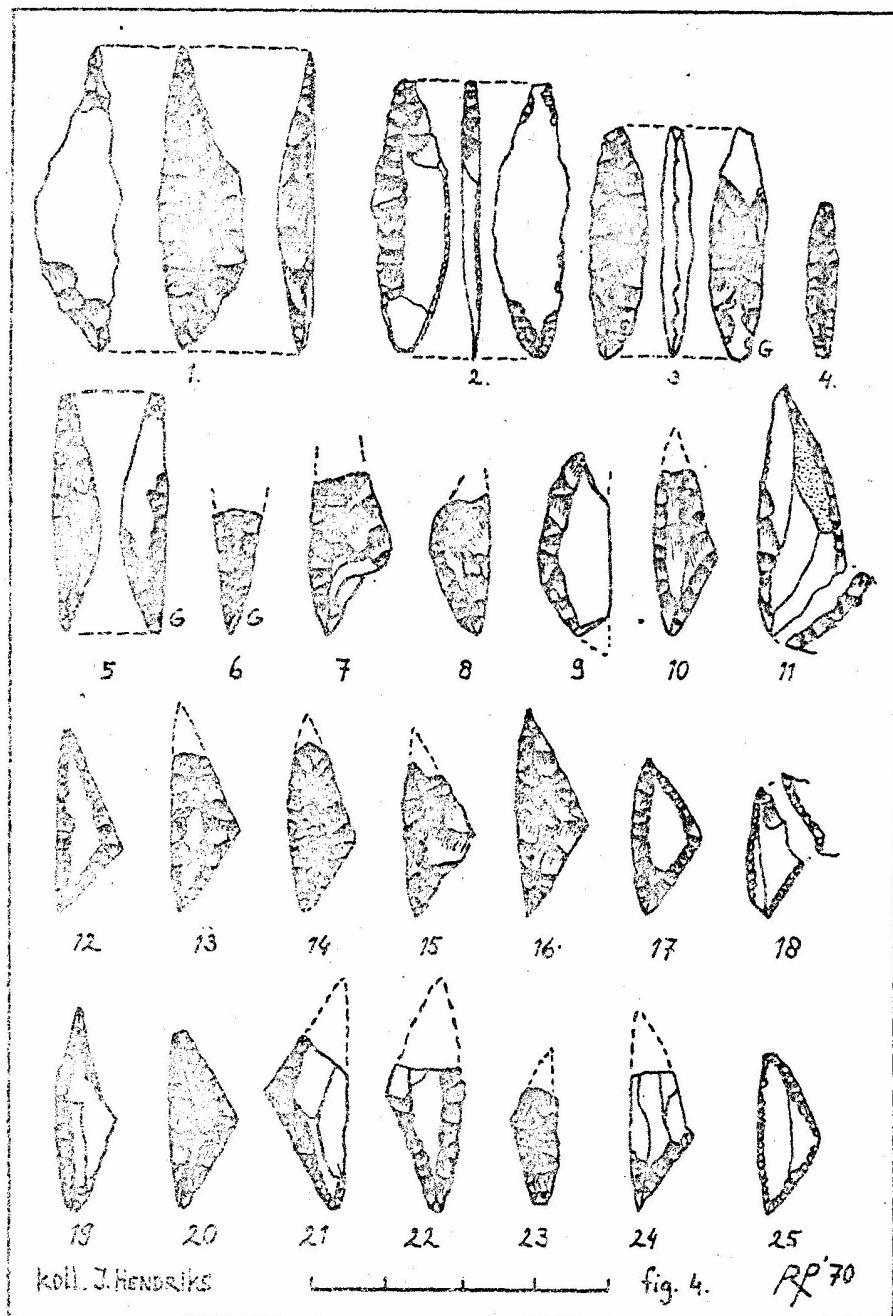
Met nadruk wil ik er nogmaals op wijzen dat ik hiervoor alleen maar een vrij summier gedeelte van de Kollektie Tilburg tot mijn beschikking had en dat er betere rekonstrukties gemaakt kunnen worden en betere inzichten in deze materie verkregen kunnen worden als de gehele Kollektie Tilburg onderzocht wordt.

A. MICROLITHEN

Microlithen zijn uit smalle, dunne klingen vervaardigde artefacten (pijlschijven en mesjes). Om er een bruikbare vorm aan te geven, zijn er secundaire afslagen aangebracht, de zgn. retouche. Deze retouche werd op de kling aangebracht met een puntig stuk hout of been, dat men tegen de rand van de kling drukte. Hierdoor sprongen er kleine scherfjes af. Deze techniek wordt "afdruktechniek" genoemd.

Men kan twee soorten retouche onderscheiden:

Oppervlakte-retouche, die men aantreft bij dubbelspitsen, bladspitsen en driehoeken (zie fig.4); deze retouche is boven op het artefact aangebracht. De tweede soort is de gewone retouche, die min of meer aan de rand is aangebracht. Deze laatste is de meest voorkomende en treffen we op alle microlithen aan; ook dubbelspitsen, bladspitsen en driehoeken kunnen zonder oppervlakteretouche voorkomen.

1) DUBBELSPITSEN MET OPPERVLAKTERETOUCHE
 (fig. 4: 1 t/m 6 en 8-9; fig. 6: 1, 23 en 28; fig. 7: 1-2).

Het karakteristieke van dubbelspitsen met oppervlakteretouche is dat beide uiteinden tot een punt zijn geretoucheerd, waarbij de onderste punt. vrijwel altijd iets of wat afgerond van vorm is; verder hebben deze spitsen één (asymmetrisch) of twee bolvormige kanten.

Bohmers²¹ stelde, voor de dikte van microlithen, de grens op 4 mm; fig. 4:1 is echter 5 mm dik; we zullen deze toch tot de microlithen rekenen (deze puntgave dubbelspits met oppervlakte-retouche is de mooiste en grootste uit de kollektie).

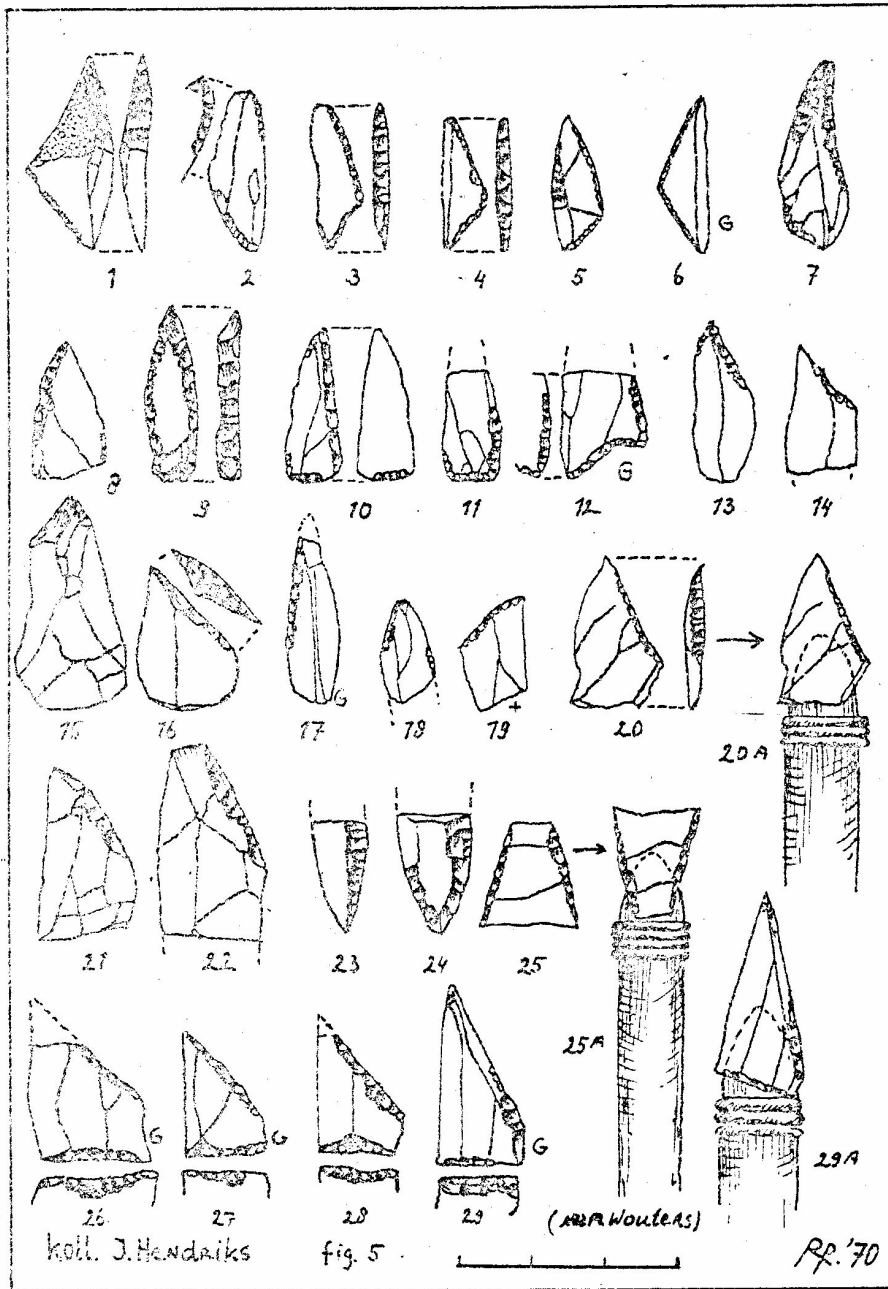
Opvallend is dat de nummers 2, 3 en 5 (fig.4) geen toelopende punt hebben; b.v. bij 2 en 5 kon de punt in de tekening niet meer gerekonstrueerd worden om de doodeenvoudige reden dat de zijden aan de puntkant vrijwel evenwijdig lopen; men zou een punt in het "oneindige" krijgen. Waarschijnlijk heeft men bewust geen punt willen maken omdat deze natuurlijk veel gemakkelijker zou breken dan de vorm die we hier tegenkomen. Men zou hier ook eens op kunnen letten bij de bestudering van de totale Kollektie Tilburg.

Van de 5 gebroken exemplaren zijn er 4 het onderste (afgeronde) gedeelte van de dubbelspits, terwijl nr.2 (fig.7) een mislukt exemplaar moet zijn; de nummers 23 (fig.6) en 9 (fig.4) zijn twee halfprodukten.

De vraag is nu nog, waarvoor deze dubbelspitsen, die ware kunstwerkjes zijn, werden gebruikt? Wouters²² haalt twee theorieën aan, waarvan de eerste van I r. Kam die er een vishaakje in ziet, ons wel de meest waarschijnlijke lijkt, gezien het feit dat we bijna geen kans zien om deze spits op een goede manier, te schachten in een pijlschacht. De spits zou dan schuin in de schacht bevestigd moeten worden. Dit vanwege de asymmetrie, die veel voorkomt en een punt als basis. Maar dan zou de spits geen houvast hebben in de schacht op het verdikte middelste gedeelte.

²¹ zie noot 15.

²² zie noot 12

2) BLADSPITSEN MET OPPERVLAKTERETOUCHE (fig. 5:23)

In tegenstelling tot de meeste dubbelspitsen zijn de bladspitsen symmetrischer, en ze hebben slechts één punt en een afgeronde basis.
 Nummer 23 is waarschijnlijk een bladspitsfragment. A.N. van der Lee en M. ter Berg vonden twee dezelfde bladspitsen in de Drunense Duinen; ons spitsfragment is volkomen identiek aan de bovenste gedeelten van de twee spitsen uit de Drunense Duinen.

3) A-SPITSEN (fig. 5:7,8; fig. 6:2,25)

De spitsen die minder fraai zijn dan die met oppervlakteretouche zijn de A-, B- en C-spitsen.

De A-spitsen, zijn asymmetrisch en hebben een steil geretoucheerde zijkant. Het mooiste voorbeeld is nummer 8 (fig.5). Bij dit exemplaar loopt de retouchering niet helemaal tot de basis door.

Nummer 25 (fig.6) is een voorbeeld van een a-typische spits, dat wil zeggen de spits is, in dit geval, geen typische A-spits maar ook geen typische C-spits. We voelen hier het meest voor een A-spits, omdat bij een C-spits de slagbulbus is weggewerkt, wat bij dit exemplaar niet het geval is.

De A-spits is in onze kollektie een schaars vertegenwoordigde microlith.

4) B-SPITSEN

(fig. 5: 13 t/m 21; fig. 6: 20 t/m 22 en 24; rekonstruktie: fig. 5: 20A).

De B-spits heeft in plaats van steil-retouche die doorloopt tot de basis, een retouchering die ongeveer tot de helft van de zijkant loopt. De hoek van de punt moet kleiner zijn dan 45 graden. Is de hoek groter, dan spreekt men van een afgeknotte kling (zie verder).

5) C-SPITSEN

(fig. 5: 9 t/m 12; fig. 6: 3).

De C-spits is de kenmerkendste voor het Mesolithicum. Men noemt deze daarom ook wel "Tardenois-spits".

De C-spits heeft een of twee geretoucheerde zijkanten. De retouche kan al of niet doorlopen tot de basis; bij nummer 3 (fig. 6) loopt de retouche niet, bij de nummers 9 t/m 12 (fig.5) wel door.

Het meest frappante van de C-spits is wel de (hol-) geretoucheerde basis. Deze basisretouche kan aan beide kanten van de spits voorkomen, Nummer 9 (fig.5) is een a-typische C-spits.

SPI TSFRAGMENTEN

Alle microlithen die gebroken zijn en onder een van bovengenoemde groepen van spitsen moeten vallen, maar niet meer als zodanig te herkennen zijn, noemen we spitsfragmenten.

In de kollektie komen er 10 voor (nummer 24, fig.5 is de enige die afgebeeld is).

Nummer 22 (fig.5) is een halffabrikaat van een spits.

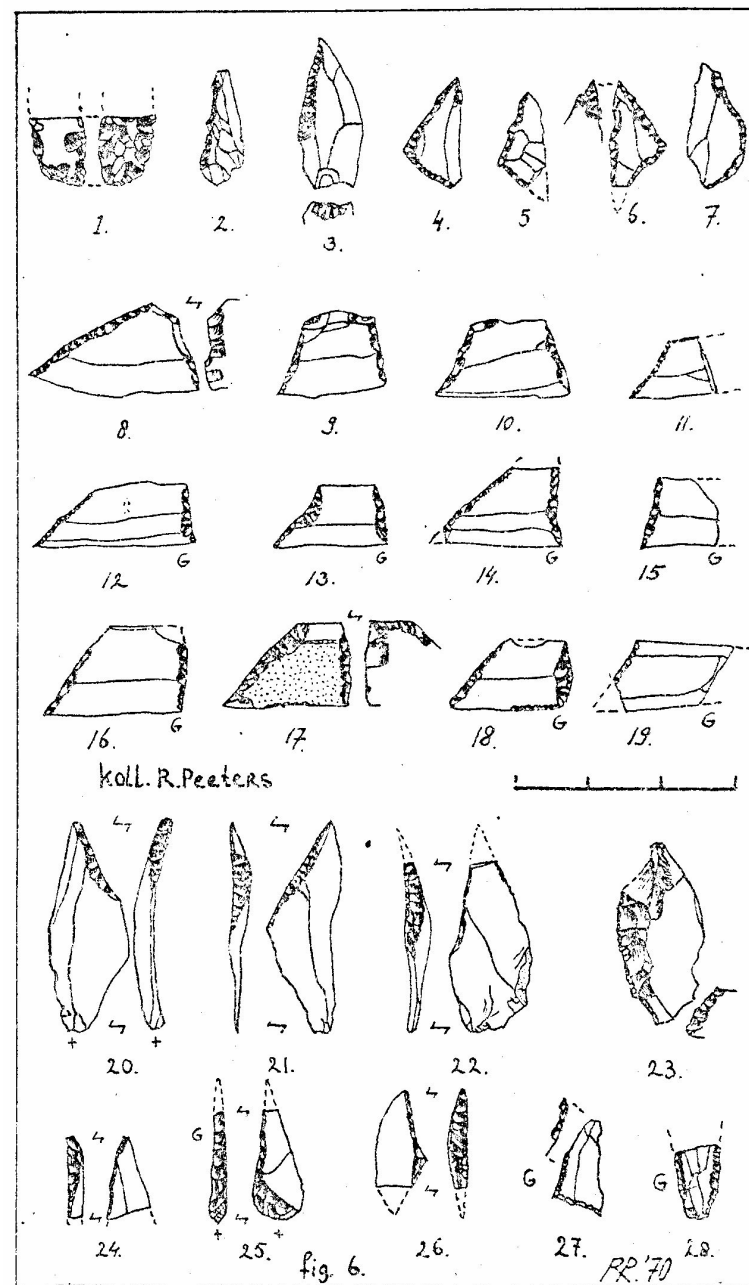
6) DRI EHOENEN (ONGELI JKBENI G)

(fig. 5: 1 t/m 6; fig. 6: 4,5,26,27; fig. 7: 27; rekonstruktie 7: 47A).

Driehoeken hebben drie bewerkte hoeken; we onderscheiden gelijkbenige- en ongelijkbenige driehoeken met gewone retouche en Driehoeken met oppervlakteretouche.

Gelijkbenige driehoeken komen in de kollektie niet voor, ongelijkbenige wel.. Deze driehoeken zijn aan twee opstaande zijden (als we de rechte kant als basis van de driehoek nemen) geretoucheerd.

Bij nummers 2 (fig.5) en 27 (fig.6) zien we dat men het retoucheren niet beperkt heeft tot één kant van de driehoek, maar dat men de tweede opstaande zijde aan de achterkant doorgeretoucheerd heeft. Deze retouche noemen we "wissel-retouche".

Nummer 47 (fig. 7) is een driehoekje met loodrechte retouche op de opstaande zijden. Schachting is onmogelijk; deze driehoek met twee zeer spitse punten, zal wel als vishaakje gebruikt zijn (47A), evenals de anders driehoeken, die in iets mindere mate loodrechte retouche hebben.

7) DRIEHOEKEN MET OPPERVLAKTERETOUCHE

(fig. 4: 7, 10 t/m 25; fig. 6: 6; fig. 7: 3 t/m 5)

Driehoeken met oppervlakteretouche zijn in de meeste gevallen beter afgewerkt dan de gewone driehoeken.

Al deze driehoeken zijn aan de achterkant aan één of beide punten getoucheerd (omdat dit kenmerkend is voor al deze driehoeken is een tweede aanzicht niet getekend).

Schachting van deze driehoeken zou mogelijk kunnen zijn. Wouters²³ bespreekt de theorie van Vayson de Pradenne, die er 2 in één schacht bevestigde. Maar de meeste driehoeken uit onze kollektie hebben weer die belemmerende verdikking in het midden, zodat we ook hier het gebruik als vishaakje moeten aannemen.

Nummers 11 en 18 (fig. 4) hebben de reeds genoemde wisselretouche.

Nummer 24 (fig. 4) is een halfprodukt van een driehoek met oppervlakteretouche.

Een bijzonderheid is nog dat 12 van de 21 exemplaren zijn gebroken.

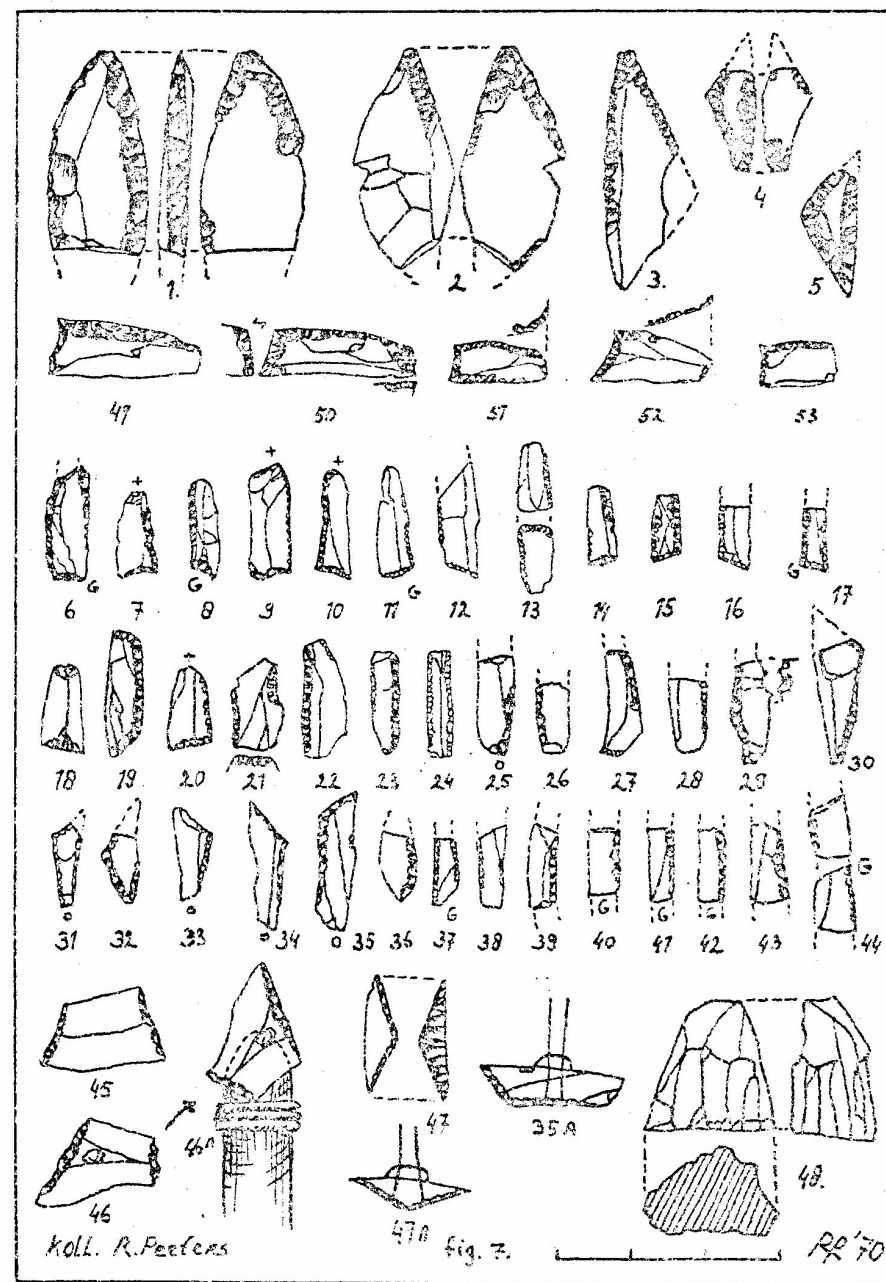
Pas bij het totaal-onderzoek zouden wij meer zekerheid kunnen geven omtrent het gebruik en schachting van deze driehoeken.

8) SEGMENTEN

(fig. 6: 7)

Segmenten hebben in plaats van twee opstaande zijden, een gebogen rug. De twee punten zijn zoals bij de driehoeken, getoucheerd. Het is een vrij zeldzame microlith.

In onze kollektie komt er maar één voor.

²³ zie noot 12.

9) VIERHOEKEN TYPE I

(fig. 6: 9,10,12,13; fig. 7: 45,46; fig. 8: 1 t/m 25; rekonstruktie: fig. 7:46A).

Deze spitsen hebben, zoals de naam reeds zegt, vier hoekpunten, en worden ook trapezoiden genoemd. Tot voor kort kon men de vierhoeken in vier groepen onderbrengen (type I t/m IV); men heeft er een vijfde type aan toegevoegd.

We treffen de vierhoeken alleen maar aan in het Tardenoisien III en IV. De Tilburgse kollektie bezit zeker 250 (!) vierhoeken, wat dus op specialisatie duidt en een datering van de vindplaats in het Tardenoisien III of IV bevestigt.

Als we de langste zijde van de vierhoek als basis nemen, dan heeft type I twee scherpe basishoeken (de lengte van de vierhoek is groter dan de hoogte).

Onze kollektie bevat 35 vierhoeken type I (vier exemplaren uit de Kollektie Hendriks zijn niet afgebeeld; het cirkeltje, dat meermalen bij de microlithen wordt getekend, geeft aan in welke richting of waar de weggeretoucheerde slagbulbus heeft gezeten).

Als men vierhoek type I schacht, en de spits symmetrisch in de schacht plaatst, dan krijgt men automatisch een "weerhaakje" (zie fig.7: 46A). Nummer 20 (fig.8) is een vierhoek die, naar de vorm te oordelen, waarschijnlijk niet als zelfstandige spits is geschacht, maar nogelijk als "weerhaakje". Vierhoeken met zulke "onbruikbare" vormen komen we vaker tegen. Een bewijs voor deze rekonstruktie zou kunnen worden geleverd als men deze vierhoeken in combinatie vond met een pijlspits; deze vondst moet echter nog gedaan worden, zodat we ook hier weer een vraagteken moeten plaatsen en slechts kunnen gissen.

Onder d.aze vierhoeken (ook bij andere typen) komt het "linkse" type het meest voor, dat wil zeggen als we de basis dus onder plaatsen, dan is de linker zijde die aan de basis grenst het langst.

10) VIERHOEKEN TYPE II

(fig. 6: 14,16,17; fig. 8: 26 t/m 33; rekonstruktie: fig. 8: 32A)

Vierhoek type II heeft één scherpe- en één rechte basishoek.

Voor de rekonstruktie geldt hetzelfde als bij type I (zie fig. 8: 32A).

In de kollektie komt verder nog één, niet afgebeeld fragment voor (Kollektie R.Peeters).

11) VIERHOEKEN TYPE III

(fig. 6: 18; fig. 9: 1 t/m 10; rekonstruktie: fig. 9: IA).

Vierhoek type III heeft één scherpe- en één stompe basishoek.

Bij schachting krijgt men bij dit type ook weer een natuurlijke weerhaak. Nummer I (fig. 9) toont de mooiste vierhoek uit de kollektie. Dit forse exemplaar heeft een maximale dikte van 5,2 mm (rekonstruktie: IA fig.9. De slagbulbus is aan de achterkant weggeretoucheerd om de schachting mogelijk te maken).

Tenslotte vonden we ook nog vier fragmenten van type III (Kollektie R.Peeters).

VIERHOEKFRAGMENTEN

(fig. 6: 11, 15 en 19).

Fragmenten van vierhoeken die tot één van bovenstaande typen behoren, maar die vanwege het ontbreken van een karakteristieke hoek niet meer zijn thuis te brengen, zijn ondergebracht onder de vierhoekfragmenten.

Totaal vonden wij 14 exemplaren.

12) VIERHOEK TYPE IV

(fig. 5: 25; rekonstruktie: fig. 25A).

Vierhoek type IV heeft over het algemeen twee scherpe basishoeken, maar het meest kenmerkende is dat de lengte, in tegenstelling tot de vorige typen, kleiner is dan de hoogte.

In onze kollektie komt er naar één voor.

De schachting van deze pijlspits is geheel afwijkend van de vorige typen vierhoeken (zie rekonstruktie). Dat deze vierhoek op deze manier

geschacht is, weten we vrijwel zeker omdat men in het veen exemplaren heeft teruggevonden die nog aan de houten schacht waren bevestigd.

Deze vierhoek type IV heeft allerlei benamingen: hoge vierhoek (meest gebruikt), dwarssnijdende pijlpunt en transversaal spits.

In het vroeg-Neolithicum (Hunebedden-kultuur) komen we deze vierhoek meer tegen.

13) VIERHOEKEN TYPE V

(fig. 5: 26 t/m 29; fig. 6: 8; rekonstruktie fig. 5: 29A).

Deze vierhoek, die iaën normaal gesproken onder type I, II of III zou rekenen, heeft nog een bijzonderheid namelijk, dat aan één zijde de retouchering aan beide kanten van de spits is aangebracht (zie afbeeldingen).

De franse naam is "pointe da Vielle".

Nuirner 29 (fig. 5) is het mooiste voorbeeld en tevens de vierhoek met de langste opstaande zijde: 23 mm.

14) MESJES

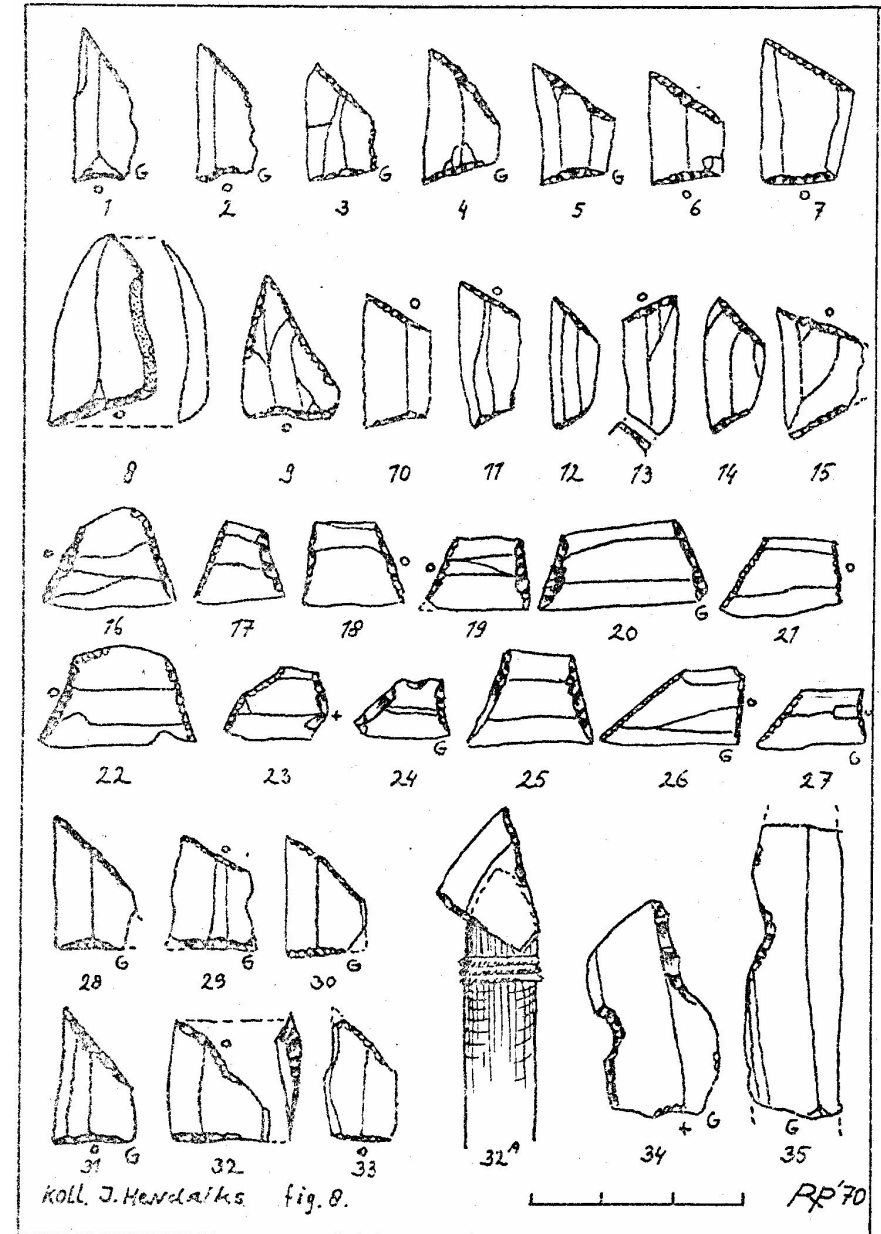
(fig. 7: 22 t/m 26; 28, 29, 36 t/m 44; fig. 9: 26 en 27).

Ook de mesjes zijn in onze kollektie rijkelijk vertegenwoordigd en relatief gezien zal het percentage van micromesjes uit Tilburg het grootst zijn in de twee kollekties die hier besproken worden, omdat praktisch al deze micromesjes oppervlaktevondsten zijn. Bij opgravingen zijn ze, door hun kleine afmetingen, bijzonder moeilijk te vinden.

Mesjes worden ook wel lamellen genoemd.

Het zijn kleine geretoucheerde klingetjes (niet dikker dan 4 mm), die min of meer puntig toelopende uiteinden hebben. Ze hebben een geretoucheerde of gedeeltelijk geretoucheerde rug.

Wouters²⁴ zegt dat deze mesjes veel langs de oude vennen worden gevonden; ze zouden als vishaakjes gebruikt zijn. (Rekonstruktie fig.7: 35A; over het mesje werd aas getrokken).

²⁴ zie noot 12

Het veelvuldig voorkomen van deze microlith bij het Kraaiven pleit hier eveneens voor het gebruik als vishaakje.

Fig.7:48 geeft een kleine nucleus weer, waarvan men diverse klingetjes heeft afgeslagen (afgedrukt) om er micromesjes van te maken.

Niet afgebeeld: 6 mesjes (Kollektie R. Peeters).

15) AFGEKNOTTE MESJES

(fig. 7: 49 t/m 53, 6 t/m 17, 20, 21, 27; fig. 9: 11, 13 t/m 17, 23 t/m 25; dubbel afgeknot: fig. 7: 18, 19; fig. 9: 12, 20 t/m 22).

Afgeknotte mesjes zijn mesjes die aan een kant of aan twee kanten geretoucheerd (afgeknot) zijn; men noemt ze respectievelijk afgeknotte en dubbel afgeknotte mesjes.

De afgeknotte mesjes zijn over het algemeen breder en forser (in onze kollektie althans) dan de gewone mesjes. Er zijn veel prachtige exemplaren bij.

Niet afgebeeld: 3 exemplaren (koll. A.N. van der Lee) inclusief één van Phtanite d'Ottigny; en verder nog één verbrand exemplaar (Kollektie R. Peeters).

16) DRIEHOEKIGE MESJES

(fig. 7: 30 t/m 35; fig. 9: 18, 19; rekonstruktie fig. 7: 35A).

Dit zijn afgeknotte mesjes die een driehoekige vorm hebben. Men kan deze van de driehoeken onderscheiden doordat het niet afgeknotte eind geen duidelijk spits toelopende punt heeft, maar het natuurlijke eind is van het klingetje. In de meeste gevallen heeft het driehoekige mesje ook een kleinere lengte-breedte verhouding (dus relatief een grotere lengte) dan de driehoek.

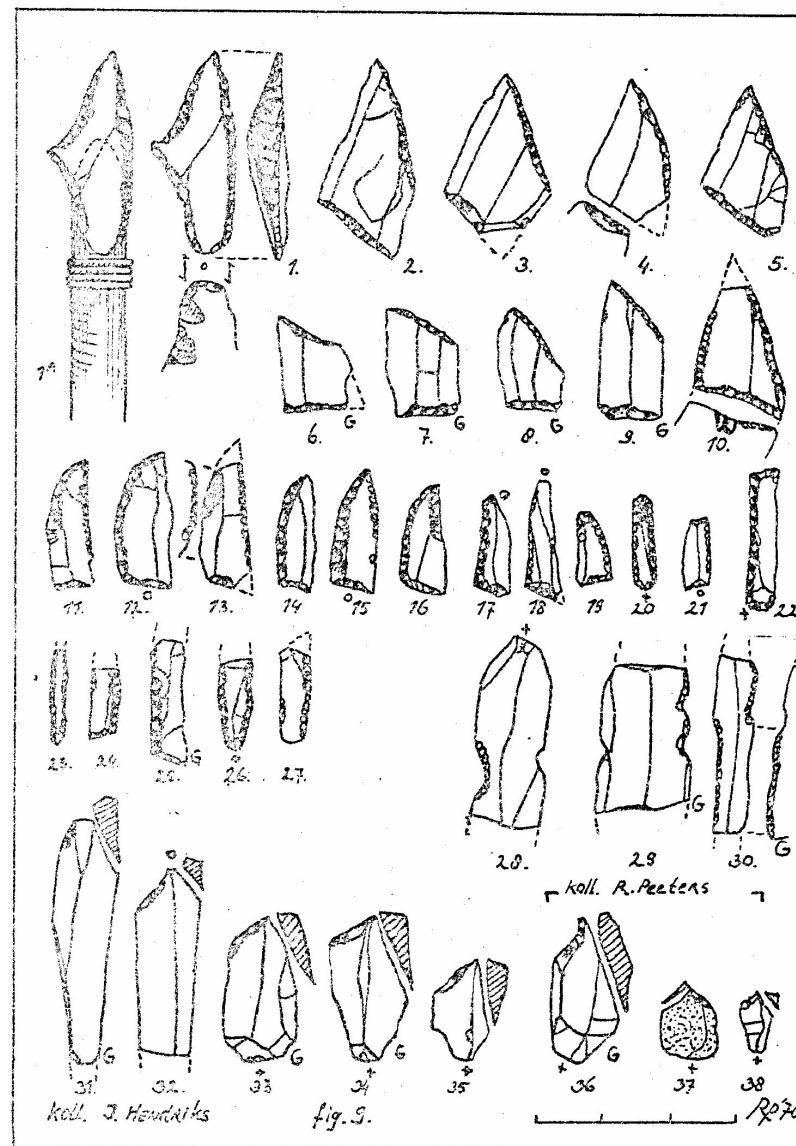
Al de fragmenten van deze micromesjes die niet meer zijn thuis te brengen onder de afgeknotte- of driehoekige mesjes, worden in de groep van de gewone mesjes ondergebracht.

OPMERKING:

De rekonstrukties van microlithen in hun schachten zijn, voor de duidelijkheid, "verkeerd" getekend; het gedeelte van de microlith dat in

de schacht zit moet natuurlijk gestippeld worden, in plaats van de schacht.

Sommige artefacten zijn door technische omstandigheden, in niet-logische volgorde geplaatst of genummerd (fig. 3, 6, 7).

B. MACROLITHEN

De macrolithische artefacten vormen een groep die nog duidelijke invloeden vertonen van het Jong-Paleolithicum. Is het Tardenoisien een cultuur van kleine geretoucheerde spitsen, de Jong-Paleolithische culturen zijn de culturen van de schrabbers en de stekers.

Zoals reeds eerder vermeld, behoren tot de macrolithen de schrabbers, stekers, boortjes, grote spitsen, afgeknotte klingen, klingen met kerven, geretoucheerde klingen en pseudoburins.

In tegenstelling tot de microlithen die voor jacht en visserij werden gebruikt, werden de macrolithen meer voor "huishoudelijke" doeleinden benut.

De klingschrabber die men veel in het Jong-Paleolithicum aantreft, komt in het Tardenoisien minder voor. De mesolithische schrabbers die een gemiddelde lengte hebben van 3 cm, zijn vaak uit slechte vuursteen vervaardigd; ook "opgebruikte" nucleï werden tot schrabbers bewerkt.

De schrabbers werden gebruikt om huiden, hout of been mee te bewerken.

Wa maken een onderverdeling aan de hand van de afmetingen, lengte-breedte verhoudingen en het voorkomen van de werkkappen.

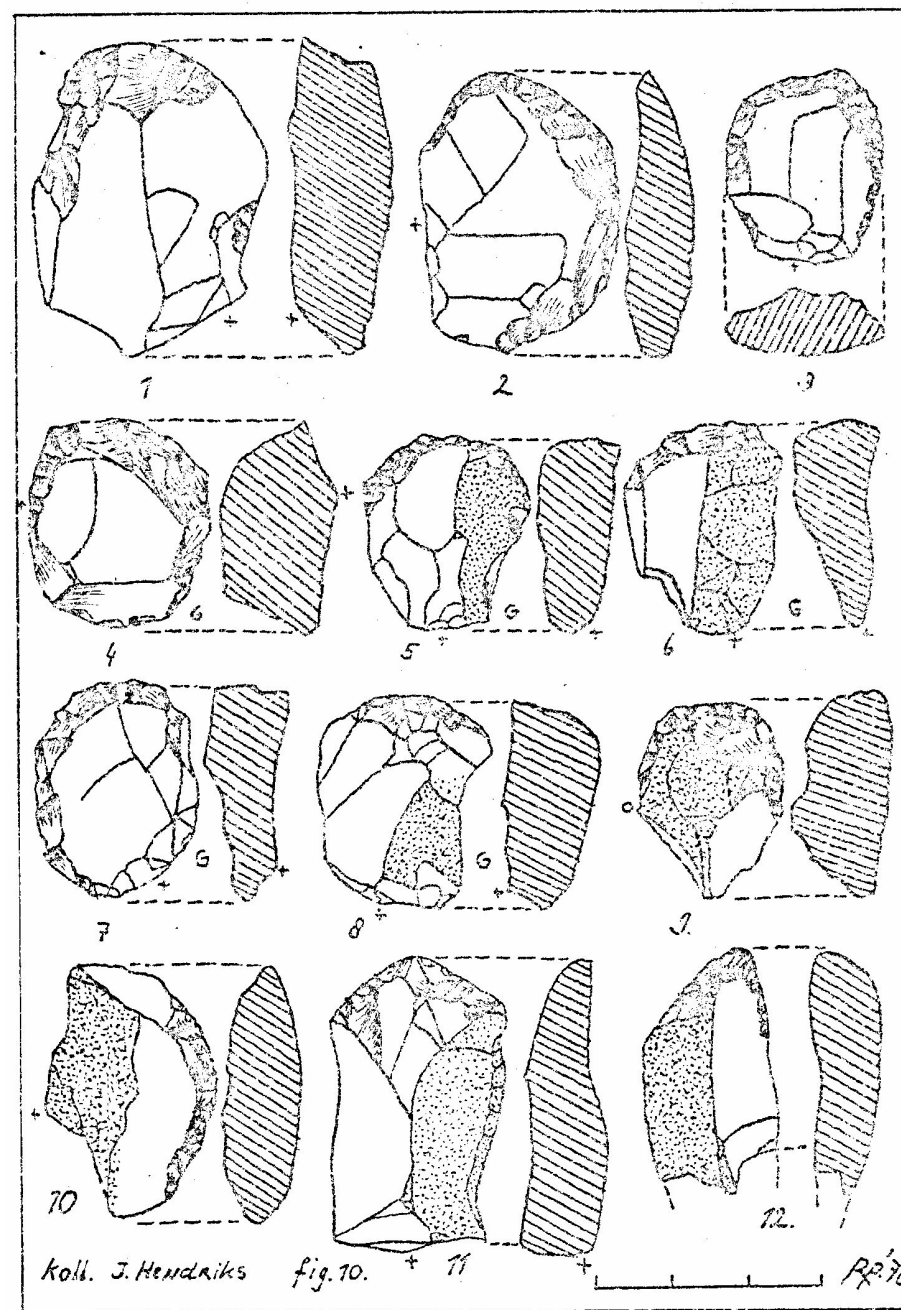
a) KORTE SCHRABBERS

(fig. 10: 1 t/m 12; fig. 11: 1 t/m 3, 5 t/m 7, 9, 10; fig. 12: 3, 10 t/m 12).

Deze schrabbers hebben een lengte die kleiner is dan twee keer de breedte.

Onder de schrabbers treft men gebroken exemplaren aan. (fig. 10: 12; fig. 11: 2, 3, en ook de microschrabbers 4, 14, 17 en fig. 12: 2, 11, en twee niet afgebeelde exemplaren). Bij deze schrabbers heeft men de zgn. reactieslag-techniek toegepast.

Toen de schrabberkap bot was geworden heeft men deze opnieuw aangezet; bij de gebroken exemplaren is dit mislukt. Bij de reactieslag-techniek wordt de schrabber met de kap op een aambeeld gelegd;

men gaf met een klopsteen een slag op het middengedeelte, waardoor er splinters van de kap afsprongen.

Niet afgebeeld: 22 exemplaren (Kollektie J. Hendriks), en 8 exemplaren (Kollektie R. Peeters).

b) LANGE SCHRABBERS

De lange schrabbers hebben een lengte die groter is dan twee keer de breedte.

In onze kollektie komen er 3 voor (Kollektie J. Hendriks), een daarvan is van grès quartzite.

c) MICROSCHRABBERS

(fig. 11: 4, 8, 11, 13 t/m 15, 17; fig. 12: 1, 2; rekonstruktie: fig. 12: 1).

De microschrabbers hebben een lengte die kleiner is dan 17 mm. Deze grens is willekeurig genomen (6). Het is een raadsel waarom en waarvoor men deze uiterst kleine schrabbers gebruikte (fig. 11: 13 is wel heel klein).

Niet afgebeeld: 4 exemplaren (Kollektie R. Peeters).

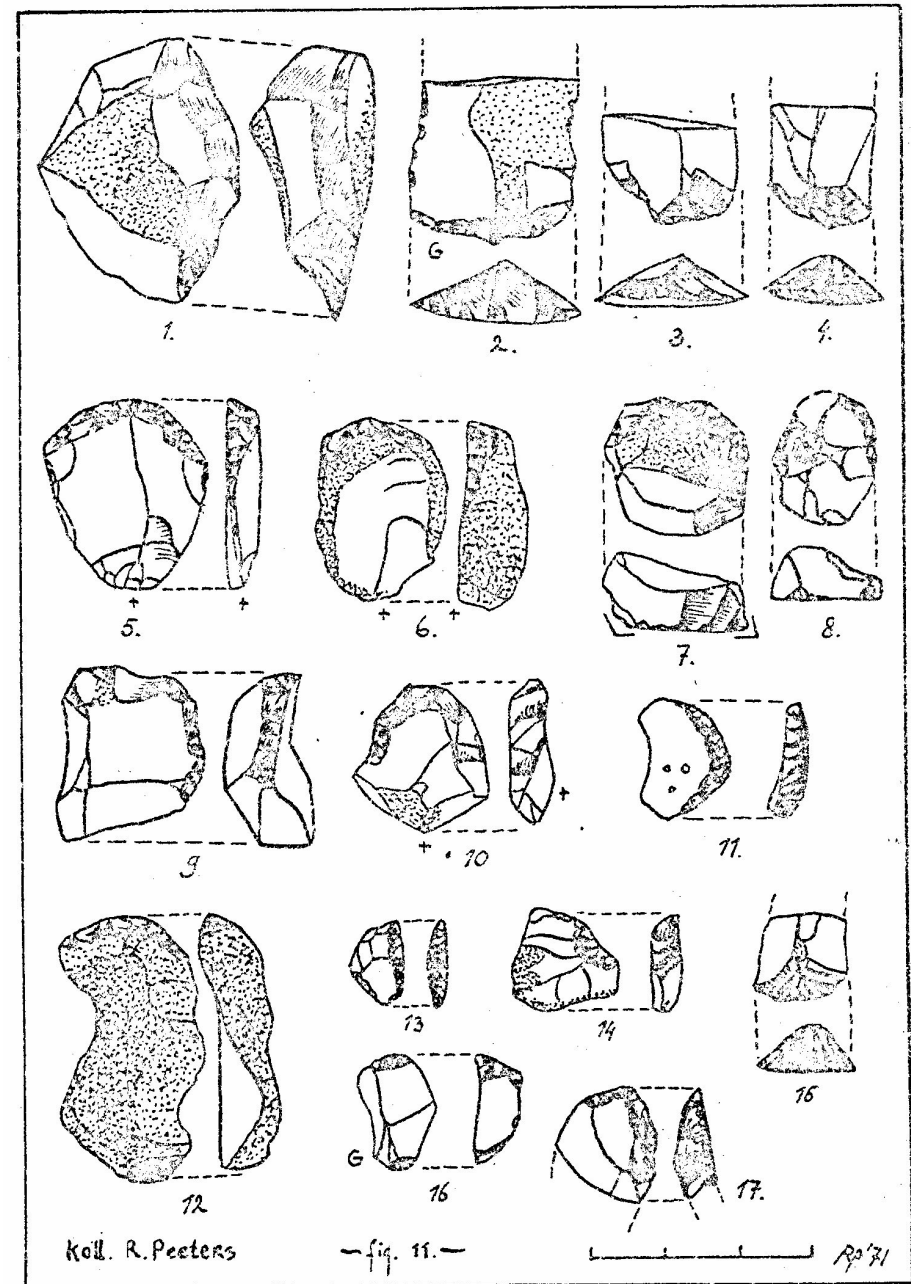
d) DUBBELSCHRABBERS

(fig. 11: 12, 16; fig. 12: 4 t/m 6, 8, 9, 13).

Dubbelschrabbers kunnen lange- (fig.12: 8), micro- (fig.11: 16) en korte schrabbers zijn (rest); maar ze hebben twee schrabberkappen, die ongeveer tegenover elkaar liggen.

Nummer 6 (fig. 12) is een opmerkelijk exemplaar; het is een holle afslag met twee alternerende schrabberkappen, en we zien dat men hier tegelijkertijd ook van wissel-retouche kan spreken.

Schrabbers die niet afgebeeld zijn.: 6 exemplaren (Kollektie J. Hendriks) (1 lange, 3 korte, en 2 kernschrabbers) en 2 exemplaren (Kollektie R. Peeters) (een korte en een grote kernschrabber).

e) HOLSCHRABBERS

(fig. 12: 7).

Deze schrabbbers hebben een grote geretoucheerde kerf. Holschrabbers werden gebruikt voor het bewerken van hout en been (aanpunten van houten pijlschachten).

(fig-12: 7 is tevens een steker; zie verder).

Niet afgebeeld: 2 exemplaren (Kollektie J. Hendriks) en 2 exemplaren (Kollektie R. Peeters).

f) TOEVALSCHRABBERS

Onder de kernen bevinden zich exemplaren die mogelijk als schrabbbers gebruikt zijn, maar door het ontbreken van duidelijke secundaire afslagen kunnen we ze niet onder een van bovenstaande groepen onderbrengen (ze zijn niet allemaal opgenomen in de tabellen).

2) STEKERS

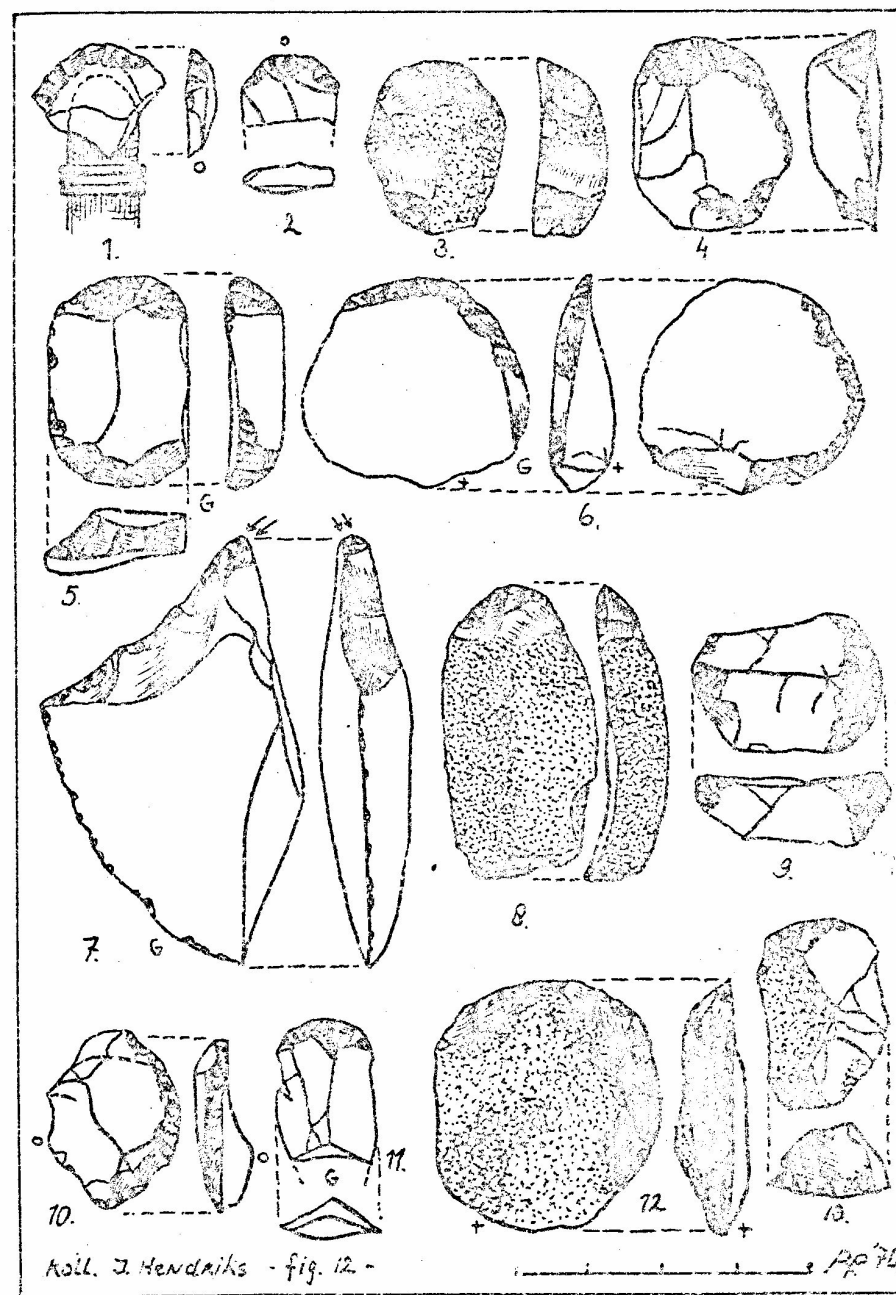
De stekers zijn eigenlijk de gidsartefacten van het Jong-Paleolithicum, doch ze komen in het Mesolithicum ook nog voor, zij het dan zeer sporadisch. De mesolithische stekers zijn vaak moeilijk als zodanig te herkennen. Er zijn veel stekers over het hoofd gezien bij de determinatie. Bij het nakijken van een doosje nucleï vond ik al 11 "onduidelijke" stekers.

Daar de stekers dus nog moeten worden uitgezocht lijkt het mij niet nodig om de typologie ervan uitgebreid te gaan behandelen.

Tot nu toe zijn er uitgezocht: 3 stekers (Kollektie J. Hendriks), 12 (?) stuks (Kollektie R. Peeters) en twee combinatie-werktuigen (Kollektie J. Hendriks), d.w.z. het zijn twee schrabbbers die tevens ook als steker hebben gediend. Nummer 7 (fig. 12) is een RA (retouche-afslag)-steker/holschrabber; het andere exemplaar dat niet afgebeeld is, is een verbrande AA-steker/korte dubbelschrabber.

De splinters die van de af slagkant van de steker werden verwijderd noemt men stekerafslagen.

Ook de stekerafslagen zijn moeilijk te herkennen. In onze kollektie komer er 5 (?) voor (3 stuks Kollektie J. Hendriks; 2 stuks Kollektie R. Peeters) (fig.3: 13 en 16).

3) RUIMERS EN BOORTJES

(fig. 3: 10 t/m 12, 14, 15).

De nummers 10, 11 en 14 zijn twee ruimers; nummer 15 is een boortje en nummer 12 is een typisch boortje met alternerende retouche.

4) KLINGEN

De kling is eigenlijk meer een halfprodukt van een macro- of microlith (zie eerder).

Onder de categorie van de klingens vallen 3 artefacten namelijk de afgeknotte klingens, de geretoucheerde klingens of messens en de klingens met kerven.

Er zijn vier typen klingens: a, b, d en e (4). Kling type a is de complete kling. Aan de achterzijde bevindt zich de slagbulbus (fig.3: 1 en 2).

Kling type b is een gebroken kling. Deze kling is aan de "onderkant" afgebroken; de slagbulbus is nog aanwezig (fig.3: 3, 4).

Kling type d is ook een afgebroken kling, maar het gedeelte waar de slagbulbus heeft gezeten is verdwenen (fig.3: 5).

Kling type e is aan beide uiteinden afgebroken (fig.3: 6 en 7).

In de Kollektie J. Hendriks bevinden zich 327 klingens, waaronder 139 stuks van grès quartzite zijn.

In de Kollektie A.N. van der Lee: 32 klingens, waaronder één van ftaniet is.

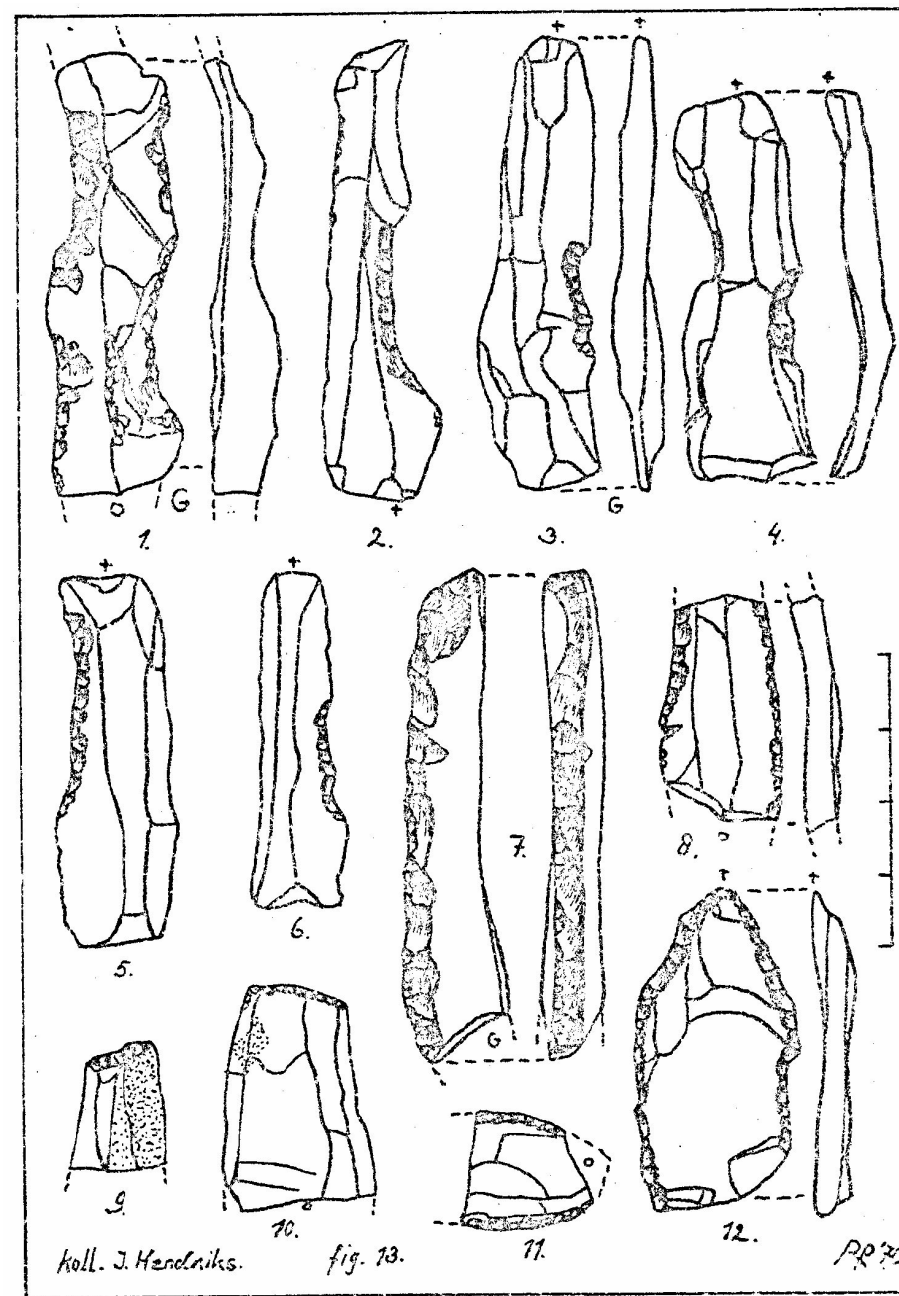
Het aantal klingens uit de Kollektie R. Peeters is moeilijk te schatten, omdat het grootste gedeelte van de klingens van zeer klein formaat is en men de grens tussen klingetje en afslag niet duidelijk kan trekken (een 50-tal klingens zijn er zeker).

a) AFGEKNOTTE KLINGEN

(fig. 13: 9 en 10).

De afgeknotte klingens lijken veel op de B-spitsens, omdat ze hetzelfde kenmerk hebben: de gedeeltelijk geretoucheerde zijkant. De hoek van de punt is bij de B-spitsens kleiner dan 45 graden, bij de afgeknotte klingens groter dan 45 graden tot bijna 90 graden toe.

Niet afgebeeld: 4 exemplaren, waaronder één met een kerf (Kollektie J. Hendriks).

b) GERETOUCHEERDE KLINGEN OF MESSEN

(fig. 3: 6; fig. 13: 7, 8, 11 en 12).

Zoals de naam het al zegt zijn deze klingen geretoucheerd. De meesten zijn als mes gebruikt voor het snijden van vlees of huiden, anderen zijn halfprodukten voor andere artefacten.

Nummer 7 (fig.13) is een zeer fraai exemplaar van grès quartzite met intentionele gebruiks- en bewerkingsretouche.

Nummer 12 is een kling met tweezijdige retouchering, die op een grote speerpunt lijkt, maar de slagbulbus is nog aanwezig en wel precies op de punt.

Niet afgebeeld: 15 exemplaren (Kollektie J. Hendriks) en 16 exemplaren (Kollektie R. Peeters).

c) KLINGEN MET KERVEN

(fig. 3: 5, 6, 8, 9; fig. 8: 34, 35; fig. 9: 28 t/m 30; fig. 13: 1 t/m 6).

Men weet nog niet goed, wat men met deze klingen met kerven moet aanvangen. Mij zijn twee theorieën bekend over het gebruik en de bestemming van deze klingen. De eerste is die van het halfprodukt van microlithen, de tweede die van het gebruiksartefact voor het bewerken van hout of been (hetzelfde principe als bij de holschrabber).

De in onze kollektie aanwezige klingen met kerven maken beide theorieën aannemelijk.

De nummers 34, 35 (fig.8), 28, 29 en 30 (fig.9) zijn zeer dunne klingen die zeker halfprodukten van microlithen zijn.

De nummers 34 en 35 waren misschien bestemd voor de vervaardiging van vierhoeken; van nummer 30 had men een micromesje willen maken.

Nummer 1 (fig.13) is zeker geen halfprodukt; deze kling vertoont duidelijke sporen van gebruik.

Niet afgebeeld: 10 exemplaren (Kollektie J. Hendriks) en 5 exemplaren (Kollektie R. Peeters).

5) PSEUDOBURINS

(fig. 9: 31 t/m 38).

Vroeger meende men dat deze pseudoburin een stekertje was en men sprak daarom ook van microstekertje. Tegenwoordig echter zien wij er een afvalprodukt in en noemen het nu een pseudomicrostekker of pseudoburin.

In de kling werd een kerf, de zgn. encoche aangebracht, wat ten doel had de kling schuin af te breken. Van het ene stuk werd de microlith gemaakt, het andere, de pseudoburin, werd weggegooid.

De pseudoburin is meestal dat gedeelte, waar de slagbulbus van de kling heeft gezeten.

Niet afgebeeld is één "mislukte" pseudoburin (niet geheel afgebroken van de kling) (Kollektie R. Peeters).

6) KLOPSTENEN, RETOUCHOIRS, AAMBEELDEN EN SLIJPSTENEN

Hieronder volgt een lijstje van de gevonden grote "artefacten".

Kollektie J. Hendriks:

- Fragment van leisteen (slijpsteen?)
- Klopsteen
- Klopsteen van silex (prachtexemplaar)
(5,4 x 4 x 3 cm) (fig.2: 1).

Kollektie R. Peeters:

- Platte fijnkorrelige zandsteen (bruin-grijs); "aambeeldje"
(9,3 x 7,5 x 1,4 cm) met slag- en slijpsporen.
- Ovale lichtgrijze kiezel (4,5 x 2,5 x 2,5 cm) met slagsporen.
- Verbrand fragment van rose, fijnkorrelige zandsteen
(4 x 2,3 x 1,6 cm) met slijpsporen (fig.2: 3).
- Silex-scherf; retouchoir met slagsporen (?).
- Fragment van slijpsteen van grijze, aan de buitenkant rose, fijnkorrelige kwartsietische zandsteen, met aan de achterkant een zwart plekje (kittingsmiddel?).
- Fragment van slijpsteentje van fijnkorrelige, kwartsietische grijsbruine zandsteen (verbrand) (4,5 x 2,5 x 1,5 cm) (fig. 2: 2).

- Platte grijze grofkorrelige zandsteen (12 x 30 x 2 cm) met een ingekerfd gedeelte (lang 5 cm) dat duidelijke slagsporen heeft.
- Langgerekte platte grijze kwartsiet met een identieke inkerving als het vorige exemplaar (lang 5 cm) en slagsporen (15,5 x 6 x 3,5 cm.)
- Grijze grofkorrelige zandsteen met slagsporen (8 x 9 x 4 cm).
- "Gebruikte" grijsbruine, fijnkorrelige zandsteen (10,5 x 4,5 x 3 cm).

C. AFVAL

Naast de artefacten werden ook nucleï, afslagen en stukken zandsteen gevonden.

In de Kollektie J. Hendriks bevindt zich geen afslag, wel 60 nucleï (inclusief 9 stuks van grès quartzite), 9 korrektieafslagen en één afslag van ftaniet.

Kollektie A.N. van der Lee: 2 korrektieafslagen en 6 nucleï.

Kollektie R. Peeters: ongeveer 4450 silices, waaronder 425 silices van grès quartzite de Wommersom (9,5%), een 20-tal korrektieafslagen, ongeveer 40 nucleï en een 50-tal klingen.

Bij toeval werd ook nog een afslag gevonden (lichter gekleurd), die nog op een nucleus paste.

Van de ruim 4000 silices (van vuursteen) zijn er ongeveer 500 verbrand, dit is 12,5%.

Nemen we aan dat dit percentage voor de gehele vindplaats geldt, dan moeten er wel een aantal "hardjes" zijn geweest. In veel gevallen heeft een concentratie een hardje. Er zijn er geen of bijna geen gevonden.

VIII. TABELLEN

Alle Jong-Paleolithische en Mesolithische kollekties worden in tabellen en grafieken gezet volgens de methode, die door Dr. A. Bohmers²⁵ in 1956 ontwikkeld is.

Hierdoor kan men de vondsten van de verschillende vindplaatsen met elkaar vergelijken.

Men kan door middel van grafieken zelfs bepaalde, kultuurvarianten ontdekken.

In grafieken worden gezet: aantallen, lengtes, breedtes, lengte-breedte verhoudingen, schrabberhoeken etc. (naar percentage).

De Kollektie Hendriks/Peeters, met een totaal van 428 artefacten (234 micro- en 194 macrolithen), is groot genoeg om er grafieken van te maken.

Het heeft echter geen zin om dat te doen omdat deze kollektie slechts een klein gedeelte is van de totale kollektie van de Tilburgse vindplaats.

Volstaan wordt met het geven van inventarislijsten.

²⁵ zie noot 15

MICROLITHEN		KOLLEKTIE J. HENDRIKS, LOON OP ZAND			TABEL 1	
artefact:	aantal	incl. grès q.	bijzonderheden: gebroken	afbeelding		
1. dubbelspits met opp.r.	8	3	2	1 halfpr.	4:1-6,8,9	
2. bladspits met opp.ret.	1	-	1	-	5:23	
3. A-spits	2	-	-	1 atypisch	5:7,8	
4. B-spits	10	1	2	-	5:13-21	
5. C-spits	4	1	2	1 atypisch	5:9-12	
6. spitsfragment	10	1	8	1 at / 1 hp	5:24	
7. driehoek (ongelijkb.)	6	1	-	-	5:1-6	
8. driehoek met opp. ret.	18	1	8	2 halfpr.	4:7,10-25	
9. vierhoek type I	29	7	-	-	8:1-25	
10. vierhoek type II	8	6	-	-	8:26-33	
11. vierhoek type III	10	4	3	-	9:1-10	
12. vierhoekfragment	9	1	9	-	-	
13. vierhoek type IV	1	-	-	-	5:25	
14. vierhoek type V	4	3	1	-	5:26-29	
15. mesje	2	-	-	-	9:26-27	
16. afgeknot mesje	13	1	1	-	9:11-17,20-25	
17. driehoekig mesje	2	-	4	4 dubbelaf.	9:18-19	
microolithen totaal: grès quartzite gebroken exemplaren:	137	30 = 21,9 % 41 = 29,9 %				

MICROLITHEN		KOLLEKTIE R. PEETERS, TILBURG			TABEL 2	
artefact:	aantal	incl. grès	bijzonderheden: gebroken	afbeelding:		
1. dubbelspits met o.r.	5	1	2	3 halfp.	6:1,23,28/7:1,2	
2. A-spits	2	1	-	1 atyp.	6:2,25	
3. B-spits	6	-	3	-	6:20-22,24	
4. C-spits	1	-	-	-	6:3	
5. spitsfragment	1	-	-	-	-	
6. driehoek (ongelijkb.)	5	-	2	-	6:4,5,26,27/7:47	
7. driehoek met opp.ret.	4	-	4	-	6:6 /7:3-5	
8. segment	1	-	-	-	6:7	
9. vierhoek type I	6	2	-	-	6:9,10,12,13/ 7:45,46.	
10. vierhoek type II	4	3	1	-	6:14,16,17	
11. vierhoek type III	5	1	4	(4 frag)	6:18	
12. vierhoek type V	1	-	-	-	6:8	
13. vierhoekfragment	5	2	5	-	6:11,15,19	
14. mesje	22	5	19	-	7:22-26,28,29,36-44	
15. afgeknot mesje	23	4	4	2 dubbel	7:6-21,27,49-53	
16. driehoekig mesje	6	-	3	-	7:30-35	
microolithen totaal: grès quartzite gebroken exemplaren:	97	19 = 19,6% 47 = 48,5%				

MICROLITHEN		TOTAAL KOLLEKTIE HENDRIKS/PEETERS			TABEL 3
artefact:	aantal	incl. grès	gebroken	bijzonderheden:	
1. dubbelspits met o.r.	13	4	4	4 halfprodukten	
2. bladspits met opp.r.	1	-	1	-	
3. A-spits	4	1	-	2 atypisch	
4. B-spits	16	1	5	-	
5. C-spits	5	1	2	1 atypisch	
6. spitsfragment	11	1	8	1 atypisch en 1 halfp.	
7. driehoek ongelijkbenig	11	1	2	-	
8. driehoek met opp.ret.	22	1	12	2 halfprodukten	
9. segment	1	-	-	-	
10. vierhoek type I	35	9	-	-	
11. vierhoek type II	12	9	1	-	
12. vierhoek type III	15	5	7	4 fragmenten	
13. vierhoekfragment	14	3	14	-	
14. vierhoek type IV	1	-	-	-	
15. vierhoek type V	5	3	1	-	
16. mesje	24	5	20	-	
17. afgeknot mesje	36	5	8	6 dubbel afgeknot	
18. driehoekig mesje	8	-	3	-	
totaal microlithen :	234				
grès quartzite :			49 = 20,9%		
gebroken exemplaren :			88 = 37,6%		

MACROLITHEN		KOLLEKTIE J.HENDRIKS, LOON OP ZAND			TABEL 4
artefact:	aantal:	incl. grès	bijzonderheden	afbeelding:	
1. korte schrabber	36	10	2 gebroken	10:1-12/ 12:3,10-12	
2. lange schrabber	3	1	-	-	
3. microschrabber	2	-	-	12:1,2	
4. dubbelschrabber	10	3	2 lang; 8 kort	12:4-6,8,9,13 (12:7)	
5. holschrabber	3	2	-	-	
6. kernschrabber	2	-	-	-	
totaal schrabbars:	(56)	(16)			
7. staker	3	-	dubbel AA en AA	-	
8. schrabber/steker	1+(1)	(1)	AA-dubbelschr. RA-holschrabber	12:7	
9. ruimer en boortje	3	-	1 gebroken	3:10,11,14	
10. afgeknotte kling	6	1	1 met kerf	13:9,10	
11. geretoucheerde kling	24	4	1 korrektieaf.	13:7,8,11,12	
12. kling met kerfen	21	12	-	8:34,35/9: 28-30/13:1-6 9:31-35	
13. pseudoburin	5	3	-	-	
macrolithen totaal:	119				
grès quartzite :		36 = 30,2%			

MACROLITHEN		KOLLEKTIE R. PEETERS, TILBURG		TABEL 5	
artefact:	aantal:	incl. grès	bijzonderheden:	afbeelding:	
1. korte schrabber	16	2	3 gebroken 1 met kerf	11:1-3,5-7,9,10	
2. microschrabber	11	-	6 gebroken	11:4,8,11,13-15,17	
3. dubbelschrabber	3	2	2 korte/1 micro	11:12,16	
4. kernschrabber	1	-	-	-	
5. toevalschrabber	2	-	-	-	
totaal schrabbbers:	(33)	(4)	-	-	
6. steker	12 ?	3	-	3:12,15	
7. boortje	2	-	-	3:2,6	
8. geretoucheerde kling	16	3	-	3:5,6,8,9,	
9. kling met kerven	8	3	1 geret./1 gebr.	9:36-38.	
10. pseudoburin	4	1	1 "mislukt" ex.	-	
macrolithen totaal:	75			14 = 18,7%	
grès quartzite:					

MACROLITHEN		TOTAAL KOLLEKTIE HENDRIKS/ PEETERS	
TABEL 6			
artefact	aantal	incl. grès	
1. korte schrabber	52	12	
2. lange schrabber	3	1	
3. microschrabber	13	-	
4. dubbelschrabber	13	5	
5. holschrabber	3	2	
6. kernschrabber	3	-	
7. toevalschrabber	2	-	
totaal schrabbbers:	(89)	(20)	
8. steker	15 ?	3	
9. steker/schrabber	1(+1)	(1)	
10. boortje en ruimer	5	-	
11. afgeknotte kling	6	1	
12. geretoucheerde kling	40	7	
13. kling met kerven	29	15	
14. pseudoburin	9	4	
macrolithen totaal :	194		
grès quartzite :		50 = 25,8 %	

AANVULLENDE LIJST

KOLLEKTIE J. HENDRIKS, LOON OP ZAND		
	aantal	incl. grès
kling type a	152	51
kling type b	88	44
kling type d	54	27
kling type e	33	17
totaal klingen grès quartzite	327	139 = 42,5%
korrektieafslagen	9	
stekerafslagen	3	
nucleï	60	9
klopsteen	2	(1 van silex)
fragment van leisteen		

KOLLEKTIE A.N. VAN DER LEE, 's-HERTOGENBOSCH

(het grootste gedeelte van de kollektie van de heer A.N. van der Lee is aan J. Hendriks en aan frater Waldemar geschonken).

afgeknot mesje	3	(één van ftaniet)
korrektieafslagen	2	
ondefinieerbaar stuk	1	
nucleï	6	
kling type a	8	
kling type b	13	
kling type d	7	(één van ftaniet)
kling type e	5	
totaal klingen	33	
aardewerkfragment uit de IJzertijd.		

KOLLEKTIE R. PEETERS, TILBURG

Zie hoofdstuk VONDSTEN B 6 en C.
Nog niet genoemd: aardewerkfragment uit IJzertijd.

IX. SUMMARY

In 1957 brother Waldemar Donders found Mesolithic concentrations in the northern parts of the town of Tilburg, and extended the history of his native town with more than three thousand years.

After him the findingplace was explored by some amateur-archaeologists and by professional-archaeologists from two State Universities.

The professional-archaeologists have dug here only for some days, the amateurs for 13 years.

Until now about 3000 artefacts and thousands of pieces of waste have been found.

The amateur-archaeologists are the owners of the various collections.

They dug simply and solely for the finds, so that there are hardly any excavation-data.

Yet digging still goes on without taking into account the essential meaning of digging for mesolithic remains, and realizing the great scientific interest of it.

Why are the professional-archaeologists so little interested in this mesolithic findingplace?

The author didn't write this publication as a preliminary report (which is the under-title of the article) for professional-archaeologists only but specially as a publication for the inhabitants of Tilburg, that we are in possession of the largest findingplace of the Netherlands.

He first describes the successive periods of the Stone Age, after that discusses the Mesolithic period and next deals with two private collections.

But for a well detailed study, the whole collection from Tilburg is necessary.

The great wish remains that the professional-archaeologists perform a last excavation in order to get excavation-data after all.

It is also hoped that a report will be written about the mesolithic findingplace.

NAWOORD

De grote wens, onder andere van de amateurarcheologen is, dat er een totaal-publikatie van de mesolithische vindplaats wordt gemaakt door specialisten van het B.A.I.

De Tilburgse kollektie biedt gelegenheid om aan de vervaardiging, het gebruik en de schachting een gedetailleerde (typologie-) studie te wijden, waarbij men dus geen onderscheid moet maken tussen de particuliere kollekties, maar alles als één bij elkaar horend geheel moet behandelen.

In combinatie met de schaarse opgravingsgegevens zullen er nieuwe gegevens verkregen kunnen worden die belangrijke bijdragen zullen leveren aan de studie van het Mesolithicum.

Het gebrek aan goede opgravingsgegevens is de grootste handicap voor het verdere onderzoek.

Maar de vindplaats is nog niet verloren, er zitten nog enkele concentraties in de bodem. Een systematische opgraving door het B.A.I. van dit resterende gedeelte zou gewenst, zo niet dringend zijn.

Acht men of het publiceren, of een laatste systematische opgraving, om welke reden dan ook, niet noodzakelijk, dan zullen de amateurs het, dus zelf moeten doen.

Deze publikatie moet men zien als een soort inleidend verslag, met achtergrondgegevens die in een wetenschappelijke publikatie zelden of niet voorkomen, en deze beoogt slechts een eerste stap te zijn tot het verdere onderzoek, dat maar niet op gang wil komen.

Laten we hopen dat men binnen korte tijd gehoor geeft aan onze wensen en dat het onderzoek op korte termijn en op grote schaal zal worden begonnen. Misschien wordt het dan toch wel: "Tilburg, de stad met de meest waardevolle en grootste mesolithische vindplaats van ons land....."

TILBURG,
december 1970 - januari 1971

XI. AANVULLENDE LITERATUUR EN BRONNEN

- 1) Es W.A. van en Casparie W. A. : "Mesolithic Wooden Statuette from the Volkerak, near Willemstad. North Brabant", ber, R.O.B. 18, 1968, p.111-116, Pl. LIV-LV.
- 2) Groels J. en Kuenen H. : "Opgraving Valkenswaard", Slotpost, jrg. I, 1970, nr.1, p.14-17.
- 3) Groels J. en Kuenen H. : "Onderzoek te Luyksgestel", Slotpost, jrg. I, 1970, nr.2, p. 6-11.
- 4) Heesters P.W. : "Mesolithicum te Nijnsel", Brabants Heem 1967, p. 168-178.
- 5) Heesters P.W. ; "Mesolithische Variaties", Brabants Heem 1969, p. 14-20,
- 6) Peeters R, : "Vuursteenvondsten te Tilburg", Historische Bijdragen, 1970, nr. 4, p.100-103.
- 7) "De Stem" van 31 mei 1968 (Kollektie Janssen).
- 8) "Het Nieuwsblad van het Zuiden" van 13 december 1969 (Kollektie Janssen).

XXII. INHOUD		Blz		blz.
I	Inleiding	2	2. stekers	23
II	Steentijd	2	3. ruimers en boortjes	24
III	Het Mesolithicum	5	4. klingen	24
IV	De onderzoekers en het verloop van het onderzoek	6	a. afgeknotte klingen	24
V	Opgravingsmethoden en de resultaten	6	b. geretoucheerde, klingen of messen	25
VI	De vindplaats	9	c. klingen met kerven	25
VII	De vondsten (vervaardiging, gebruik, schachting en beschrijving).	11	5 . pseudo-burins	25
			6. klopstenen, retouchoirs, aambeelden en slijpstenen	25
A.	Microolithen:	13	C. Afval	26
	1. dubbelsplitsen met oppervlakte ret.	14	VIII Tabellen	26
	2. bladspitsen met oppervlakte ret.	15	IX Summary	30
	3. A-spitsen	15	X Nawoord	31
	4. B-spitsen	15	XI Aanvullende literatuur en bronnen	31
	5. C-spitsen/spitsfragmenten	16	XII Inhoud	32
	6. driehoeken (ongelijkbenig)	16		
	7. driehoeken met oppervlakte retouche	17		
	8. segmenten	17		
	9. vierhoeken type I	18		
	10. vierhoeken type II	18		
	11. vierhoeken type III /vierhoekfragmenten	18		
	12. vierhoeken type IV	18		
	13. vierhoeken type V	19		
	14. mesjes	19		
	15. afgeknotte mesjes	20		
	16. driehoekige mesjes	20		
B.	Macrolithen:	21		
	1. schrabbbers	21		
	a. korte schrabbbers	21		
	b. lange schrabbbers	22		
	c. microschrabbbers	22		
	d. dubbelschrabbbers	22		
	e. holschrabbbers	23		
	f. toevalschrabbbers	23		

Omslagontwerp, foto's en tekeningen: R.M.Peeters

Copyright 1971 by R.M. Peeters, Tilburg

Overname van de gehele of gedeeltelijke inhoud is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de schrijver.